ISSN:1307-1785

Eğitişim Dergisi

www.egitisim.gen.tr

Yıl 22, Sayı 88 / Ekim 2025

ÖZEL SAYI

"Uygurlar ve Doğu Türkistan"

www.egitisim.gen.tr

EĞİTİŞİM DERGİSİ

Eğitişim: insanların insandaşlarının insanlaşma sürecine sunduğu katkının paylaşılması sürecidir.

Eğitişim Dergisi

ISSN 1307 – 1785

Yıl 22, Sayı 88, Ekim 2025

Üç Aylık Eğitim, Bilim ve Sanat Dergisi.
Sahibi, Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Editörü:

Dr. İkram Çınar

Kapak

Öğr. Gör. Gültekin Erdal

Dizgi

Muhammed Ali Göllü

Logo

Mehmet Fatih Kılıç

İnternet Adresi:

www.egitisim.gen.tr

***Adres*:** İkram Çınar, Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fak. Öğr. Üy. Kars

Tel. +90 474 225 11 50 / 1442

e-posta:

egitisimci[at]gmail.com

© Dergideki yazıların hak ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Bilimsel ölçütlere göre kaynak gösterilmek koşuluyla yazılardan alıntı yapılabilir. İzin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması ve kullanılması 5846 sayısı Fikir ve Sanat Eserleri Yasasına tabidir.

İçindekiler

Sunuş 1

Avrasya Coğrafyasının Kilit Ülkesi Doğu Türkistan ve Çin'in Yayılmacılığı – *Prof. Dr. Vâris Çakan* 4

Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Soykırım – *Prof.Dr. Alimcan İnayet* 13

Uygur'dan Uygarlığa ve Tarih Boyunca Uygur Ekonomisi – *Cazim Gürbüz* 18

Bezeklik: "Dünyanın En Zengin Orta Asya Hazinesi…" *Yücel Feyzioğlu* 43

Çin'in Kuzeybatısına Seyahat – *Yavuz Alogan* 53

Sözde Uygur Terör Tehdidi: Çin'in Söylem Politikaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme – *Elif Altun* 59

Aydınlanma Mücadelesinde Dış Türklerle "Eğitim" Dayanışması 76

Atatürk'ün Kabrinde – *Tayipcan Eliyop* 83

Doğu Türkistan'da Dil ve Kimlik: Lobnorluların Tarihi ve Ağız Özellikleri – *Doç. Dr. Minara Aliyeva Çınar* 85

Doğu Türkistan: Esaret Altındaki Türklük ve Müslümanlık – *Taha Yasin Erel* 95

Acının Sessiz Yankısı: Uygur'dan Kırım'a Türk'ün Feryadı – *Sabircan Celil* 104

Dala Vilayatınıñ Gazetı Sayfalarında Doğu Türkistan *Dr. Rıdvan Çitil* 107

Erken Uyananların Trajedisi *Dr. İkram Çınar* 115

Orda Bir Ülke Var Uzakta *Gülsen Dede* 120

"Gece Yarısı Tutuklanmayı Beklemek" Üzerine *Dr. İkram Çınar* 123

"Erken Uyanan Adam" – *Irmak Aktürk* 127

"Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları" Adlı Eserinin Ardından – *Doç. Dr. Minara Aliyeva Çınar* 131

Türk Dünyasının Dayanışması – *Dr. İkram Çınar* 137

Utanırım – *Erdal Dursun* 141

Eğitişim Üzerine – *Prof. Dr. Mualla Bilgin Aksu* 142

Gölgesini Arayan Kadın – *Gözel Alisoy* 147

Cılavuz Köy Enstitüsü Yaşantılarım- 8 – *Rasim Bakırcıoğlu* 151

Sunuş

Eğitişim Dergisi'nin bu sayısında Uygurlar ve Doğu Türkistan'ı konu edindik. Uygurlar, Türk kültürüne büyük katkılar yaptığı gibi, evrensel kültüre de önemli katkı sağlamış bir uygarlığın temsilcisidir. Türkiye ile arasında binlerce km uzaklık olsa da kardeşlik ve gönül bağı hiç kopmamıştır. Anadolu'da öbek öbek Uygur yerleşimleri vardır. Yüzlerce yıllık kültür ve değerlerimiz ortaktır. Yine de bu ortaklıkları yeni kuşaklara göstermek, ortak kültür dağarcığımızdan ve iyisiyle kötüsüyle durumdan haberdar etmek gerekir.

Doğu Türkistan (Şarkî Türkistan), Büyük Türkistan'ın doğu kısmıdır. Çin hükümeti bu ad yerine Sincan (Xinjiang) adını kullanır ve Doğu Türkistan olarak adlandırılmasından hoşlanmaz. Uygurlar da Sincan adından hoşlanmaz. Çincede "yeni sınır, yeni topraklar" anlamına gelir. Uygurlar, "Uygur Eli" veya "Uyguristan" denilmesinden yanadır.

Doğu Türkistan'ın dikkati çeken yönlerinden biri geniş yüzölçümüdür. Yüzölçümü Türkiye'nin iki katı büyüklüğünde ve 1.664.897 km²'dir. Bölgede Uygurlar dışında Kazak, Kırgız, Özbek gibi Türk toplumlarının yanı sıra başka halklar da yaşamaktadır. Son yıllarda Çinli göçmenlerin yoğun biçimde yerleşmeleri gerginlik yaratmaktadır.

Uzun bir süredir Çin'in bu bölgesinden çığlıklar yükseliyor. Tarihin en eski toplumlarından olan Uygurlar, etnik ve dinsel soykırımla karşı karşıya olduklarını anlatmaya çalışıyorlar. Çin Hükümeti ise Doğu Türkistan'daki Uygurlara yaptığı baskı ve zulmü "Onlar İslamcı teröristlerdir. Masumları onlardan koruyoruz." diyerek yaptıklarını savunuyor ve meşru göstermeye çalışıyor. Karşı tarafı teröristlikle itham etmek her zaman ikna edici olmuyor. Zira, Çin'de bombalama, kurşunlama, suikast gibi silahlı eylemler görülmüyor. Silahsız terör olabilir mi, bilmiyorum! Hükümetin etnik ayrımcı uygulamalarına karşı barışçı muhalefet yürütmek terör değildir ancak Çin hükümetinin buna karşı sergilediği işkence ve imha politikası açıkça bir devlet terörü anlamına gelir. Dergi sayfalarında bu konuda doyurucu bir yazı bulunmaktadır.

Görüldüğü kadarıyla Türk toplumunda mazlum Uygurlara yönelik cılız bir sempati ve manevi destek var. Filistin için din kardeşliği ve ümmet dayanışması adına yeri göğü inleten duyarlı çevrelerin İslam uygarlığına büyük katkıları olan Uygurlar için benzer bir duyarlılığı göstermediği gözleniyor. Vietnam, Şili ve Filistin mazlumları için insan hakları ve demokrasi mücadelesi veren demokratlar da Uygurlara ilgi göstermiyor. Düşündürücüdür.

Başkaları uğruna güçlü bir devletle karşı karşıya kalmak üçüncü kişi ve toplumların uzak durmaya çalıştıkları riskli bir durum sayılıyor olabilir. Oysa insanlık onuru tam da böyle durumlarda mazlumun yanında yer almakla korunmuyor mu? Öte yandan ABD ve Avrupa'dan bazı devletlerin Çin'de yaşanan baskılara ilgi gösterdikleri ve zulme karşı çıktıkları gözleniyor. Bu ilginin Çin'in rakip bir ülke olmasından kaynaklanması da mümkündür. Yine de yaşananları kayıt altına alma ve dünyaya duyurma işlevi görüyor.

Çin'deki Uygurların mevcut huzursuzluğu, modernleşmeye karşı geleneksel dini dirençten mi doğmaktadır, yoksa işgalci güçlerin uzun süren etno-kültürel baskısına karşı yürütülen bir ulusal-demokratik özsavunma olarak mı anlaşılmalıdır? Günümüzün modern toplumunda din adına ayaklanmak kimlik mücadelesi kadar evrensel bir destek toplamıyor. Ancak bazı durumlarda din, kimliğin öne çıkan bir boyutudur ve ulusal kimlik iyice yasaklanmışsa dine dayalı bir mücadele vermek kaçınılmaz olabilir. Öte yandan, çeşitli dönemlerde Çin işgali altında akıl, bilim ve demokrasi yönünden kültürel kimliğin korunması için demokratik mücadele veren Abdulhaluk Uygur, Lütpulla Mütellip, onlarca Damolla ve binlerce ceditçi demokrat aydın katledilmiştir. Prof. Dr. İlham Tohti, Prof. Dr. Yalqun Rozi ve daha nice aydınlar demokrat hatta sosyalistti. Bu aydınlar teokrasiyi değil demokrasiyi savunuyordu. Bu demokrat insanları yok edenlerin teokratlardan şikâyet etmeye hakkı var mıdır?

***

Uygurlar, bilinen tarihin başından beri halen Doğu Türkistan olarak bilinen yerde yaşamış, zaman zaman Çin'in tamamını yönetmiştir. Pekin şehrini kuran ve ülkeyi bayındır hale getirenin kim olduğunu biliyoruz. Çin kültürüne Uygur kaynaklı büyük katkıları olmuştur. Uygurlar ve Çinlilerin birçok komşunun yaşadığı gibi savaş ve uzun süreli barışları da olmuştur. Ancak son üç yüz yıldır Türk ve İslam dünyasının içine düştüğü bilimsel kapasite yetersizliği, cehalet ve mankurtlaşma bataklığı, Uygurları da felakete ve zillete sürüklemiştir. Her şeye karşın kurtuluş mümkündür ve kurtuluşun başta gelen çaresi, özdeğerlere dayalı bilim toplumu olmaktan geçmektedir.

***

"Medeni" anlamına gelen "uygar" sözcüğünün Uygurlardan esinlenerek üretilmiş olduğu söylenir. Uygurlar uygar bir toplumdu. M.Ö. 5. yüzyıldan beri etkin olan "karız" sulama sistemi büyük bir mühendislik ürünüdür. Bunu Uygurlar yapmıştır. Uygarlık tarihinin sayfalarında Uygurların katkılarına ilişkin çok ilginç bilintiler vardır. Toprak altında ve başka ülke kütüphanelerinde de öyle. Dilbilimin ünlü yapıtı "Divan-ü Lügat-it Türk"ü bir Uygur olan Kaşgarlı Mahmud 1072'de yazmaya başlayıp 1074 yılında yayımlamıştı. O tarihte Batı dillerinde sözlükçe bile yoktu. İngilizcenin ilk sözlükçesi 1604, Fransızcanınki ise

1694 yılında yayımlanmıştı. Başka bir Uygur Balasagunlu Yusuf ve "Kutadgu Bilig" üzerine de çok yayın yapıldı.

Uygurların yerleşik yaşam, şehircilik, entelektüel yaşama katkılar, Moğolların sakinleştirilmesi, matbaacılık, ipek ve baharat yolunun korunması ve bu sistemi ayakta tutacak insanların eğitilmesi, minyatür, resim, heykel ve müzikteki buluşları uygarlığımıza önemli katkılardır.

Uygurlar şimdi kocaman bir emperyaliste karşı varlıklarını sürdürmek için uygar dünyadan yardım ve destek istiyor. Bu sese ses katmak için Eğitişim Dergisi'nin bu sayısında değerli yazılar bulacaksınız. Yazarlarına çok teşekkür ediyorum. Gelecek sayılarda eğitişmeye devam etmek dileğiyle, hoşta kalınız.

Dr. İkram Çınar

Editör

Avrasya Coğrafyasının Kilit Ülkesi Doğu Türkistan ve Çin'in Yayılmacılığı

Prof. Dr. Vâris Çakan[1]

Giriş

Doğu Türkistan meselesi tarihi ve sosyolojik boyutlara sahip jeopolitik bir meseledir. Sorunun tarihi ve sosyolojik boyuttaki iki tarafı Türkler ve Çinlilerdir. Türkler, bu coğrafyada günümüzde resmi olarak görünürde özerk bir statüye sahiptir. Özerk bölge statüsü verilmeden önce bölgede çetin bir milli mücadele sonucunda 1944 yılında *Doğu Türkistan Cumhuriyeti* adında bağımsız bir devlet kurulmuştu. Mevcut sosyolojik yapı ve nüfuz nispetinde, günümüzde Doğu Türkistan Türklerinin, temel hak ve özgürlüklerine, dini ve kültürel değerlerine yönelik bir baskı ve şiddetli bir asimilasyon politikası Doğu Türkistan'ı dünya gündeminde tutmaya devam etmektedir. Asya'nın kalbinde yer alan Doğu Türkistan tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan stratejik öneme sahip olan bölge olup 2000 yıldan fazla bir süre boyunca dünya ticaretinin önemli bir merkezi olmuştur.

Zengin bir tarihe ve kendine özgü bir coğrafyaya sahip olan Doğu Türkistan'da büyük Taklamakan Çölü, Tarım, Cungar ve Turfan havzaları, görkemli Tanrı Dağları ve coşkun nehirler, çayırlar, ormanlar bulunmakla beraber zengin madenlere de sahiptir. Doğu Türkistan Kuzeyde Rusya, kuzeybatıda Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, batıda Afganistan ve Pakistan, güneyde Hindistan ve Tibet, doğuda Çin ve kuzeydoğuda Moğolistan ile komşudur. Günümüzde özerk bir statü taşıyan Doğu Türkistan, 1.828.418 km² (Çin'e göre 1.664.897,17 km²) Çin'in mevcut topraklarının altıda birini ve sınır uzunluğunun dörtte birini oluşturmaktadır.

Çin rejimi, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Türkistan üzerinde siyasi ve sosyal baskılarını arttırmaya devam etmektedir. Değişen dünya jeopolitiği perspektifinde meseleye bakıldığında bu baskıların, sözde "terör eylemlerine bir karşılık vermek"ten ziyade, Çin'in Türkistan'a (Orta Asya'ya) yönelik jeopolitik ve jeoekonomik ağırlıklı hedeflerinin bir parçası olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Baskıların bir karşılığı olarak Doğu Türkistan Türkleri, seslerini duyurmak adına çeşitli uluslararası platformların iletişim taleplerine cevap

[1] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, varis.cakan@hbv.edu.tr.

vermektedir. Bu durum da, *Çin rejimi tarafından uluslararası kuruluşların örgütlediği bir hareket olması yönünde* karşı propaganda aracı olarak kullanılmaktadır.

Bu durumda Doğu Türkistan'ın kısa tarihçesi, jeopolitik konumu ve Çin'in Doğu ve Batı Türkistan'a yönelik politikaları, Yükselen Çin'in Batı'ya doğru genişlemesi bağlamında siyasi ve ekonomik hedeflerinin analizini yapmak önem arz etmektedir.

Tarihçesi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgali altındaki sözde Sincan Uygur Özerk Bölgesi Uygurların ve Uygurlarla soy bağı olan diğer akraba Türk topluluklarının ana yurdudur. Bu nedenle bölgeye "Doğu Türkistan" denmiştir.

İlk önce Saka İmparatorluğunun daha sonra Hun İmparatorluğunun hakimiyeti altında olan bu kadim Türk yurdu Asya Hun İmparatorluğu'nun M.S. 216'daki çöküşünden sonra, Türkistan bostanlıklarında kurulan yerel küçük hanlıklar (Şehir devletçikleri) tarafından yönetildi. M. S. 4. yüzyıldan sonra Doğu Türkistan sırasıyla Akhun (Güney ve Güneydoğu kısmı), Töles (Kao-ch'e-guo 487-552), Göktürk (552-744) ve Uygur (745-780) Devletleri tarafından yönetildi.

Karahanlı devletinin kurulmasından sonra (840-1212), özellikle Karahanlı hükümdarı Sultan Satuk Buğra Han'ın İslam'ı kabul etmesinden sonra, Doğu Türkistan İslam Dünyasının bir parçası oldu. İslamiyet'i kabul ettikten sonra Saçiye Medresesi, Hanlık Medrese ve Buğra Medresesi gibi yüksek seviye ve derecede eğitim veren medreseleri ile de meşhur olan Doğu Türkistan, dünyanın dört bir yanından gelen öğrencileri kabul etmiş ve tarihe yön veren Yusuf Has Hacip gibi devlet adamları ve Kaşgarlı Mahmud gibi cihanşümul bilim adamlarını yetiştirmiştir. Türk Dilinin bir dünya dili olduğunu, Türk dili ve

kültürünün eşi benzeri olmayan yüksek bir medeniyetin temellerini oluşturduğunu ispat etmek için yazılan ***Divan'u Lugât'it Türk***'ün müellifi Doğu Türkistan'ın tarihi başkentlerinden biri olan Kaşgar'da yetişmiştir. Türk Siyasetnamesi dahi dediğimiz Türk tarihi ve kültürünün temel taşlarından olan ***Kutadgu Bilig*** de Kaşgar'da yazılarak dünyaya ün salmıştır.

13.yüzyılın başlarında Türk-İslam dünyasını kasıp kavrayan Moğol istilasından Doğu Türkistan da nasibini almış ve Karahanlılar döneminde gelişen Türk-İslam kültürü tahribata uğramıştı. Çağatay ulusunun Türkleşerek İslamiyet'i kabul etmesiyle Doğu Türkistan tekrar yükselişe geçerek 15. yüzyılda Türkistan'ın kültür sanat ve bilim merkezi olmuştu. Doğu Türkistan'daki ilim yuvalarında yetişen alimler Türkistan'ın diğer bölgelerini de aydınlatmıştır. 1514 yılında Doğu Türkistan'ın Yarkent şehrinde kurulan Seidiye Hanlığı döneminde Doğu Türkistan'ın Yarkent, Kaşgar, Hotan ve Turfan şehirleri birer ilim irfan yuvasını dönüşmüştür.

17. yüzyılın son çeyreğinde kendinin peygamber soyundan geldiğini iddia eden halk arasında "Akdağlılar" olarak bilinen İşkiye sülüğünün lideri Hidayetullah İşan (Doğu Türkistan'da Apak Hoca olarak bilinir) Moğolların Cungar kabilesinin reisi Galdan ile işbirliği yaparak Yarkent Seidiye Hanlığını yıktıktan sonra Hidayetullah İşan Cungarların hegemonyası altında kukla bir hakimiyet kurar. Fakat Dalay Lama'nın yardımı karşılığında Doğu Türkistan'ın Cungar istilasına maruz kalmasına sebep olan Apak Hoca'ya karşı halkın tepkileri de gün geçtikçe artmaya başlar. Cungarlara dayanarak saltanat sürdüğü 15 yılda Yarkent Seidiye Hanlığı döneminde Doğu Türkistan'da yükselen ilim irfan ve kültür sanat merkezlerini ortadan kaldırarak memleketi adeta karanlığa mahkûm eden Apak Hoca 1693'te halk arasında Karadağlılar olarak bilinen İshakiye sülüğünün müritleri tarafından öldürülür. Apak Hoca'nın ölümü hocalar arasında iç çekişmelerin fitilini ateşler.

Karadağlılar Daniyal Hoca'yı Hocent'ten Yarkent'e geri çağırarak Yarkent'te tahta oturtur. Buna karşın Akdağlılar da Kaşgar'da Ahmed Hoca'yı tahta geçirir. İki grup arasında yaşanan iç savaş Doğu Türkistan'ın her bakımdan gerilemesine sebep olmuş ve Cungarlardan sonra Çin Manzhou (Mançu) İmparatorluğunun kolayca istila etmesine zemin hazırlamıştır.

Cungar prenslerinden Davaatsi ile Amursina arasında çıkan taht savaşında tahtı kaybeden Amursina'nın Çin Man-zhou imparatoru Qian-long'dan (1735-1795) yardım istemesi sonucunda 1755'te Doğu Türkistan'a giren Çin Man-zhou İmparatorluğu ordusu fırsattan yararlanarak Doğu Türkistan'ı işgal etmek için harekete geçer ve 1757'de Doğu Türkistan'ın kuzeyini 1762'de de güneyini tamamen işgal ederek bugünkü Gulca'da İli Askeri Valiliğini kurar. Doğu Türkistan halkı, yaklaşık yüz yıllık bir süre boyunca bu işgale karşı mücadele eder ve sonunda 1865 yılında Çin Man-chou işgal ordusunu yenerek Doğu

Türkistan'da bağımsız beş yerel hükümeti kurar. Daha sonra Hokandlı Mehmet Yakup Beg bu beş yerel hükümeti birleştirerek Kaşgariye Devleti'ni kurar.

Kaşgariye Devleti, Osmanlı Devleti, Rus Çarlık İmparatorluğu ve İngiliz devleti ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Kaşgariye Devleti'nin Osmanlı sultanı Abdulaziz Han ile yakın ilişki kurması ve Osmanlı Padişahı adına para bastırması bölgedeki Rus ve İngiliz temsilcilerinin Kaşgariye Devleti ile olan diplomatik ilişkilerini askıya almasına neden olur. Böylece Doğu Türkistan ikinci kez Çin Man-zhou İmparatorluğu tarafından işgal edilir.

Rus Çarlık İmparatorluğu, 1877-78 yılları arasında "93 Savaşı" olarak adlandırılan Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğrattığı için Osmanlı Devleti Doğu Türkistan'daki nüfuzunu kaybeder. Türkistan, 1881 yılında Moskova'da yapılan İli Anlaşması ile Çin Man-zhou İmparatorluğu ile Rus Çarlık İmparatorluğu arasında paylaşılır. Bu paylaşımdan sonra, Doğu Türkistan, 18 Kasım 1884'te Mançu-Qing imparatorunun emriyle "Yeni zemin" veya "Yeni toprak" anlamına gelen "Xinjiang" (Türk basınında Sincan olarak da geçer) adıyla Çin Man-zhou İmparatorluğunun hudutları içinde gösterilmeye başlar ve yönetim merkezi İli bölgesinden Urumçi'ye taşınır.

Doğu Türkistan'ın "Xinjiang" adıyla Çin Man-zhou (Qing İmparatorluğu'nun) bir eyaleti olarak ilan edildiği gün Han Çinliler ile Uygurlar arasındaki sorunun başladığı gün olmuştur. 1911'de Çin Man-zhou İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Doğu Türkistan, aslen Man-zhou harp beylerinden olan Yang Zeng-xin (1912-1928) ve Jin Shu-ren (1928-1933) tarafından Çin Cumhuriyeti'nden bağımsız olarak yönetilir. Bu iki müstebit yönetici döneminde Doğu Türkistan özgür dünyadan tecrit edilir halkı eğitimsiz ve fakir bırakılır.

1930'ların başlarında Kumul, Turfan, Karaşehir, Kuça, Aksu Kaşgar ve Hotan illerinde Çin'e karşı meydana gelen milli ayaklanma sonucunda, 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulur. Fakat söz konusu cumhuriyet Urumçi'deki Çinli askeri Vali Sheng Shi-cai hükümetine askeri yardım sağlayan Sovyetler Birliği tarafından ortadan kaldırılır. Binlerce Doğu Türkistanlı vatanperver aydınlar ve devlet adamları Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliğinin Çinli derebeyi Seng Shi-cai'ye verdiği askeri ve istihbarı destekle katledilir ve tutuklanarak hapse atılır. Bunun karşılığında Sheng Shi-cai Sovyet askerlerinin Doğu Türkistan'ı yağmalamasına ve Sovyetler Birliği'nin Doğu Türkistan'da imtiyaz sahibi olmasına göz yumar.

1934'te Stalin'in direktifleri doğrultusunda Sheng Shi-cai, Sovyetler Birliği'nin Batı Türkistan'da uyguladığı yerel kimlikleri inşa etme politikası gibi, Doğu Türkistan'da da halkın kimliklerini tanımlamak için kullandıkları "Türk" ismi yerine "Uygur", "Kazak", "Kırgız" "Özbek", "Tatar" gibi etnik isimleri

kullanmaya başlar. Bunların içinde Uygurlar nüfusun mutlak çoğunluğu idi. Diğer etnik grupların önemli bir kısmı ise 1930'lu yılların başında Stalin hükümetinin zulmünden kaçıp gelenler idi. Sheng Shi-cai, 14 Nisan 1933'ten 29 Ağustos 1944'e kadar Sovyetler Birliği ve Çin Komünist Partisi ile yakın işbirliği yaparak Doğu Türkistan'ı yönetir.

İkinci Cihan Harbi sonunda, dünyadaki güç dengesinde büyük değişikliklerin meydana gelmesi ile Doğu Türkistan'ın İli bölgesinde Uygur ve Kazak Türkleri, Milliyetçi Çin Hükümeti ve onun işgalci ordusuna karşı bağımsızlık savaşı başlatır ve ülkenin kuzeyini düşman ordusundan temizleyerek 12 Kasım 1944'te Gulca'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurar. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük kazananlarından biri olan Sovyetler Birliği ve Çin bu yeni cumhuriyete yaşama fırsatı vermez.4-11 Şubat 1945'te gerçekleşen Meşhur Yalta Konferansında, Doğu Türkistan'ın, yani Uygur Türklerinin kaderi Franklin D. Roosevelt ve Winston Churchil'in rızasıyla Stalin'in inisiyatifine bırakılır. Stalin daha sonra Çin'deki iç savaşın galibi Mao Ze-dong ile Doğu Türkistan ve Dış Moğolistan konusunda bir anlaşma yapar ve Komünist Çin yönetimindeki Kızıl Ordu'nun Ekim 1949'da Doğu Türkistan'ı işgal etmesine izin verir.

Çin, Doğu Türkistan'da eski Sovyetler Birliği tarafından 1930'lu yıllarda Batı Türkistan'da uygulanan "Otonom Bölge" politikasını uygular ve 1954 yılında Doğu Türkistan'da İli Kazak Otonom Oblastı, Boritala Moğol Otonom Oblastı, Bayingulun Moğol Otonom Oblastı, Kızılsu Kırgız Otonom Oblastı ve Sanci Huyzu (Döngen) Otonom Oblastı gibi beş özerk idari bölgeyi oluşturduktan sonra 1 Ekim 1955 yılında sözde "Sincan Uygur Özerk Bölgesi"nin kurulduğunu ilan eder.

Özerk bölge Yasası, özerk bölgenin kurulmasından yaklaşık 30 yıl sonra yürürlüğe girdi. Ancak, hem Çin anayasasında hem de Komünist Parti tüzüğünde Çin Komünist Partisi'nin bölgedeki sekreterinin yetkileri Uygurların içinden seçilen özerk bölge reisininkinden (Genel Valisi) daha üstün hale getirildiği için Özerk Bölge Yasası ile de bölgedeki Uygur ve Kazak gibi Türk halklarının gerçek anlamda bir özerkliği hiçbir zaman olmamıştır. Çin Özerk Bölge Yasasında yazılı olmasına rağmen Çin'in bölgedeki Komünist Parti sekretaryası ve özerk bölge hükümeti 2000 yılının başından itibaren Uygurcayı resmi yazışmalarda ve eğitimde devre dışı bırakmıştır. Devlet Dili kisvesi altında Uygurca ve diğer Türk lehçelerini konuşmak ve bu lehçelerde neşredilen eserleri okumak "bölücülük" olarak kabul edildi ve suçlanarak cezalandırıldı. Uygurca günümüzde artık birçok eğitim kurumundan kaldırıldığı gibi bu dilde eser yazmak ve neşretmek de yasaklandı. Ancak Çince bilmeyen Uygur ve diğer topluluklar için Çin Komünist Partisinin politikalarını anlatmak ve rejimin propagandasını yapmak amacıyla Uygurca kısmen kullanılmaktadır. Parti

programları ve propagandalar dışında Uygur dili, tarihi ve kültürü ile ilgili Uygurca yayın yapmak tamamen imkansız hale gelmiştir.

Çin'in Doğu Türkistan Politikası

Doğu Türkistan, tarihten beri Uygurların ve onlarla akraba olan Türk topluluklarının birlikte yaşadığı kadim bir Türk yurdudur. Bugün Doğu Türkistan'da kaç milyon Türkün yaşadığı önemli bir tartışma konusudur. Bölgede uluslararası standartlara uygun bir nüfus sayımının yapılamamış olması bu konuda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Çin'in son nüfus sayımına göre Doğu Türkistan'da toplam 25 milyon civarında nüfus vardır. Bunların içinde Uygurlar yaklaşık 13 milyon, Han Çinlileri 8 milyon, Kazaklar 1.8 milyon, Kırgız Türkleri 200 bin, Tacikler 50 bin, Özbekler 20 bin, Tatarlar 10 bin, Ruslar 10 bin, diğer küçük gruplarlar da 20 binden fazla nüfusa sahiptir. Bağımsız kaynaklar Doğu Türkistan'ın asıl unsuru olan Uygur Türklerinin gerçek nüfusunun daha fazla olduğunu yani 30-35 milyon civarında olduğunu iddia etmektedirler.

Çin'in nüfus dağılımının dengesizliğinden de kaynaklanan nedenlerle, bazı iddialara göre, her yıl Doğu Türkistan'a işgalci Çin hükümeti tarafından yaklaşık 300.000'den fazla Çinli göçmen getirilerek yerleştirilmektedir. Uluslararası platformlarda, Çin'in genelinde uygulanan "bir çocuk" politikasının aksine, Doğu Türkistan'daki Çinli yerleşimcilerin daha fazla çocuğu olmasına izin verildiği iddiaları dile getirilmektedir. Aynı zamanda, Uygur nüfusunun büyümesini sınırlandırmak için Uygur kadınları arasında zorlayıcı doğum kontrolü yapılmaktadır. Çin devleti 2010 sonrası dönemde, Çinlilerle, Uygur ve diğer Türk etnik gruplar arasında evliliklerin yapılmasına Çin hükümeti finansal teşvikler sunmaya başlamıştır. Bazı kaynaklara göre Çin hükümeti tarafından Han Çinlileri ile evlenenlere özellikle Çinli erkeklerle evlenen çiftlere ve çocuklarına tıbbi tedavi, barınma ve eğitime ayrıcalıklı erişim sağlanacağına dair teminatlar verilmektedir.

Günümüzde Doğu Türkistan, hukuki zeminde bir özerk yönetim olarak görülse de, Uygurlar için demokratik bir sistem söz konusu değildir. Doğu Türkistan'daki tüm önemli siyasi, idari ve ekonomik kuruluşların yüzde 90'ından fazlası etnik olarak Han Çinlileri tarafından yürütülmektedir.

Çin'in Rüyası Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Güvenlik Politikası

Çin temeli 1996'da Şanghay'da atılan ve 2001'de Özbekistan'ın katılımıyla kuruluşunu tamamlayan Şanghay İşbirliği Örgütü'nden aldığı güç ve cesaretle küresel güç olma yolunda hızla ilerlemişti. Çin, ABD öncülüğündeki Batı bloğuna karşı Asya'daki gücünü pekiştirerek Doğu bloğunu oluşturmak için 2013'te asrın projesi olarak tanımlanan "Bir Kuşak ve Bir Yol" projesini dünyaya ilan eder. Söz konusu Projeyle Avrupa ve Asya'daki 68 ülkenin birbirine ekonomik olarak

bağlanmasını hedefleyen Çin için kuşak ve yol üzerindeki güvenliğin sağlanması hayatı öneme sahiptir. Bu yüzden Çin proje kapsamında yatırım yaptığı ülkelerden siyasi olarak da tam destek talep etmektedir. 2017'den itibaren Doğu Türkistan'da Uygur ve diğer Türk topluluklarına yönelik başlattığı aşırı baskı ve zulüm politikalarına Doğu Türkistanlılar ile soy ve kan bağı olan ülkelerin tepki verememesi Çin'in o ülkeler üzerindeki güçlü ekonomik baskısı ile alakalıdır.

14-15 Mayıs 2017'de Pekin'de yapılan İpek Yolu Forumu'nda Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN, "*Yeni İpek Yolu Projesi kapsamındaki ülkelerin vatandaşlarının hayat standartlarının artmasından* bahsederken, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, "*Projenin küresel ekonomi için itici rol oynayacağı"*nın üzerinde durur. Ev sahibi ülke Çin'in Devlet Başkanı Xİ Jin-ping ise "*Projenin güvenlik ve finans bağının güçlendirilmesini"* ortaya koyarak katılımcı ülkelerle bir güvenlik koordinasyon mekanizması kurulmasını gündeme getirir. Dolaysıyla Çin projenin güvenliğini koruma bahanesiyle istila ettiğinden beri uyguladığı bütün baskı ve zulüm politikalarına rağmen bir türlü asimile edemediği Doğu Türkistan'ın tüm il ve ilçelerinde tıpkı Stalin yönetimindeki Sovyetlerin 1930'da kurduğu GULAG ölüm kampları, Nazi Almanya'nın 1933'te kurduğu DACHAU ölüm kamplarını aratmayacak sözde "Eğitim Kampları"nı kurarak Doğu Türkistanlıları kadın erkek yaşlı genç demeden sözde "Beyinlerindeki zararlı virüsleri temizlemek" için bu kamplara atmıştır.

Çin'in Doğu Türkistan'da Yüksek Gerilimli Politika Uygulamasının Nedeni

Doğu Türkistan uçsuz bucaksız geniş arazisi ve yaylaları, gökyüzüne yükselen Tanrı Dağları, Altay Dağları ve Altun Dağları arasındaki Tarım ve Jungar havzaları ile Asya'nın kalbinde yer alan mükemmel bir ülkedir. Amerika Birleşik

Devletleri ve Büyük Petro'nun geçmişte kontrol etmek istediği "Orta Asya Koridoru"nun önemli bir parçası Doğu Türkistan'dadır.

Doğu Türkistan'ın konumu sadece coğrafi bakımdan önemli olmaktan ziyade, onun eşsiz enerji kaynağına sahip olması ve bunun yanı sıra Batı Türkistan ve Hazar Denizi'nden gelen enerji hattının da buradan geçmesi Çin'in enerji güvenliği açısından vazgeçilmez stratejik önem taşımaktadır. Doğu Türkistan Çin'in büyüyerek küresel bir güç olması için çok önemli bir stratejik sıçrama tahtası olup Çin buradan Batı Türkistan'a, güneyde komşu olan Pakistan üzerinden deniz yolu ile doğrudan Hint Okyanusu ve Hürmüz Boğazı'na ulaşabilmektedir.

Doğu Türkistan Çin'in, Gobi çölünün ilerisindeki ve Çin Seddi'nin ötesindeki en önemli işgal bölgesidir. Çin Doğu Türkistan'ın coğrafi avantajlarından en iyi şekilde yararlanarak, Ortadoğu ve Orta Asya-Hazar bölgesindeki petrol ve doğal gazı Çin'in iç bölgelerine taşıyarak geleneksel deniz nakliye rotasında mecburi geçiş noktası olan ve ABD ve müttefiklerinin kontrolü altındaki Malacca Boğazı'na muhtaç kalmaktan kurtulmak istemektedir. Avrasya kıtasının merkezi konumunda yer alan Doğu Türkistan bu yönüyle yeni "Avrasya Köprüsü"nün boğazı rolünü oynamaktadır. Orta Asya ve Ortadoğu ile Çin'i bağlayan en elverişli karayolları Doğu Türkistan'da bulunduğundan komşu ülkelerin kaynaklarını ve pazarlarını kullanmak için en uygun bölgedir. Coğrafi konumun siyaset üzerindeki etkisi ve stratejik olarak da avantajlı olmaları gerçeği, Doğu Türkistan'ı Çin için vazgeçilmez hale getirmektedir. Bu nedenle Çin, işgal ettiği Doğu Türkistan topraklarından çekilmek ve burada bağımsız bir devlet kurulmasına izin vermek yerine, baskı ve şiddetle yerli halkı sindirerek işgali kabullendirmeye çalışmaktadır. Bir yandan da bölge halkının haber alma ve iletişim özgürlüğü de dâhil olmak üzere her türlü doğal ihtiyaçlarını var gücüyle kısıtlayıp, Doğu Türkistan'ın özgür dünya ile bağını koparark, bölgede pervasızca işlediği insanlık suçlarını örtbas etmeye çalışmaktadır. Son yıllarda başta Birleşmiş Milletler olmak üzere Uluslararası kamuoyunun Çin rejim güçlerinin bölgede insanlığa yönelik suç işlemekte olduğuna dair beyanlarına karşılık kendisi gibi diktatör despot ülkelerden ve ekonomik bakımdan kendi baskısı altına aldığı ülkelerden sözde heyetleri ve gazetecileri Doğu Türkistan'a davet ederek onları önceden hazırlanan sahnelerde gezdirmek suretiyle bölgede işlediği cinayetleri ve hala devam eden zulüm politikalarını örtbas etmeye çalışmaktadır.

Sonuç

21. yüzyılın Kuveyt'i olarak da anılan Doğu Türkistan, petrol, doğal gaz, uranyum, kömür, altın ve gümüş gibi zengin madenlerinin bolluğu ile dikkat çekmektedir ve bu yönü ile Çin'in en önemli hammadde kaynaklarından biri olmakla birlikte önemli bir enerji koridoru konumundadır. Çin'in Kazakistan ve

Türkmenistan gibi Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden aldığı petrol ve doğal gaz Doğu Türkistan üzerinden geçirilerek Çin'in büyük sanayi şehirlerine ulaştırılmaktadır. Dolayısıyla Çin sahip olduğu ekonomik ve siyasi gücünü kullanarak evrensel insan haklarını da çiğneyerek Doğu Türkistan'ı işgal ettiğinden beri aralıksız devam ettirdiği asimilasyon politikalarına karşı gelerek Doğu Türkistan'ın özgürlüğü için mücadele eden Uygurların millî direnişini ekonomik ve teknolojik imkanlarını kullanarak tamamen kırmak istemektedir. Çin, Doğu Türkistan meselesini evrensel insan hakları çerçevesinde barışçıl yollarla çözmek yerine baskı ve şiddet politikasını tercih ederek sorunu daha da derinleştirmiştir. Doğu Türkistan meselesi tarihi boyutu ile de baktığımız zaman Çin'in bir iç meselesi değil, aksine adil bir şekilde çözüme kavuşturulması gereken uluslararası bir meseledir. Doğu Türkistan meselesinin demokratik ve barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması başta Avrasya coğrafyası olmak üzere dünya barışı için de hayatı öneme sahiptir.

Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Soykırım

Prof. Dr. Alimcan İnayet[1]

Doğu Türkistan adı üstünde Türklerin yaşadığı bir ülkedir. Jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik yönden son derece önemli bir konumda bulunmaktadır. Jeopolitik açıdan Doğu ile Batı arasında bir tampon bölgedir. Batı ve Türk dünyasının Çin'e, Çin'in Orta Asya, Ortadoğu ve Avrupa'ya açılan kapısıdır. Jeoekonomik açıdan zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahiptir. Doğu Türkistan'da şu ana kadar tespit edilen maden türü 138 olup, Çin'deki maden türünün %78'ini oluşturmaktadır. Kullanılan madenler ise Çin'in 85%ini teşkil etmektedir. Jeostratejik açıdan Çin'in batıya doğru genişleme ve yayılmasında bir üs işlevi görmektedir. Doğu Türkistan ayrıca İpek yolunun düğüm noktasıdır. Bu öneminden dolayı eskiden beri Çinlilerin göz diktiği ve işgal etmek istediği toprak olmuştur. Çinliler Han (M.Ö. 202 – M.S. 220) ve Tang (M.S. 618- 907) dönemlerinde Doğu Türkistan'ı işgal girişiminde bulunmuşlardır. 751 yılındaki Talas savaşında ağır yenilgiye uğrayınca Doğu Türkistan'ı terk etmişlerdir. Ancak aradan 1000 sene geçtikten sonra 1750'lı yılların sonunda Çin Doğu Türkistan'ı tekrar işgal etmiştir. Mançu-Qing (满清) imparatorluğu 1884 yılında Doğu Türkistan'ı işgal ederek *Xinjiang/ Şinciang* 新疆 "Yeni hudut/ Yeni toprak" adıyla Çin'e ilhak ettikten sonra, bölgede mevcut idari sisteminin yerine Çin idari sistemini ikame etmiş, bununla birlikte bölgenin asıl sakinleri olan Uygur Türklerini asimile etmek amacıyla Doğu Türkistan'a çok yönlü asimilasyon politikası uygulamaya başlamıştır. 1911 yılında Mançu-Qing imparatorluğu yıkılıp Çin Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Çin'in Doğu Türkistan'ı işgal ve Uygur Türklerine yönelik asimilasyon politikası değişmemiştir. 1949 yılında Çin komünistleri Milliyetçi Çin iktidarına son verip kontrolü ele geçirdikten sonra daha önceki iktidar dönemlerindeki asimilasyon politikasını güncelleştirerek uygulamaya koymuştur. Çin'in Uygur Türklerine yönelik uygulamaya koydukları göçmen politikası, nüfus politikası, ekonomi politikası, dil politikası, din politikası, eğitim politikası, kültür politikası asimilasyon merkezli kasıtlı, planlı ve sistematik politikalardır.

Göçmen politikası: Çin komünist yönetimi Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra totaliter rejimin tüm mekanizma ve imkanlarını kullanarak Çinli göçmen

[1] Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

yerleştirmiş ve bölgenin demografik yapısını ağır derecede bozmuştur. Aşağıdaki tablo bu durumu gayet net bir biçimde göstermektedir:

1953 yılı itibariyle Doğu Türkistan'ın demografik yapısı:

Uygur	3,640,000	74.7%
Kazak	492,000	10.1%
Çinli (Han)	299,000	6.1%
Döngen	150,000	3.1%
Kırgız	68,000	1.4%

1964 yılı itibariyle Doğu Türkistan'ın demografik yapısı:

Uygur	4,021,200	54.0%
Çinli (Han)	2,445,400	32.9%
Kazak	501,400	6.7%
Döngen	271,000	3.6%
Kırgız	69,200	0.9%

1982 yılı itibariyle Doğu Türkistan'ın demografik yapısı:

Uygur	5,995,000	45.8%
Çinli (Han)	5,284,000	40.4%
Kazak	903,000	6.9%
Döngen	567,000	4.3%
Kırgız	112,000	0.9%

Nüfus politikası: Çin yönetimi bir taraftan Doğu Türkistan'a yoğun bir biçimde Çinli göçmen yerleştirirken, diğer taraftan planlı doğum ve kürtaj politikasıyla bölgenin doğal nüfus artışını engellemeye çalışmıştır. Bu çerçevede planlı doğum politikasıyla Uygur kadınlarını kısırlaştırmış, mecburi kürtajla yüz binlerce Uygur bebeği katletmiştir. 1996 yılında 2,490,000 kadın doğum kontrolü tedbiri kullanmış olup, bunların içinde 66,22 % si ameliyat ve spiral ile gebelikten korunmuştur. Şehir, mahalle ve köylerde kota dışında hamile kalan kadınlar zorla kürtaja tabi tutulmuştur. 2012 yılına ait bir Çince gazetede Doğu Türkistan'ın Hoten bölgesinde planlı doğum politikası uygulanması sonucunda 300,000'e yakın bebeğin az doğduğu yazılmaktadır.

Ekonomi politikası: Doğu Türkistan'ın yer altı ve yer üstü zenginliklerini sömürmüştür. Doğu Türkistan yer altı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Enerji kaynakları açısından da çok zengin olan Doğu Türkistan'da jeolojik uzmanların verdiği bilgilere göre toplam 60 milyar ton petrol rezervi bulunmaktadır. Ayrıca, Doğu Türkistan'da şu ana kadar tespit edilen maden türü 138 olup, Çin'deki maden türünün 78%'ini oluşturmakta, kullanılan madenler ise Çin'in 85%ini teşkil etmektedir. Bu madenler krom, tuz, demir, bakır, kurşun, pırlanta, altın, gümüş, kömür ve uranyum gibi çoğu Çin'de bulunmayan değerli madenlerdir. Söz konusu petrol ve madenlerin

Uygur Türkleri tarafından çıkartılması ve işlenmesine hiçbir şekilde izin verilmemektedir. Ayrıca, Çin yönetimi çeşitli siyasal ve sosyal tasarımlarla Uygur Türklerini politik ve ekonomik sistemin dışına itmiştir. Çin Doğu Türkistan'da 新疆生产建设兵 / Xinjiang Üretim ve İnşaat Kolordusu adıyla bir askeri birlik kurmuş ve bölgenin en verimli topraklarına yerleştirmiştir. Bugün 2,701,400'luk nüfusuyla Doğu Türkistan genel nüfusunun yüzde 11,9'unu oluşturmuştur. Bünyesinde 14 kolordu, 11 ilçe dereceli kent, 179 alay, tarımsal çiftlik ve hayvan çiftliği bulunmaktadır. Çin'in hiçbir bölgesinde bulunmayan bu kolordu doğrudan Çin merkezi hükümetine bağlı olup kendine bağlı idari yapısı, yargı ve eğitim sistemi, ekonomik yapılanması ve tarım arazileri bulunmaktadır. Paralel devlet niteliğindeki bu yapı Çin'in Doğu Türkistan'a yönelik asimilasyon, soykırım ve sömürge politikalarının acımasız uygulayıcısı durumundadır. Diğer taraftan Doğu Türkistan Çin politiğinde "Xinjıang / Şincıang Uygur Özerk Bölgesi" adıyla anılsa da, bölge kendi içinde yine 5 otonom oblast (il), 6 otonom ilçeye bölündüğü için Uygur Türkleri bölgede söz sahibi olamamışlardır.

Dil politikası: Uygur dili ve alfabesine ciddi müdahale etmiştir. 1949-2000 yılları arasında Uygur alfabesi 4 defa değiştirilmiştir. Bunlar şunlardır: Kril alfabesi, Latin (Çince Pinyin) alfabesi, Arap alfabesi, "Yeni Uygur Latin Alfabesi"dir. Çin yönetimi bu yöntemle kuşaklar arasında kültürel kopukluk yaratmış, Uygur Türklerinin tarihle ve milli kültürle olan bağlarını koparmaya çalışmıştır.

Din politikası: Çin Komünist Partisi dini afyon olarak kabul etmesi ve ateizm merkezli din politikası uygulaması dolayısıyla Doğu Türkistanlı Müslümanlara inanç ve ibadet özgürlüğü tanımamaktadır. Dolayısıyla camiler, din adamları, dinî yayınlar ve dinî faaliyetler her zaman Çin yönetiminin hedefinde olmuştur. Okullarda ateist içerikli ders kitaplarıyla dinsizlik teşvik edilmekte, öğrencilerin İslami yaşam tarzı ve dini ibadetlerini yerine getirmeleri yasaklanmaktadır. Doğu Türkistan'da bir taraftan camiler yıkılırken, diğer taraftan heybetli ve gösterişli Budist ve Konfüçyüs tapınaklarının yapılması çok manidardır.

Eğitim politikası: 1980'li yıllarda sözde özerklik hakları gereği Uygurlara eğitimde belli haklar tanınmış, okullarda Uygurca ve Kazakça eğitim verilmiş ise de 1990'lı yıllara gelindiğinde okullarda Çince eğitim baskın hale gelmeye, 2000'li yıllarda ise "çift dilli eğitim" adı altında tüm okullarda Çince eğitim verilmeye başlamıştır. Ayrıca Çin yönetimi Doğu Türkistanlı çocukları Çin'e götürüp özel tasarlanmış *Xinjiang Ban* ***新疆班*** "Şinciang sınıfları"nda okutmaktadır.

Kültür politikası: Çin yönetimi politik amaçla oluşturduğu Çin tarih teziyle Doğu Türkistan ve Uygur tarihini çarpıtmaya çalışmaktadır. Huangdi (Sarı İmparator), Xi Wangmu (Batı Ana Kraliçesi) ve Sun Wukong (Maymun kral) gibi mitsel kahramanlar hakkındaki mit ve efsaneler yeniden yazılarak bunların heykelleri Doğu Türkistan'ın her yerinde dikilmekte ve bununla bu toprakların ezelden Çinlilere ait olduğu, Türklerin buraya sonradan gelip yerleştiği algısı yaratılmaktadır. Kaşgar başta olmak üzere kadim şehirlerdeki binlerce yıllık geleneksel mimari yapılar ve hafıza mekanları yıkılarak yerlerine gökdelenler yapılmaktadır. Bir taraftan her yerde Ban-chao, Zhang-qian gibi Çin tarihî şahıslarının heykelleri dikilirken, diğer taraftan Uygurların mezarları bile yok edilmektedir.

Bütün bu politika ve tedbirlerle Uygur Türklerini asimile edemeyen Çin yönetimi 2017 yılından itibaren Doğu Türkistan'da milyonlarca Uygur ve Kazak Türkü'nü sözde "mesleki eğitim merkezleri" dedikleri toplama kamplarına kapatmış, özgürlüğünden ve normal yaşam koşullarından mahrum bırakmıştır. Kamplarda zorla tutulan bu kişiler arasında yüzlerce akademisyen, sanatçı ve eğitimci bulunmaktadır. Anne babaları toplama kamplarına gönderildiği için sahipsiz kalan çocuklar özel olarak kurulan yetimhanelerde Çinli özel görevlilerce tamamen Çince ve Çin kültürü çerçevesinde hayatlarını sürdürmeye zorlanmaktadır. Çin yönetimi "kardeş aile" projesiyle yüzbinlerce Çinli memuru Türk ailelerine yerleştirmiş, Müslüman Uygur kızlarını Çinli erkeklerle evlenmeye zorlamıştır. Bundan amacın Uygur Türklerinin gelecek kuşaklarını Çinlileştirmek olduğu çok açıktır. Bu bağlamda Uygur kızlarını istihdam bahanesiyle Çin'e götürülmekte, Çin fabrikalarında köle olarak çalıştırılmaktadır. Çin yönetiminin haksız ve adaletsiz uygulamalarına gösterilen tepki, eleştiri ve reaksiyonlar terörizm ya da etno milliyetçi bölücülükle itham edilerek şiddetle cezalandırmaktadır.

Sonuç olarak Doğu Türkistan Çin tarafından işgal edilmiş Türk topraklarıdır. Çinliler Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra, Uygur Türklerini yok etme maksadıyla asimilasyon politikası uygulamışlardır. Bu politika başlangıçta "milliyetlerin birlikteliği", "milliyetlerin kaynaşması" gibi söylemlerle örtük bir şekilde uygulanmış ise de 2017 yılından itibaren soykırıma dönüştürülmüştür. Çin komünist yönetimi Doğu Türkistan'da tam anlamıyla bir sömürge politikası uygulamış, bölgenin kaynaklarını olabildiğince sömürmüştür. Nüfus planlaması adı altında Türklerin çoğalmasını engellemeye çalışmış, buna karşılık Çin'den milyonlarca Çinli göçmen getirip yerleştirmiştir. Nükleer denemelerden dolayı yüz binlerce Doğu Türkistanlı hayatlarını kaybetmiştir. Yönetime ve Çinlilere yönelik tepki ve eleştirileri terörizme bağlayarak şiddetli bir biçimde cezalandırmıştır. Doğu Türkistan'ın tarihî ve kültürel dokusuna müdahale ederek otokton halkın izini silmeye çalışmıştır. Uygurlar çeşitli siyasal ve sosyal tasarımlarla politik ve

ekonomik sistemine dışına itilmiştir. Modernlik bahanesiyle Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerdeki geleneksel mimari yapılar ve hafıza mekanları yok edilmiştir. Nazı tarzı toplama kampları kurularak milyonlarca Türk zorla kapatılıp normal ve doğal yaşam hakkından mahrum bırakılmıştır. Çin Doğu Türkistan'da Uygur Türklerine yönelik planlı, çok boyutlu ve sistemli asimilasyon ve soykırım politikası uygulamaktadır. Bu nedenlerle 9 Aralık 2021 tarihinde Londra'da kurulan "Bağımsız Uygur Mahkemesi" yargıcı Geoffrey Nice Çin'in Uygur Türklerine yönelik uyguladığı politikalarına "soykırım ve insanlığa karşı suç" olarak hükmetmiştir. Bu karar ona yakın ülkenin parlamentosu tarafından kabul edilmiştir.

Kaynaklar:

Doğu Türkıstan Raporu Geçmişten Bugüne Dinî Ve Etnik Baskılar. Hazırlayan: Nureddın İzbasar. İNSAMER İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. İstanbul. Temmuz 2020.

Doğu Türkistan Çocuk Raporu. Etnik ve Kültürel Soykırım. Çocuk Vakfı Yayınları. Nisan 2021.

Doğu Türkistan Rapor. İHH İnsani Yardım Vakfı. İstanbul. 2015.

Doğu Türkistan Raporu. Kültürel Asimilasyon ve Etnik Soykırım. Hazırlayanlar: Memet Tohti Atawulla, M.Tanrıkut, Nureddin İZBASAR, Yalkun Uluyol. Uygur Akademisi. İstanbul. Ekim 2020.

Doğu Türkistan Soykırımı Raporu, ETHR. İstanbul. Mart 2022.

Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan'ın İncelenmesi. Rapor. Uygur Hareketi. Washinton. 2020.

Doğu Türkistan'da Toplama Kampları Adım Adım Soykırım. Rapor: Hazırlayan: Murat Yılmaz. İHH İnsani Yardım Vakfı. Temmuz 2020.

İnayet Alimcan (2022). "Çin'in Uygur Politikası". *21. Yüzyılda Bütün Boyutlarıyla Çin Halk Cumhuriyeti.* Editörler: Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın, Dr. Öğr. Üyesi Sina Kısacık, Dr. Öğr. Üyesi Can Donduran. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. s. 480-510.

İşgal Edilmiş Ülke: Doğu Türkistan. Rapor. Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ablet KAMALOV, Prof. Dr. Alimcan İNAYET, Prof. Dr. Varis ÇAKAN, Nurettin ÖĞDÜLMÜŞ. Uygur Akademisi. Dünya Uygur Kurultayı. 2020.

Uygur'dan Uygarlığa ve Tarih Boyunca Uygur Ekonomisi[1]

Cazim Gürbüz[2]

Uygur'dan Uygarlığa

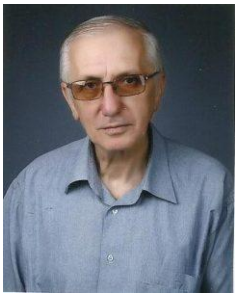

"Hans Stephan Santesson, James Churchward'ın *Batık Kıta Mu Uygarlığı* adlı 4 ciltlik eserini bir kitapta topladı. *Ruh ve Madde* Yayınlarından Türkçesi çıktı… Bu kitapta bir bölüm Uygurlarla ilgili… O dönemde Türklerin Uygur adıyla adlandırıldığını beltipbu kitaptan özet bilgiler verelim.

Uygur İmparatorluğu Doğu'da Pasifik Okyanusu'na Batı'da bugün Moskova'nın bulunduğu yere kadar uzanıyordu. Orta Avrupa'da dağınık halde bulunan ve Atlantik'e kadar uzanan yerleşme yerleri de vardı. Kuzey Güney hudutları bugünkü İran'ın, Hind'in ve Kuzey Vietnam'ın kuzeyini aşıyordu. Uygurların tarihi bir bakıma ari ırkının tarihidir. (Ari ırkının gerçekte Türk ırkının adı olduğunu ve kimi batılıların bu adı çaldıklarını belirtelim.) Zira halis ve hakiki ariler Uygurlardan gelirler.

Uygurlar Orta Amerika'da 3. devirde zincir halinde yerleşme yerleri kurdular.

Doğuda bütün efsaneler şunu anlatırlar: Vaktiyle Orta Asya ve Himalayalar bölgesi düz ve ormanlarla kaplıydı. İşlenmiş bereketli toprakları, göl ve nehirleri, köy ve şehirleri birbirine bağlayan fevkalade güzel döşenmiş yolları vardı. Şehirler güzel inşa edilmişti. Halk için kurumlar, ihtişamlı güzel evler ve yöneticilerin sarayları vardı.

Bugün bu topraklar çöldür. Kara Kota harabelerine ulaşmadan önce kum, çakıl ve kayaların arasından geçerek 20 metre derine inmek gerekir. Ama Gobi

[1] Not: Bu yazı daha önce Berfin Bahar Dergisi'nin Ekim 2022 sayısında yayımlanmış, yazarın izniyle Eğitişim Dergisi'ne de alınmıştır. Eğitişim Dergisi'ndeki metinde farklı görseller kullanılmıştır.

[2] Gazeteci, yazar, ekonomist.

Çölü'nde su tamamen derinlere inmemiştir. Kayalarla kaplıdır. Hâlâ ırmakların, kanalların ve felaketten evvel mevcut olan göllerin yatakları fark edilir. Santesson'un J.C.'den alıntıları uzar gider. Ama bu kadarı bize yeter.

Anlatmaya çalıştığımız büyük tarihi gerçeği bir kere daha hatırlatalım: Adına ister Uygurlar denilsin isterse bugün yaygın olan adı kullanarak Türkler diyelim. Uygurluk veya uygarlık dediğimiz insanlığın o ilk büyük devrimini gerçekleştirenler bizim atalarımızdır.

Atalarımız Ortalık Asya'da veya Turan'da veya bugünkü adıyla Ulu Türkistan'da tarımı, hayvan yetiştiriciliğini, ata binmeyi ve demiri eritip ondan gereçler yapmayı buldular. Köyler, şehirler kurdular. Devlet oldular. Kavim oldular. Uygarlığı uygar olmayan dünyanın öteki bölgelerine taşıdılar. Onları da teşkilatlandırıp, yetiştirip, uygarlaştırıp, devletleştirip kavimler haline dönüştürdüler. Gittikleri yerde çoğunlukta olan halklar içinde eriyip gittiler. Ama bütün kavimlere kendilerinden bir şeyler katarak…

Kimileri benim bu yazılarımı Türklüğümle övünmek için yazdığımı sanıyorlar. Hayır, gerçek bu değil…"[3]

Böyle yazıyor eski Kültür Bakanı, araştırmacı-yazar Namık Kemal Zeybek. Uygurlukla uygarlık arasında çok yakın bir akrabalık ve bağ var.

Evet, Uygur Tarihi çok eskilere gidiyor, Sayın Zeybek önemli bilgiler veriyor ama o eskilere ilişkin elimizde çok fazla kaynak yok ne yazık ki. Biz ayrıntıyı ancak 745-840 yılları arasında Orta Asya'da varlık gösteren Kutluk Bilge Kağan'ın kurduğu Uygur Devleti'nden öğrenebiliyoruz. Bu devlet, önce Ötüken merkezli olarak kurulmuş, daha sonra başkenti Karabalgasun'a taşınmıştır. Bu Uygur Devleti, öteki Türk Devletleri gibi savaşçılığı ile dikkati çekmez. Apayrı ve önemli özellikleri vardır. O özelliklere bakalım: Toplu olarak din değiştirip Mani dinine geçmişlerdir. Maniheizm, Uygurları bilim, sanatta geliştirmiş, bu dinin etkisi ile yerleşik hayata geçen ilk Türk boyu olmuşlar, şehirler kurmuş, mimari yapıtlar inşa etmişlerdir.

[3] Kaynak: https://www.bayburtpostasi.com.tr/12-bin-yil-once-uygurlar-makale,6879.html

"Uygurlar nezdindeki bir Çin sefirinin kaydettiği notlarda Türklerin dokumacılık yaptığı ve pamuk tarımına başladıkları, hususu yer almaktadır. Hareketli harflerle kullanılan ilk matbaayı Avrupa'ya ve diğer ülkelere tanıtan ve taşıyanlar Türkler olmuştur."

Uygurlar kâğıt ve matbaayı, Avrupalılar bunu bilmezken kullanmakta idiler.[4]

Uygurlar kütüphaneler kurmuşlar, örgün eğitim yapmışlardır. Kültür Bakanlığı'nca yayımlanan *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserin 1. cildinin 162. sayfasında ise şunlar yazılı: "Doğu Türkistan'da bulunmuş olan Uygurca yazmalar arasında eski Türk hukuk belgeleri önemli yer tutar. Bunlar toprak satışı, toprak kiralama, borç para verme, vergi toplama, evlat edinme, hayvan kiralaması, Budist manastırlarının vergi dışı bırakılması, köle satışı, köle azat etme, vasiyet vb. konularla ilgilidir."[5]

Yerleşik düzene geçen ilk Türk Devleti olma özelliği ile Uygurlar dönemi Muhasebe Tarihi açısından da önem arz etmektedir. Uygur Devletinden

[4] Gökhan Evliyâoğlu – *İktisadî Milliyetçilik* / Hareket Yayınları
[5] Cazim Gürbüz – *Edebiyatlaşan Vergiler* / Bilgeoğuz Yayınları

günümüze ulaşan belgelerden, daha çok devlet harcamaları ile ilgili bir belge düzeninin mevcut olduğu anlaşılmaktadır, bunlar arasında, devlet adına seyahat eden beylerin, elçilerin, konakladıkları yerlerde yeme, içme ihtiyaçlarının halk tarafından karşılanması ve bunların ne şekilde kaydedileceğini açıklayan belgeler bulunmaktadır. Ebu'l Gâzi Bahadır Han, *Şecere-i Türk*'te Uygurların Cengiz Han'ın tüm mali işlerini yapıp, vergilerini topladıklarını anlatıyor.

"Cengiz Han zamanında Uygurlarda Padişah (İdi Kut) Bavurcuk idi. Cengiz Han'a vergi verirdi. Cengiz Han, Maveraünnehr tarafına geldiği zaman askerleri ile onun yanına varıp ona hizmette bulundu. Uygurlar arasında Türkçe okumasını bilen çoktu. Mali işler, divan hesaplarını çok iyi bilirlerdi. Cengiz Han sülalesinin saltanatı zamanında Hıtay'da, Maveraünnehr'de, Horasan'da, Irak'ta divan reisleri, defterdarlar hep Uygurlardan idi. Cengiz Han'ın yerine geçen oğlu Ögeday Kaan, Horasan, Mazenderan ve Kilan'a 'Gürgüz' isminde bir Uygur'u tayin etmişti. Gürgüz iyi bir maliyeci idi. Üç dört yurdun vergisini düzenli bir şekilde tahsil eder, her yıl Ögeday Kaan'a gönderirdi."[6]

Ticaret

Uygurlar İpek Yolu üzerinde bulundukları için[7] kıtalar ve ülkeler arası ticaretten çok yararlanırlardı.

Halıcılık, dokumacılık çok ileri idi ve her ülkeye ihraç ederlerdi.

Bugün bile bu özellikleri sürmektedir. "Kaşgar pazarı bugün, dünyanın en büyük, en renkli pazarı. Bu pazara 50 binden fazla satıcı, zanaatkâr, küçük esnaf ve çevreden yüz binlerce insan gelirmiş."[8]

---

[6] Cazim Gürbüz – *Edebiyatlaşan Vergiler* / Bilgeoğuz Yayınları

[7] "Büyük İpek Yolu, Kuzeybatı Çin sınırından başlayıp Gobi Çölü hududunca uzanır, Semerkant, İran ve Suriye'de son bulurdu. Yumen Geçidi ötesinde hiç de cazip olmayan başka yollar da vardı. Kervan yollar bazen insan ve yük hayvanlarının iskeletleri ile tespit edilmiştir. Mesela Tun-Huang'tan Turfan'a uzanan, beyaz Ejder Kum Tepeleri ile bir bölümünde kadim Lobnor Gölü tuz kabuklarının bulunduğu güzergâh pek korkunçtu. Bu sonsuz çöl cinlerinin de ziyaretgâhı olduğundan kervanbaşılar Hami üzerinden menzil almayı tercih ediyorlardı ve bu suretle Turfan'a daha kuzeyden dolambaçlı yollardan ulaşırlardı. Turfan'dan Batı'ya yönelen seyyahlar, Tanrı Dağları'nın kuzeyinden ilerleyerek Batı Türkleri'ne ait arazilerden ya da güneyden bu tehlikeli yolu aşarak, söz konusu dağların güneyinden devam ederek Kuça ve Doğu Türkistan'ın diğer vahâ şehirlerinden geçerlerdi. (Edward Hetzel Schafer – *Semerkant'ın Altın Şeftalileri* / Selenge Yayınları)"

[8] Muzaffer Maden – *Kaşgar ve Ötesi* / Kültür Bakanlığı Yayını

On binlerce tomar belgeler, Uygurların çok gelişmiş bir hukuk sistemine sahip olduklarını, ticaret ve borçlar hukukunun akitlerini bildiklerini, bono ve poliçe gibi senetleri kullandıklarını göstermektedir.[9]

Uygur şehirlerinde yapılan kazılarda ekonomik yaşama ait çok sayıda eser ve belge bulunmuştur. Bulunan sözleşme, senet, kâğıt paralar, Uygur ticari yaşamının derinliğini ve gelişmişliğini açıkça ortaya koymuştur. Bu belgelerdeki ticari ve mali terimler de bunu doğrulamaktadır. **Uygurlar makbuza "Buşunk", hisse senedine "Ülüş", alacaklıya ise "Alıncı" demekteydiler.**[10]

Uygurların ticarete yatkınlıklarına ilişkin son derece çarpıcı bir örneği Hugh Pope,[11] 2005 yılında yayımlanan *Evlad-ı Fatihan / Türki Dünyanın Yükselişi* adlı eserinde anlatıyor.[12] Pope, Doğu Türkistan'a gider, Kaşgar'da Mahmut adlı birisiyle tanışır. Mahmut'un anlattıkları son derece ilginçtir:

"Mahmut'un nadir bulunan tüm İpek Yolu'nun baştan başa kat eden ithalat-ihracat kariyeri Türk Birlikteliği hayallerini gerçekleştirmişe benziyordu. Orta Asya'da kalitesi ve dizaynları ile Pakistan ve Çin markalarına tercih edilen kıyafetleri Türkiye'den sipariş ediyordu. Bunlar kamyon ve uçakla Kırgızistan'a geliyor, bir Uygur ortak, bunları alıyor, paketliyor ve yüksek dağ boğazlarından taşıyarak Kaşgar'a getiriyordu. Mahmut bu mallara karşılık, yeterince yerinde bir seçimle, ipek eşarplar gönderiyordu Türkiye'ye…"

İyi mi? Çin malları dünyayı altüst ederken Çin'de yaşayan Uygur Türkleri, Çin'e mal sokmaktalar, hem de Asya'yı neredeyse baştanbaşa kat ederek.

At yetiştiriciliği ve ticareti

"Kuzeydeki Türk boyları Tang atlarının asıl kaynağı idi. Çok yönlü ve güzel atları çiftleştiren bu boylar, uzun yolculuklara dayanıklı, avlanmak için emsalsiz ve Hun bozkırlarının sabık ustaları tarafından uzun yıllar önce ehlileştirilmiş, kadim tarpana benzeyen bir hayvan elde etmişlerdi. Türk atları o kadar önemliydi ki mütekebbir Çinliler hararetle ihtiyaç duydukları bu hayvanları elde edebilmek için pek çok hususta mütevazı davranmaya mecbur olmuşlardı."

Kudretli Bilge Kağan 731–732 kışına gelindiğinde bir teşekkür nişanesi olarak Tang sarayına elli adet muhteşem at göndermişti. Kağan'ın genç kardeşi

---

[9] Doğu Perinçek – *Orta Asya Uygarlığı* / Kaynak Yayınları
[10] Cazim Gürbüz – *Atatürk Ekonomi ve Milliyetçilik* / Nergiz Yayınları
[11] Yıllarca Türkiye'de gazeteci olarak çalıştı, birçok İngiliz ve Amerikan dergi ve gazetesinin temsilciliğini yaptı.
[12] [10] Hugh Pope – *Evlad-ı Fatihan: Türk Dünyasının Yükselişi* / Vatan Yayınları

ahiren terk-i hayat eylemiş ve bozkırdaki Türk otağına gönderilen altı Çinli sanatkâr merhum asilzadenin (Köl Tigin) tasvirini yaparak kağanı gözyaşına boğmuşlardı. Sanatkârlar arzu ettikleri at sürüsüyle birlikte mesut bahtiyar Tang payitahtına dönmüşlerdi.

Bununla birlikte, Çin'in en büyük ve kibiri at tedarikçileri hem dâhilde hem de hâriçte ardı arkası kesilmeyen savaşların devam ettiği VIII. yüzyılın ortalarından itibaren at pazarına hâkim olan ve gerilemeye başlayan Tang İmparatorluğu'nda namütenahi arz yaratan Uygur Türkleriydi. Uygurlar ve Tibetliler Tang Hanedanı'nın başlıca ecnebi düşmanları ve doğal rakipleri olmuşlar ve en nihayetinde Çin diplomasisi onları da kendine benzetmişti. Akabinde Tibetliler Çin sınırları içerisinde Lungyu'dan binlerce at toplamış ve dahi payitaht Chang-an'ı zapt etmişler; sadece kendi çıkarları uğruna dağları defeden cüretkâr Türkler ise hadsiz hesapsız usullerle Çinlileri aşağılamış ve rezil etmişlerdir. Çinlilerin topraklarına saldırılar bile düzenleyen Uygurların kibirli tavırları karşısında bitip tükenmeyen şikâyetlere rağmen ecnebiler kendi hizmetlerinde bulunanları kazançlı at ticaretinde imtiyaz sahibi kılarak ödüllendirmişlerdi. Cins atları armağan olarak Chan-an'a getiren hatırşinas bir Türk sefareti artık Doğulu hakimlerin boyun eğmesini umuyordu. Bu duygusallıktan uzak alım satım işlerinde görgülü fakat "Karı kılıklı Çinliler" saygıda kusur etmeyip satıcıların yüksek ücretlerini ödüyorlardı. Sıradan bir Uygur atının fiyatı, insanı afallatsa da VIII. yüzyılın sonlarında kırk balya Çin ipeğine eşitti."[13]

Çin dili, edebiyatı, tarihi ve özellikle maddi kültürü üzerine çok önemli araştırmaları bulunan Edward Hetzel Schafer, *Semerkant'ın Altın Şeftalileri* adlı eşsiz yapıtında işte bu özel bilgileri veriyor. Schafer, at kadar önemli olmasa da deve ticaretinin de Uygurlar arasında önemli olduğunu ve Çin'in önemli bir alıcı konumunda bulunduğunu da yazıyor.

Uygur Sikkeleri

"Para, bir toplumun uygarlığa geçişinin en kesin ve en somut kanıtlarından biridir; hatta ikincisi değilse birincisidir. Bir toplumda para varsa; özel mülkiyet, ticaret, yazı, aritmetik, devlet, hukuk, bilim ve din vardır; özet olarak uygarlık vardır." (Doğu Perinçek)

Uygurların Türkçe yazılı sikkeleri vardı: Göktürklerin Çin sikkelerinin arka yüzlerine runik harfli değişik Türkçe cümle, kelime ve harfleri kaydettiği bilinmekte idi. Ancak her iki yüzü de runik harfli Göktürk parası bugüne kadar bulunamamıştı. Buna karşılık Uygurlar her iki yüzünde veya bir yüzünde

[13] Edward Hetzel Schafer – *Semerkant'ın Altın Şeftalileri* / *Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Uluslararası Ticaret* / Selenge Yayınları

Uygur harfleri ile Türkçe yazıtı olan sikke kestirmişlerdir. Bu sikkelerden en az iki tanesi bilim dünyasınca bilinmektedir.

Birinci Uygur sikkesi: Eski Uygur Türklerine ait birinci sikke Kimsar'da bulundu. Bugünkü Uyguristan (=Doğu Türkistan)'ın şehirlerinden olan Kimsar'ın Çince tarihî adı Pei-t'ing, eski Uygurca adı ise Biş Balık'tır.

Bulunan sikke daire şeklinde bir çevresi olan ve ortasında kare şeklinde dört köşe bir boşluk bulunan Çin sikkeleri tarzındadır.

Bakırdan kesilen sikkenin ön yüzünün dört yönünde Uygur harfleri ile altı kelime, arka yüzünde ise üst ve altta üç kelime yazılıdır.

Çin sikkeleri tarzında daire şeklinde bir çevresi olan ve ortasında ise kare şeklinde dört köşe bir boşluk bulunan bronz sikkenin ön yüzünde saat yelkovanının aksi yönünde olmak üzere, yazıtı "ıdok y(a)rl(ı)g" yorısun şeklinde okunan ve arka yüzünde yazıt olmayan bu sikkenin de 10. yüzyılda Tang devrinde kestirildiği düşünülebilir.[14]

Kâğıt, baskı

Kültür ve medeniyet seviyesi bakımından tarihte çağdaş milletlere örnek olan Uygurlar, hareketli harfli matbaanın keşfine ve uygulanmasına yeterli her türlü kültür şartlarına sahip, ilim, bilgi ve okuma zemininin bulunduğu bir kültürün sahibiydiler. Uygurların bildiği kitap basma tekniği, Çin'de VIII. asrın ikinci yarısından beri mevcut olduğu sanılan "blok" usulü değil, çağdaş matbaanın esası olan hareketli harf sistemine dayanmaktadır. Turfan'da Uygur dilinde sert ağaçtan yapılmış, yüzlerce harf bulunmuştur. Rus bilgini Oldenburg, Kaşgar ve Turfan civarındaki araştırmalarından sonra, modern matbaanın prototipi olan hareketli Uygur harflerinin bulunduğu, Fransız bilgini J. R. Rissler de Avrupa'dan 600 sene önce Türk ülkesinde basılmış eserlerden bazılarının bilindiğini ve Uygur matbaa tekniğinin, Moğollar vasıtasıyla Avrupa'ya geçtiğini ifade etmişlerdir.[15] 1902–1909 arasında Doğu Türkistan'da ilmi tetkik gezisi yapan Alman Von Coq ile Grünwedel ve Fransız Pelliot, Uygur alfabesinde baskı yapan matbaa parçaları ve harflerini bulmuşlardır.[16]

Araplar, kâğıdın ne olduğunu, nasıl yapıldığını, nasıl kullanıldığını Uygurlardan öğrendiler. Avrupalılar da Araplar vasıtasıyla Uygurlardan aldılar. Uygurlar kitap basma tekniğini Çinlilerden almış ve Avrupalılardan yüzyıllarca önce kullanmışlardı. Göktürklerin ağaca yazdıkları yazıyı onlar

[14] https://onturk.wordpress.com/2011/04/09/uygurlarin-turkce-yazili-sikkeleri-vardi/
[15] Arş. Gör. Mustafa AĞCA – https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1177653
[16] Prof. Dr. Mehmet Saray – *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi* / Aygan Yayınları

kâğıda yazıyordu ve zamanımıza kadar ulaşan pek çok kitap basmışlardı. Yazı yazmak için artık çelik kalem değil, ağaçtan yaptıkları uçları kullanıyorlardı. Arşiv için kullanılan yazı malzemesi de kâğıt idi. Zamanımıza ulaşan, güzel, akıcı bir Türkçe ile yazılmış kitaplar, tercüme, telif her konuda değerli eserler yazmışlardır.[17]

Kâğıt ve matbaa konusunda öncü olan Uygur Türklerinde okur-yazarlık oranının da son derece yüksek olduğu, tarla satış, borç sözleşmelerinden vasiyetnamelere kadar hukuk belgelerinin yaygınlığından ve bunların halkın bizzat hazırlayıp imzalamasından anlaşılmaktadır.[18]

Tarım

Uygurlar daha önceki Hun ve Göktürklerin aksine, göçmen yaşamı bırakarak bugünkü Tarım Havzasına yerleştiler. Havza, dünya ticaretinin ana damarı olan İpek Yolu'nun üzerinde olduğu için, varsıllık ve diğer kültürlerden öğrenme kaynağıydı. Yoldan yalnız ticaret eşyaları değil, bilgi de akıyordu.[19]

Fakat ekonominin temeli, özellikle ilk dönemde, tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Koyun, sığır besliyor, yiyecek ve giyeceklerinin önemli bir bölümünü hayvancılıktan sağlıyorlardı. Tanrı Dağları ve Tarım havzası hayvancılığın merkeziydi. Tarım ve sulama tekniği gelişmişti. En çok buğday, mısır, pamuk ekiliyor, çeşitli sebze ve meyve yetiştiriliyordu. Turfan şehri sebze ve meyveleriyle ünlü idi. (Bugün kullandığımız "Turfan'da sebze, Turfan'da meyve…" deyimleri buradan gelir.) Potey kalıntılarında bulunan küplerde çok miktarda buğday ve mısır tanelerine, keten, atlas ve ipekli kumaşlara rastlanmıştır. Koçu ve Hotan halıcılıkta çok ileri merkezlerdi. Uygur Türkleri, izlerine bugün de rastlanan büyük bir sulama şebekesi yapmışlardı. Tarlaları, bahçeleri düzenli olarak suluyor, çorak topraklarda bile ekim yapabiliyorlardı.[20]

Kaşgar, Yarkent, Turfan ve Aksu çok verimli topraklara sahip olduğu için bu bölgelerde buğday, arpa, pirinç, susam, mısır, kendir, mercimek, fasulye, darı, tütün, pamuk gibi ürünler yanında elma, şeftali, nar, armut, üzüm, incir, ceviz, dut, kavun, karpuz gibi meyveler yetiştirilmiştir. Ayrıca ak kavak, kara ağaç, çam ve ak kayın gibi kereste için özel ağaçlar bulunmaktadır. Turfan'ın kara üzümü başta olmak üzere meyve sebze ihracatı yapılmıştır. Avcılık ve hayvancılık da üretim ve ekonomi için önem taşımıştır.[21]

---

[17] https://akademiye.org/tr/?p=291
[18] Arş. Gör. Mustafa AĞCA – https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1177653
[19] Coşkun Faik Kavala – *Çin Kitabı* / Resse Yayınları
[20] https://akademiye.org/tr/?p=291
[21] Prof. Dr. Umay Günay – *Türkeş-Türklerin Tarihi* / Akçağ Yayınları

Tarımcılığın bir yan kolu olarak gelişen bağcılık, Uygurların iktisadî ve kültürel yaşamında oldukça önemli yer tutmuştur. Uygurların bağcılık kültürü kapsamında yetiştirdikleri ürünler arasında üzüm, diğer meyvelere kıyasla oldukça önemli bir yere sahiptir. Uygurların sosyal, kültürel ve iktisadî yaşamlarına dair kıymetli bilgiler içeren Uygur sivil belgeleri, Uygurların üzüm yetiştiriciliğe dair oldukça zengin veriler barındırmaktadır.

Uygur sivil belgelerinden anlaşıldığına göre Uygurlarda üzüm, hububatlar haric en çok üretilen tarım ürünü olmuştur. Bunun yanında üzüm kültürü ile ilgili Uygur sivil belgelerinde üzüm bağı (borluk), üzüm bağ işletmecisi (borlukçı), üzüm şarabı (bor), üzüm şarabı yapımcısı (borçı) ile ilgili önemli kayıtlara rastlanılmıştır.

Belgelerden tespit edildiğine göre üzüm bağı Uygurlar arasında kiralanabilmekte ve alınıp satılabilmektedir. Ayrıca devletin üzüm bağı işleten çiftçilerden vergi topladığı da bilinmektedir. İlig Kadir Han'ın Murutluk Tapınağının tarla ve üzüm vergisinden muaf tutulmasıyla ilgili gönderdiği yarlık metnine göre, tapınağa ait üzüm bağlarından vergi alınmamaktadır. Bu durum, Turfan Uygur Devleti döneminde, özel muafiyete sahip gruplar hariç, toplumun diğer kesiminden olan kimselerin üzüm bağı vergisi ödemekle mükellef olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte Uygurca sözleşmelerde üzüm bağları alınıp satılırken borla tamgası olarak adlandırılan bir çeşit verginin alındığı da bilinmektedir.

Uygurlar tarafından yaygın olarak yetiştirilen üzüm çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Üzüm ve üzümden elde edilen ürünler ilk başta besin maddesi olarak tüketilmiş, özellikle üzüm şarabı, üst tabakadan olan aristokratların severek içtiği içecekler arasında yer almıştır. Ayrıca üzüm şarabının Uygur kültüründe misafirlere ikram edilen içecek olduğu da anlaşılmaktadır.

Uygurların iktisadî yaşamında üzüm yetiştiriciliği önemli bir geçim kaynağı olmuş, bundan dolayı toplumda özellikle üzümcülük ve şarapçılık ile ilgili meslek grupları ortaya çıkmıştır.

Uygurca belgeler incelendiğinde Turfan Uygurlarının üzümden genellikle şarap ürettikleri düşünülmektedir. Öyle ki belgelerde üzüm şarabı fertler arasında yaygın olarak ödünç alınan eşyalar arasında geçmektedir. Bunun yanında, üzüm şarabı olan bor, zamanla belli bir hizmet ve iş karşılığında vergi mülkü olarak da kullanılmıştır. Ayrıca üzümün Uygurlarda vergiye karşılık olarak kullanılan bir tür ödeme aracı olarak kullanıldığı da görülmüştür. Turfan Uygur Devletinin Moğolların idaresi altına girmesiyle birlikte, Turfan Uygur Devleti Kubilay'a bağlı eyalet olarak yönetilmiş ve Yuan–Moğol Sarayına haraçlar göndermiştir. Moğol–Yuan Sülalesi yıllığında Karakoço'dan (Turfan) gönderilen şaraplarla ilgili bilgi bulunmaktadır. Kaytlara göre Tai-ding yılının

(1324 yılında) ikinci ayında Koço İdikut Temür Buka Yuan Sarayına üzüm şarabı göndermiştir. Öyle anlaşılıyor ki burada Temür Buka tarafından Yuan Sarayına gönderilen şarap bir haraç (vergi) ödemek amacıyla kullanılmış olmalıdır.

Üzüm hem kendisi yenilebildiği hem de insan sağlığına faydalı bileşenler içerdiğinden, üzüm ve üzümden elde edilen ürünler Uygurların geleneksel tıbbında tedavi amacıyla diğer bitkisel karışımlarla birlikte kullanılmıştır. Uygurlar, üzümün ve üzümden elde edilen ürünlerin insan sağlığına ola faydalarını erken zamanlarda keşfetmiş ve üzüm şarabı, üzüm sirkesi, kuru üzüm ve kuru üzüm suyu gibi ürünleri diğer bitkisel karışımlarla beraber çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanmıştır. Üzümlerden elde edilen ürünler, Uygurlar tarafından vücutta görülen yara, çıban, ateş yükselmesi, mide ekşimesi ve hazımsızlığı, kan kusma, karın ağrısı, deri hastalıkları, diş ağrısı, kan durmama hastalığı, kadın hastalıkları, solunum yetmezliği gibi hastalıkların tedavisine ek olarak karında ölmüş yavruları düşürmek için kullanılmıştır.

Uygur döneminde bor olarak adlandırılan üzüm şarabının devlete karşı vergi mükellefiyeti olan çiftçilerin vergilerini ödemek için kullandıkları aynî araçlardan biri olduğu bilinmektedir.[22]

Çinliler şarap yapım tekniklerini Tang döneminde Uygurlardan öğrenmişler ve 5. yüzyıldan sonra kendileri de üzüm üretmişlerdir. Uygurların üzüm kültürü ile ilgili Divanü Lugat'it Türk'te verilen terimlerden Türklerin üzümü ekşittikleri, şıra yaptıkları ve kurutma teknikleri geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Turfan'da üzüm bugün de temel geçim kaynağıdır. Turfan Uygurları **"Üzümü olmayanın canı olmaz"** derlermiş.[23]

Uygurlar lezzetli üzümlerini Çin başkentine özel soğutma önlemleri ile taşıyorlardı. "Kadınların göğüs uçlarına benzeyen leziz üzümler, Chang-an'a taze ve bozulmamış şekilde Gobi çölünün kenarı boyunca uzanan Koço şehrinden (Uygurların yerleşik hayata geçişi ve kurdukları ilk şehir, C.G) getirilirdi. Böyle bir başarının nasıl elde edildiğini sorguladığımızda; Tang edebiyatında hazır bir cevaba tesadüf edemeyiz. Lakin burada ve daha başka yerlerde yararlı ipuçları bulabiliriz. Örneğin Harezm, IX. yüzyılda kurşundan mamul kapların içerisine kar doldurmak suretiyle kar-buzları paketleyip ihraç ederlerdi. O halde zikredilen Doğu Türkistan üzümlerinin de Tanrı Dağları

[22] https://akademiye.org/tr/?p=4132
[23] https://tarihdergi.com/uzum-saglik-uretir-sarap-gercegi-soyletir/

dolaylarından toplanan kar ve buzların içerisinde getirilebileceği düşünülmüş olmalıdır."[24]

Ya Uygur Karızları… Onlardan söz etmemek olur mu?

"Anadolu bozkırında doğdum. Şifacı Şaman anamın zikrinde, kına gecesi ve seferberlik türkülüyle büyüdüm. Gökoğuz Kankın boyundan gelmişiz. Güçlü bozkır kartalı himayesinde kutsal sevgi ağacı gölgesinde, farkı fark ettim. İçimdeki ışığı fark ettim, ona yöneldim. İçsel bir keşif benimkisi. Uygarlık beşiği Asya zenginliğinde, Atatürk ve Anadolu ateşi sıcaklığında, Avrasya kültürü ile tanıştım. … Anadolu nere, Orta Asya nere?

'Burası da nere?' demeden; dere, tepe, dağ, bayır, deniz ve çölleri aşıp ata yurdu Asya topraklarına ulaştım. (…) Bir araştırmacı gezi yazarı titizliğinde ve bir şair duygusallığında, belgesel ve imge yüklü bir çalışmanın içinde buldum kendimi. 'Titredim, kendi özüme döndüm', içsel bir yolculuk bu… Güneşin doğduğu yöne… Coğrafi koordinatları '0' olan Asya'nın merkezine… Yunfinşan'dayım.

Kökleri binlerce yıl eskiye dayanan ve Orta Asya topraklarında uygarlık harikası yaratan Uygur Türkleri; tarihi bir, dili bir, dini bir, töresi bir ve kültürü bir olan akrabalarımız…"

(…) Sinciang bölgesinde yaşayan Uygur Türkleri, Çinliler ve öteki kardeş halklar, 2500 yıl önce yarattıkları Yarnaz-Yangul kent devleti ve yerin 110 metre altında, toplam 5100 kilometre uzunluğundaki bir uygarlık harikası olan Karız su kanalları ile Asya tarihinin yeniden yazılmasına sebep oldular.

(…) Bir elim Altay Dağı, bir elim Tanrı dağlarında… Badem gözlü güzellerle, 154 kotunda şavkıyan Ay Gölü'ne bakmaktayım… Şiir oku Turfan'ın diğerine, aşk ne yana düşer? Anka kuşu nerede? Ergenekon nere, Anadolu nere? İpek Yolu, sevgi ve barış yolu mu? Yolumu şaşırdım, dolunay ateşinde yanmaktayım, kutsal Şaman anadan şifa bekliyorum… Ata toprağında, özüme yolculuk ediyorum…"[25]

[24] Edward Hetzel Schafer – *Semerkant'ın Altın Şeftalileri / Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Uluslararası Ticaret* / Selenge Yayınları

[25] Dursun Özden – *Uygur Karızlarına Yolculuk* / Kaynak Yayınları

Şair-yazar Dursun Özden, Doğu Türkistan'a gitmiş. Niye gitmiş? Karızları görmeye. Karız ne? Yukarıda kendisi de yazmış, yerin 110 metre altında ve toplam uzunluğu 5100 kilometreyi bulan, 2500 yıllık tarihi su kanalları. Atalarımız, Tanrı Dağları'ndan kopan ve Taklamakan çölünde kaybolması kaçınılmaz olan suları, bu çölün altından geçirerek Turfan'a indirmişler ve orada dünyanın en güzel meyve ve sebzelerini yetiştirmişler/yetiştirmekteler.

Dursun Özden, gezi izlenimlerini **"Uygur Karızlarına Yolculuk"** adıyla kitaplaştırmış (Kaynak Yayınları). Kitabın önsözünde Doğu Perinçek, tarihimizi Batı gözüyle bakarak aşağılamış ve sıradanlık çerçevesine, cangıllar içindeki Türklere, uygarlık kendilerinden yayıldı anlayışının tamamen yanlış olduğunu, atalarımızın uygarlığa yaptığı önemli ve değerli katkılardan birinin de "Yeraltındaki Çin Seddi" olarak nitelenen bu "Karızlar" olduğunu, Karızların, Orhun Yazıtları kadar değer taşıdığını vurguluyor. Doğu Bey'in bu tespitinde zerrece abartı olmadığı, Çinlilerin, Karızları, ülkelerinin üç büyük harikasından biri olarak ilan etmeleriyle de berkîyor.

O zaman karız konusuna Doğu Perinçek'in kendi kitabında yazdıkları ile devam edelim:

"Turfan Bölgesindeki Karız Sistemi, tanrı dağlarının eteklerindeki ve yeraltı kaynaklarındaki suyu çölün altından geçen toplam 5 bin kilometrelik bir yeraltı kanalları ağıyla yerleşim alanlarına taşıyor. Karız kanalları Çinliler tarafından Çin Seddi'yle eşdeğer bir uygarlık harikası olarak kabul ediliyor. İnşasına M.Ö. 200'lerde başlanan ve insan yaratıcılığının doruklarından biri olan Karız, Orta Asya uygarlığının önemini kanıtlıyor. Ne var ki, Batılı ve Türk tarihçilerinin yazdıkları eserlerde Karız olgusuna rastlanmıyor."

Karız kanalları, Sinciang Uygur bölgesinin Turfan ve Hami bölgelerinde bulunuyor. Buraların iklimi kurak ve sıcak, yağmur miktarı az ve yerüstü su kaynakları oldukça sınırlı. O nedenle bölge insanları, yeraltı su kaynaklarını değerlendirerek su ihtiyaçlarını gidermeye çalıştılar. Tanrı Dağı eteklerinde 90 metre kadar derine iniyorlar ve oradan Turfan'a kadar su taşıyan yeraltı kanalları sistemi yapıyorlar. Başlangıçta yerin 90 metre kadar altında olan

kanal, daha sonra 80, 70 ve en son Turfan'a vardığı zaman yerin 10 metre altında.

Turfanlılar, Karız kanallarının inşasına ne zaman başlamışlar? Bundan 2200 yıl kadar önce, yani M.Ö. 200'lerde…

Yani Karız kanalları Roma uygarlığının şaşaalı dönemlerinde ortaya çıkmış. Roma ve Atina kentlerinin doruk döneminde Turfan'daki karız kanallarıyla karşılaştırılabilecek düzeyde bir sulama sistemi yok. Turfan'daki karız teknolojisinin arkasında çok önemli bilimsel birikim olduğu anlaşılıyor.[26]

Madencilik, kuyumculuk

Milattan sonra I. yüzyıldan başlayarak Uygurlar bakır, demir, kömür, gümüş ve altını eriterek işlemişlerdir. Taklamakan Çölü araştırmalarında demir tavlamak için yapılan maden ocakları bulunmuştur. Kuçar'da ise bakır ve gümüş dökmek için yapılmış olan kazanlar ele geçirilmiştir. Kuçar kenti yakınlarında bir de Uygurların işlettiği kömür madeni bulunmuştur. Kömür işletmesini bilen Uygurların, bunun ateşi ile diğer madenleri de eritip silah, kazma, balta, kürek, çapa gibi araçlar da yapıyorlardı.[27]

Uygur Tarihçisi Hacı Nurhacı'nın vermiş olduğu malumatlarda Kaşgar şehri sınırları içinde altın ve demir maden ocaklarının varlığından bahsedilmektedir.[28]

Kuyumculukta da ileri idiler. Deriden yaptıkları kuşakları değerli taşlarla süslüyorlardı. Fresklerde Uygur kadınlarının çeşitli takılar kullandıklarını görüyoruz.[29]

Kan Chou Uygurları elmas delgiler imal ediyorlardı.[30]

Özellikle Hotan bölgesindeki yeşim taşı dünyaca ünlüdür. "Yağ gibi beyaz, haşlanmış darı gibi sarı, horoz ibiği gibi kırmızı, dudak boyası gibi mor ve boya gibi siyah" olan yeşim taşları en iyileri olarak kabul ediliyordu. Hotan yeşim taşı eski çağlardan beri imparatorların ve soyluların sahip olmak istediği değerli bir maden olarak yüksek statü simgesiydi. Hotan taşı, Çin'de en çok tanınmış yeşim türlerinden biridir.

---

[26] Doğu Perinçek – *Orta Asya Uygarlığı* / Kaynak Yayınları
[27] https://books.google.com.tr/books?id=...
[28] https://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/1266751
[29] https://akademiye.org/tr/?p=291
[30] Edward Hetzel Schafer – *Semerkant'ın Altın Şeftalileri: Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Uluslararası Ticaret* / Selenge Yayınları

Hotan, Tibetçe "yeşim taşı üretilen yer" anlamına geliyor. Tarihi İpek Yolu üzerinde önemli bir kent olan Hotan, eski Xinjiang uygarlığının kaynaklandığı yerlerden biridir.[31]

Hoten dağları çok verimliydi. Öküz, koyun, kaçgav (Tibet öküzü) gibi dört ayaklı hayvanlar çok boldu. Hoten'de bir dağdan bir dağa köprü vardır. Söylendiğine göre köprüyü Hotenliler inşa etmiştir. El-Biruni'nin verdiği bilgiye göre yeşim taşı Hoten mıntıkasındaki iki vadiden çıkarılırdı. Bu vadilerden birine Kâş, diğerine Karâkâş denilirdi. Bu taşın cinsine "galebe taşı" adı verilirdi. Bundan dolayı Türkler kılıçlarını ve kemerlerini, atlarının eyerlerini, savaşlarda galibiyete ulaşmak için bu taşla süslerlerdi. Sonra başka milletler de buna uydular. Firuzeden daha sert olan bu taş süt rengini andırır. Bu taşı, seller, dağlardan Türk ülkesindeki Su denen vadiye getirirler (R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 198).[32]

Yeşim taşı genel olarak sert ve yumuşak olmak üzere ikiye ayrılır. Zümrüt yeşimi serttir. Çin geleneğinde güzel sayılan yeşim, nadir bulunan nefrit yeşimidir. Bu taş, renk, kalite ve değer bakımından farklı olabilir. Nefrit yeşiminin beyaz ve yeşil renkli olmak üzere iki çeşidi vardır. Çok nadir ve değerli olan beyaz yeşim, kültürel genellikle büyük önem taşır. En değerlisi beyaz olan, koyun yağı renginde olanıdır.[33]

Yeşim taşına ilişkin ilginç bilgi ve olayları, Edward Hetzel Schafer'in *Semerkant'ın Altın Şeftalileri* adlı yapıtından öğreniyoruz:

"Minerallerin en mükemmeli olan yeşim taşının her daim rağbet görmesi ise şöyle bir hikâye ile vurgulanmıştı: Hsüan Tsung'un saltanatının ortalarında, hazinesinde her ikisi de çok uzun zaman önce gönderilen güzel yeşim taşlarıyla tezyin edilmiş bir kemer ve bu taştan oyulmuş bir kupa bulunuyordu. Lakin kısa süre önce Batı'dan gönderilen hediyeler arasında efsanevi beş renkli yeşim taşından mamul bir eserin bulunmasına hayret etmişti. Hükümdar 'Batı Güvenliği'nden sorumlu kumandanlarına, sorumluluklarını yerine getirmeyen barbarları (kim oldukları belirtilmemiş) azarlamalarını emretti. Bu ihmalkâr barbarlar belki de bitip tükenmeyen yeşim taşı ocaklarına sahip olan Hoten'in yerlileriydi ve söz konusu barbarlar musikilerinin zarafeti ile kadınların letafetine rağmen Çinlilere benziyorlardı. Bunlardan her kimin yolu Chang-an'a düşse rengarenk güzel malları da götürmeyi ihmal etmiyorlardı. Ne yazık ki kervanları karlı Pamirlerin hududundaki dar vadilerde yaşayıp sarık takınan

[31] http://turkish.cri.cn/794/2011/12/14/1s137157.htm

[32] https://ahmettasagil.wordpress.com/makaleler/esir-dogu-turkistandaa-mazlum-bir-turk-sehri/

[33] http://turkish.cri.cn/794/2011/12/14/1s137157.htm

bitli Küçük Belur halkının saldırı ve yağmasına maruz kalmıştı. Kara haber mukaddes saraya ulaştığında Göğün Oğlu hiddetlenerek Çinlilerden ve sayısız barbarlardan oluşan 40 bin kişilik bir ordu gönderip yağmacıların başkentini kuşattı ve yeşim taşını geri aldı."[34]

Doğu Türkistan, bugün de zengin maden yatakları ile dikkati çekiyor. "Urumçi; petrol, doğalgaz, molibden, volfram, altın, kömür, tungsten gibi oldukça değerli ve zengin rezervlere sahip. Gelecek yüzyılların en zengin bölgelerinden biri olmaya aday bir bölgedir. Bölge ekonomisinin yüzde 60'ını petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Son yıllarda keşfedilen zengin petrol ve doğal kaynaklar bölgeyi bir anda dünyanın gündemine oturtmuştur ve bölge adeta Hazar'ın enerji kaynakları kadar dikkat çeker olmuştur."[35]

Uygur Çömlekçiliği

981–984 tarihleri arasında Turfan ve Beşbalık'ı ziyaret eden bir Çin elçisinin yazdığı, Uygurların 10. yüzyılın sonundaki yaşayışları ve Uygur ülkesini anlatan ve Uygur Türkleri ve Türk kültür tarihi açısından dikkate değer bilgiler barındıran seyahatnamenin bir kısmı aşağıda verilmiştir:

"Şehirde (yani Başbalık'ta) pek çok evler, kuleler ve bahçeler vardır. Uygurlar zeki, doğru karakterli ve namuslu insanlardır. Altın, gümüş, bakır ve demirden yapılan eşya yapımı ve vazo ve çanak çömlek yapımında onların gösterdikleri mükemmellik ve fevkaladelik, Allah tarafından yalnızca onlara verilmiş bir vergi gibidir."[36]

Kaşgar, Çin'in kuzeybatı kesiminde yer alan Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'nin kuzeybatısında bulunuyor. Xinjiang'daki eski kentlerden biri olan Kaşgar uzun geçmişi boyunca zengin tarihi ve kültürel bir birikime sahip oldu. Uygurların eski medeniyetini ve zekâsını yansıtan ürünler arasında, toprakların ruhunu içinde barındıran Kaşgar çömlekçiliği önemli bir yer tutar. Kaşgar'daki çömlekçilik ustaları tarafından üretilen toprak eşyalar, Uygur etnik grubuna özgü bir sanat ürünü olarak, Xinjiang'ın kuzey kesimindeki halk arasında çok kullanılır. Ev yaşamı, tarımsal üretim ve dini faaliyetlerde bile sıkça görülen çömlekçilik ürünleri, "çamur sanatı" olarak adlandırılıyor. Akademik araştırmalara konu olan, koleksiyonu yapılan ve sergilerde yer verilen Kaşgar çömlekçilik ürünleri, yansıttıkları derin kültürel birikimle Devlet Düzeyindeki Maddi Olmayan Kültür Mirasları Listesi'ne alındı.

---

[34] Edward Hetzel Schafer – *Semerkant'ın Altın Şeftalileri: Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Uluslararası Ticaret* / Selenge Yayınları

[35] https://www.emo.org.tr/ekler/2a92c50d888f65c_ek.pdf?dergi=574

[36] Arş. Gör. Mustafa AĞCA – https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1177653

Uygurların kullandığı çömlekçilik ürünleri, toprak kavanozdan kâselere ve tabaklara kadar değişik türleri kapsıyor ve 20. yüzyılın 70'lerine kadar çok kullanılıyordu. Daha sonra çömlekçilik ürünlerinin yerine yeni tip yaşam araçları ve makinelerle üretilen eşyalar geçti. Bugün sadece Kaşgar kenti ve Turfan bölgesinde turistik hatıra eşyaları yapan az sayıda çömlekçilik atölyesi bulunuyor.

Güney–kuzey yönünde uzanan Pamir Yaylası, doğu–batı yönünde uzanan Kunlun ve Tanrı Dağları'nı birbirine bağlıyor. Dağların eteğinde çorak alanlar var. Yaylanın kuzeyi, güneyi ve batısında Tarım Vadisi ve Taklamakan Çölü yer alıyor. Sayısız nehirler dağlardan inip, aşağıdaki Taklamakan Çölü'ne akıyor. Çorak alan ile çölün buluştuğu bölgede, nehirlerin etkisiyle oluşmuş birçok yeşil vadi bulunuyor. Bu yeşil vadiler, Uygurların atalarının yaşadığı yerlerdi. Bu bölgede eski nehirlerin etkisiyle büyük miktarda kaolin birikti ve çömlekçiliğe elverişli malzeme oluştu.

Kaşgar çömlekçiliği, daha Yeni Taş Çağı'ndan doğdu. Bu, Kaşgar çömlekçiliğinin geçmişinin 2000 yıl önceye dayandığını gösteriyor. Kaşgar çömlekçilik tekniğiyle ilgili olarak elde herhangi bir yazılı kayıt yok; gelenek sadece sözlü olarak aktarılmış. Uygurların göçebe olan ataları ağır, kırılgan ve taşınması zor olduğu için çömlekçilik ürünlerini yaygın olarak kullanmıyordu. 9. yüzyılın ortalarından sonra Uygurların ataları, batıya doğru hareket ederek Tarım Vadisi'nin kenarındaki bölgeye yerleşti ve tarımla uğraşan bir milliyet oldu. Buradaki yerli halktan çömlekçiliği öğrenerek bu ürünleri yaygın şekilde kullanmaya başladı. Yerel kaolinin kalitesinin pek iyi olmaması ve yapım tekniğinin gelişmemiş olmasına nedeniyle, Uygurların yaptığı üretim çömlekçilik ürünleriyle sınırlı kaldı. Bu döneme ait herhangi bir eşya henüz bulunamadı.

Çömlekçilik ürünlerinin yapımı için en önemli malzeme nehir dibindeki çamurlardır. Bunun içine nehir kıyısında yetişen kamış çiçekleri eklenir; su ilave edince güçlü bir şekilde yoğrulur ve yapışkan bir hale getirilir. Bu yapışkan çamurla değişik eşyalar yapılır. Herhangi bir detaylı proje ve kalıp olmadan, zanaatçı aklına ne eserse onu yapar. Yapılan eşyalar duvar kenarındaki tahta rafta kurutulduktan sonra üzerleri renkli boyalarla boyanır, sonra fırına konarak pişirilir. Böylece topraktan yapılmış bir çömlekçilik ürünü yaratılmış olur.

Bugün Kaşgar'daki toprak seramikler arasında en çok taklit antika çömlekçilik ürünleri rağbet görüyor. Geleneksel yapım sanatı temelinde cesurca bir yaratıcı çalışmayla üretilen bu taklit antika eşyalar, hem hoş görünüşlü, hem de kullanışlıdır. Koyu veya açık mavi, sarı, açık sarı, kahverengi ve siyah gibi değişik renkteki çömlekçilik ürünlerinin üzerine genellikle çiçekler ve İslami motifler çizilir.

Uygurların toprak ürünleri çömlek, sırlı çömlek ve renkli sırlı çömlek dahil olmak üzere üç çeşitten oluşur. Çömlekler arasında çiçek saksısı gibi eşyalar bulunur. Çiçekleri seven Uygurlar, evde ve bahçede saksılarda çiçekler yetiştirir, bu nedenle çömlekçi ustalarının yaptığı saksılar çok kullanılır.

Tek renkli olan sırlı çömlek, esas olarak gıda ve diğer hububatların stoklanmasında kullanılır. Uygurların evde su stoku yapma alışkanlığı olmadığından, genellikle evlerde büyük su küpü bulundurulmaz. Günlük yaşamla sıkı ilişkisi olan sırlı çömlekler çoğunlukla renkli olur. Örneğin yemek ve içecek konan kavanoz, kâse, tabak ve kaplar renklidir.

Çin'in iç kesimindeki çömlek ve seramik eşyalarına göre, Uygurların yaptığı çömlekçilik ürünlerinin dış görünüşü daha abartılıdır. Değişik kaplar tipik Arap üslubunu yansıtır.

Kaşgar'da kullanılan pişmiş topraktan yapılma bir tür kap çok ilginçtir. Uygurların el yıkamada kullandığı bu kabın iki yanında beşer delik vardır. Bu deliklerin birbirleriyle bağlantılı olduğu gözükmesine rağmen, aslında kabın iç cidarı kapalıdır. Kabın içine su doldurulduğunda deliklerden tek bir damla bile akmaz, su sadece kabın ağzından çıkar.

Kaşgar'ın güneydoğusunda 30 metre yüksekliğinde ve 400 metre genişliğinde yüksek bir platform vardır. Buradaki konutlar ilk şekillerini Karahanlılar döneminde almaya başladı. Sarayın doğu kapısının dışında bulunan bu platform, saray kentine gelen insanların dinlendiği bir mekândı; zamanla kentin dışında başka bir kent haline geldi. Karahanlılar dönemindeki zanaatkârların çoğu burada kalıyordu.

Bu platformda bugüne kadar korunmuş olan 600'den fazla Uygur konutu, yamaçların şekline uygun olarak inşa edilmiştir. Genellikle iki–üç katlı olan bu konutların çoğu yüz yıldan fazla bir geçmişe dayanıyor. Platformda bulunan ve altı–yedi neslin aktarmasıyla günümüze ulaşan 40'tan fazla sokak, adeta bir labirent oluşturur. Sokaklar geleneksel Kaşgar çömlekçilik atölyeleri, millî şapkalar üreten atölyeler ve geleneksel el sanat atölyeleriyle doludur. Buradaki çömlekçilik aletleri ve yapım tekniği ise yine o eski aletler ve tekniktir.

Uygurların çömlekçilik ürünleri, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında eski Batı Bölgeleri'nde yapılan temasların, özellikle Çin medeniyetinin araştırılması için önemli malzemeler sağladı.

Ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerin hızlanmasıyla, çömlekçilik ürünleri insanların günlük yaşamından çekiliyor. Buna paralel olarak ürün çeşitleri de azaldı. Örneğin Turfan'daki çömlekçilik ürünleri çeşitlerinin sayısı yüzden birkaça kadar azaldı ve motifleri son derece basitleşti. Çiçek saksısı dışında kalan çömlekçilik ürünleri artık insanların yaşamından çekildi. Piyasa

ekonomisinin etkisi altında, çömlekçilik ustaları, atalarından kalan tekniği terk ederken, gençler bu sanatı öğrenmeye heves etmiyor.

Bu durum, merkezi hükûmetin dikkatini çekti. Uygurların çömlekçilik ürünleri yapım tekniği, 20 Mayıs 2006 yılında Devlet Konseyi tarafından Devlet Düzeyindeki Maddi Olmayan Kültür Mirasları Listesi'nin birincisine alındı.[37]

Uygurlarda kumaş dokumacılığı

İpekçilik ve ipek dokumacılığı Doğu Türkistan'ın vahalarında zanaat alanındaki üretimde önemli bir yer tutmaktadır. M.S. birinci yüzyılda Doğu Türkistan vahalarından Çin'in ham ipek ve ipekli kumaşlarının ticaret yolları geçmekteydi, yani bu yollar Çin'i "Batı ülkeleri" ile birleştiren Asya'nın en önemli ticari yollarıydı. **İpek dokumacılığı Doğu Türkistan'da Avrupa'dan ve hatta İran'dan birkaç yüzyıl önce yaygın olduğu ve Çin'in ipek tekelciliğine Doğu Türkistan vahalarında son verildiğine dair belgeler mevcuttur.**

VVI. yüzyıllar; Asya ülkelerinin siyasi ve ekonomik hayatlarında devamlı olaylar sürecidir. Bu olaylardan en önemlisi ipek ticaretiydi. İpek ticaretinde tekelcilik ve Orta Asya'dan geçen "İpek Yolları" diye adlandırılan kervan yollarının kontrolü için İran ile Bizans ve İran ile Eftalit Devleti arasında şiddetli savaşların geçtiği bir süreçtir. İpek; o dönemin doğudan batıya götürülen en önemli malı niteliğini taşıyordu.

Böylece, V ve VI. yüzyıllarda ipek ticaretinin, Orta Asya, daha sonra da Ön Asya ve Akdeniz bölgelerinin ekonomik hayatında önemli bir yeri olmuştur. Bu süreçte ipek, istenilen ve sürümü çok olan ve uluslararası döviz niteliği taşıyan bir mal haline geldi. Devlet borçlarının ödenmesi, hükümdar, hükümdar elçilerinin ve devlet görevlilerine üstün başarı gösterenlerin mükâfatlandırılması, ücretli çalışanlarının ödemeleri bu mallarla yapılmaktaydı. İpek, altın ve mücevherler gibi otorite (güç) belirtisi olmasa da soylu vatandaşların zorunlu hayat mallarından biri olmuştur. Tak ve Bustan bölgesinde, saray yakınlarının ve avcılarının elbiselerine özenle yapılmış nakışlarla işlenmiş olması tesadüf değildir. Varahşa ve Pencikent duvar resimlerinden biri olan Balalıktepe tasvirinde bayramlara, ayinlere katılan soyluların kaftanlarının, çeşitli ve zengin resimlerde, büyük itinayla yapılması da tesadüf değildir.

Bilindiği gibi, kadim zamanlarda ipekçilik Çin'de başlayıp M.S.'ki dönemde de uzun bir gelişme süreci geçirmiştir. Bir zamanlar kadim milletlerde bilinen ipek ipi teknik açıdan dokuma için uygun malzemeyi teşkil ediyordu. İplerin yüksek teknolojik nitelikleri kumaşın esaslı sık ve argaç olmasını sağlıyordu.

[37] http://turkish.cri.cn/862/2009/09/07/1s118802.htm

Kadim zamanın yün, keten, pamuk ve diğer dokuma malzemelerinden ne ipeğin dokuma niteliklerine ne de onların teknolojik üstünlüklerine sahiptiler. Çin halkının ataları Neolitik Devir'de bile ipekli kumaşların üretimi ve kullanım hakkından bihaberdi. Arkeologlar tarafından Yeni Taş Devri durağı olan Siintisun'da (Şan'si vilayeti) yapılan kazılar sonucunda donmuş ipek kozası bulunmuştur.

Eski Çin kaynaklarına göre İnşan (M.S. XXVI. yy.) döneminde ipekçilik, halkın en önemli uğraşlarından biriydi. İn döneminin kemik üzerindeki yazıtlarında sık sık, dut ağacının yetiştiğini gösteren santut ağacının hiyerogliflerine rastlanmaktadır. Birçok yazıtta tsan ipek kozasını; siipek ipi; boipek kumaşını ve ayrıca değişik giysi çeşitlerini gösteren hiyeroglifler bulunmaktadır.

V.Sylwan, İn dönemine ait gümüş kaplar üzerindeki ipekli kumaşların izlerinin incelenmesi sonucu dönemin dokumacılık tekniğinin gelişmiş olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca İnŞan dönemine ipekli kumaşların ipek böceği iplerinden yapıldığını tespit etmiştir. Kumaş izlerindeki iplerin dokuma tarzı Çin'de üç bin yıl önce mükemmelleştirilmiş dokuma tezgahlarının var olduğunu göstermektedir.

Fakat, araştırmacıların çoğu, Çin'deki bu kadim ipekçilik kültürünün varlığına rağmen, ipekçiliğin batıya Çin'den geldiği fikrini paylaşmamaktadırlar. Kayserili Prokopius "Serinda"sında ve Bizanslı Theophilis'in "Serler Ülkesi"ndeki gibi ipekçiliğin vatanının Çin değil de Doğu Türkistan olduğunu kabul etmektedirler.

Büyük ihtimalle ipekçilik Batı'ya Doğu Türkistan vahaları Turfan, Hotan, Kuça'dan gelmektedir. Tarım nehrinin havzasında bulunan bu büyük vahalar, Çin, İran, Orta Asya ve Kuzey Hindistan ile sıkı ilişkileri olan Doğu Türkistan'ın yüzyıllar boyunca en önemli ekonomik, siyasi ve kültür merkezlerini teşkil etmekteydi.

IV.yüzyılda ipekçilik kültürü Hotan'da yayılmıştır. X. yüzyılda Hotan, Doğu Türkistan'daki ipek üretiminde birinciliğini korumaktadır. Nüfusun gelirinin büyük kısmını ipekçilik oluşturmaktadır. İpek dokumacılığı gelişmiş olmasına rağmen ipek şeklinde ihraç edilmektedir. Birçok malumata göre, ipekçilik zanaatının kadim zamanlardan beri Hotan ekonomisinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Çinli seyyah Süan Tszan (VII. yy.) Hotan'da ipek böceği tapınağının var olduğunu tespit edip ipekçiliğin Hotan'da yaygın olduğunu belirtmiştir.

Buda tasvirinin yanı sıra, iğ tutan, ellerinde beyaz kozalar dolu tepsiler taşıyan ve uzun sulu kaselerin içinde kozaları açmaya çalışan kadınların

erkanında da ellerinde dokumacılık aleti ve odun ocağı olan kadın tasvirinin bulunduğu Hotan kökenli ikonalar Çinli sanatçılar tarafından tasvir edilmiştir.

Astana'daki (Turfan) arkeolojik kazılar, VI-VII. yy.'da ipeğin Doğu Türkistan'ın vahalarında işlendiğini doğrulayan bilgiler verdi. Astana mezarlıklarında ölenlerin yüzlerini genelde mendille kapatıyorlardı. Bu mendillerin çoğu renkli ipekli kumaştan ve Orta Asya tipi resimlerden oluşuyordu.

M.S. III. yüzyılda Mısır ve Hindistan'dan "Büyük İpek Yolu"yla Orta Asya'ya, daha sonra Çin'e, ipekli kumaşların süslemeli resimlerle basma tekniği geçmiştir. Mevcut olan yazılı kaynaklara göre, VII. yy.'da basma metod Çin'de oldukça yayılmıştır. Basma metoduyla süslemeli çoğu kumaş örnekleri Loulanya, Nil ve Astana'daki arkeolojik bilgiler arasında saklanmıştır. Kumaşların bir kısmının yerli, Orta Asya üretiminden olduğuna dair bütün tahmin gerekçeleri vardır.

Sengım Agız manastırında duvar resmi dokuma tezgâhı olan bir parça vardır. Bu Turfan vahası nüfusundaki ipek dokumacılığının yayılmasına delildir. Rusya Bilim Akademisi'nin vazifesini yaparak 1898 yılında kuzey vahası Sintsiyan'da araştırma yapmakla görevlendirilen D. A. Klementz tarafından getirilmiştir. Bu parçanın üst kısmında dokuma tezgâhının üzerinde oturan dokumacı bayanın resmi saklanmıştır. Duvar resmi parçasında, tezgâhın alt kısmı ve "malsi şafi" ona sarılan koyu kumaş önünde üç ayaklı taburede oturan bayanın dar diz altı kırmızı elbisesi uzun ve dar yenleri iyi görünmektedir. Dokumacı bayanın ayakları yumuşak, siyah, uzun konçlu çizmeleriyle tezgâhın pedallarındadır. İki pedal ve onların manivelayla bağlantısı, tezgâhın başka parçaları net ve açık olarak freskle edilmiştir ki tezgâhın tipini tespit etmek mümkündür.

Sengım Agız freski parçasında resimlendirilenin aynısı olan iki pedallı dokuma tezgâhı M.S. Çin'de genel olarak yayılmıştır. Buna delil bir dönemki Han rölyefleridir. Tahmin etmek gerekir ki, bu dokuma tezgâhı sistemi Doğu Türkistan'da Han zamanında, Çin'in Gunlar zaferi sonrası, Çin kültüründen "Batı Ülkeleri"ne yayılmasıyla tanınmıştır.

Büyük ihtimalle Çin'in ipek dokumacılık tekniği Doğu Türkistan'a, bizim çağımızın başlarında ipekçilik kültürü ve ipek lifi işleme sanatıyla girmiştir. Daha sonraki resmî bilgilerde (XII-XVI. yy. ve sonrası) ve Çin'in yazılı kaynaklarında buna benzer dokuma tezgâhı görünmüyor. O zamana kadar ipek dokumacılığı sanatında, daha da zor, fitilli konrolu olan, girift nakışlı kumaşların üretiminde kullanılan tezgâhların yerine geçti. Sengum Agız freski parçası, han tezgâhlarının Doğu Türkistan'da M.S. XXI. yy.'a kadar saklandığına ve Turfan havuzu vahasında mevcut olmasına kanıt oluyor.

Çin'in yazılı kaynaklarında Uygur Turfan Devleti'nde ipekli kumaşın üretimi bilgisi mevcuttur.

981-984 yılında Uygur Turfan Devleti'ni ziyaret eden Çin elçisi Van Vande bu bölgede nakışlı simli kumaş işletildiğini anlatıyor. Onun dediklerine göre, Uygurlar nakışlı simli kumaşı, ipek ve kenevir kumaşlarını, ince kamka işliyorlardı. Hun Hao'nun söylediklerine göre, Çin'in kuzey bölgesinde yaşayan Uygurlarda ipekçilikle uğraşıyorlardı. Onlar nakışlı simli kumaş ve ince kamka, ipek ve kenevir kumaşlarını, renkli ipeklerden "Kesler" işliyorlardı.

Tekstil anlamına gelen "kesi" en çok yazılı kullanımda kullanılır ve "kesilmiş ipek" anlamında olup dokumacılığın esas özelliğini tam ifade eder. Benzer kumaş işleme süresince, dokumacı renkli beneği dokurken, ördek ipiyle mekiği yatay olarak döndürüyordu ve başka iplikle birkaç dönüşte bağlıyordu. Sonuçta, resmin dikey hattın üzerinde delik oluşuyordu ki, bu da "kesi" başka çeşit ipek kumaşlardan ayırıyordu.

Araştırmacılar arasında "kesi"nin dokumacılık tekniğinin yeri ve gelişme süresiyle ilgili tartışmalar oldu. Arkeolojik bilgileri çekerek ve Çin yazılı kaynaklara dayanarak, S. Kammann, Orta ve Merkezi Asya'da muhtemelen Soğd'da "kesi"nin ilk yünlü kilim şeklinde meydana geldiği görüşü kanıtladı. Merkezi ve Orta Asya'da ipek dokumacılığı dokuma tekniği olan "kesi"nin meydana gelmesi ipeksi ürünleri işleminde de yayıldı. Merkezi Asya'dan bu teknik Yakın Doğu'ya geçti.

S. Kamman, Tsyanfodun'da A. Stein ve M. Pelliot tarafından keşfedilen az sayıda kesfragmanıyla, Turfan'ın çeşitli yerlerinde bulunan 'kesi'lerin her ikisinin de Çin karakterinin olmamasını, S. Kamman analiz ediyor ve kıyaslıyor. S. Kamman'a göre keşfedilen bu parçalar Uygurlar için tahsis edilmiş sogdiyeli

ustaların veya tamamen Uygurların ürünleridir. Onun tahminlerine göre Uygurlar "kesi" tekniğini sogdiyelilerden almışlar.

X. yüzyılda "kesi" yapımında Uygur ustaları ipek dokumacılığının mükemmelliğine eriştiler, fakat bazı araştırmacılar XI. yy'ın başında Çin dokumacılarının "kesi" ürünlerindeki resim sanatının bunların ürünlerinde eksik olduğunu savunuyorlar.

Eski zamanlardan beri Turfan kendi tarım ve sanatıyla, özellikle dokumacılığıyla meşhurdu. Turfan (bu malları) göçmenlere en ziyade maddeleri ekmek ve kumaşları temin ediyordu. Turfan bu mallarla o kadar zengindi ki, Çin'e bile ihraç ediyordu. Tarım havzasının dokumacılık ürünleri çeşitli Orta Doğu ülkelerine ihraç ediliyordu. Kırgız yolunda eski Hakkas Devleti'yle Doğu Türkistan vahası arasında sıkı alışveriş oluyordu. "Tanşu" hanedan vakainamesine göre, getirilen eşyaların ipekli ve yünlü sanatsal kumaşlardan meydana geldiği ifade ediliyor. Bayhanlar (giysileri) Ansa (Kuça), Beytin (Beşbalık) ve Daşa'dan getirtilen sıkı yünlü kumaşlardan ve palikromi, gazlı ve ipekli kumaşlardan giyiyorlardı. Tszyade (Turfan vahası) şehrin pazarında ipek ve ipek ürünleri satışı için özel sıralar ayırmışlardı.

Yünlü kumaş ve yün iplik üretimi Doğu Türkistan'ın ziyade esas zanaat kollarından olmuştur. Tarım ırmağı boyunca, şehir ve köyler eski zamandan beri yünlü kumaşları imal ediyorlardı. Bilindiği gibi, kipor dokumacılığı Doğu Türkistan vahasında Çin'den daha erken yayılmıştır ki, Çin dokumacıları buradan almışlardır. Tarım havzasının yünlü kumaşları onun sınırı dışında da çok sürümlü oluyordu ve özellikle Çin'e ihraç ediliyordu. Lobnor çölünün kuzey kenar bölgesindeki Loulan Mezarlığı kazıntılarında ipekli kumaşların yanı sıra çok sayıda yünlü kumaşlar da bulunmuştur. Loulan Mezarlığı kazıntılarında ipekli kumaşların yanı sıra çok sayıda yünlü kumaşlar da bulunmuştur. Bir mezarlıkta bulunan, kendine has desenli kilim parçasının Tarım havzasına ait olduğu hiç şüphesizdir. Loulan Mezarlığında yünlü kumaşlarda birlikte bulunan Çin'in III. yy. belgeleri, Doğu Türkistan'dan yünlü ürünlerin yayılmasının kronolojisini gösteriyor. Loulan'da bulunan yünlü kumaş üzerindeki resimleri, A. Stein "eleniştik", birisinin üzerinde dokunup saklanan yüzün bölümünde "rumbuddist" tipi olarak adlandırıyor.

A. Stein'in yaptığı kazıların ve araştırmaların sonuçlarına göre, büyük sayıda yünlü kumaş üretimi Serindiya (Doğu Türkistan'da) mevcuttu.

Çin yazı kaynakları yünlü kumaş üretiminin doğrudan doğruya Uygur Turfan Devleti'nde gösteriyor.

"Tsidan Go Çju" eserinde Goacan Devleti'nin bir senede üç kez saraya haraç niteliğinde siyah yün iplik "mendesi" ve "paliha" olarak isimlendirilen kumaşları getirdiğini anlatıyor. Bir parçadaki Çjan (Çjansşimdir) ki 3,33

metreye eşit D. Gudiaşvili Çin ölçü birimidir). Çin elçisi Hun Hao'nun sözlerine göre, Uygurların ülkesinde her zaman üretilen yünlü kumaşların yanı sıra, serj örmeleri yünlü kumaşlar da imal ediliyordu.

Tarım havuzu vahasında bununla birlikte pamuk tarımı ve pamuklu kumaş üretimi büyük oranda gelişmişti. Bu bölgelerin doğal şartları pamuk yetiştirilmesi için uygundu. Venedikli Marko Polo XIII. yüzyılda bu topraklardan geçerken Yarkent ile ilgili şunları anlatıyor: "Burada her şey bol, özellikle pamuk. Millet sanatlarda maharetlidir." Hotan ile ilgili şunları söylüyor: "Burada her şey boldur. Pamuk çoktur, yerlilerin bahçeleri ve bağları çoktur, millet sakindir, sanat ve ticaret yapıyorlar."

981-984 yıllarında Uygur Turfan Devleti'ni ziyaret eden Çin elçisi Van Yande, kendi eserinde, Goacan Devleti'nde beyaz pamuklu kumaş üretildiğini yazıyor. Elçi Hun Hao, pamuklu kumaş üretimini Uygur topraklarında diye gösteriyor. Tsefu Yuanguy'nun malumatlarına göre, 951 yılı Sicjou (Turfan) Uygurları Çin sarayına 1329 parça beyaz pamuklu kumaş, Turfan maniheyleri ise 350 parça pamuklu kumaş gönderdiler. Doğu Türkistan'da pamuk ve pamuklu kumaş üretimi kültürünün genel yayılmasının Çin vakayinamelerinden malumatları kanıtlıyor. Uygur Gansu ve Uygur Turfan Devletlerinden Çan'an'a gelen elçiliklerin çoğu Çin imparatorunun sarayına haraç niteliğinde belirli sayıda pamuklu kumaş sunuyorlardı. Örneğin, 948 yılında Uygur Kağan elçiliği başka harçlarla birlikte imparator sarayına 127 parça beyaz pamuklu kumaş sunmuşlardı. İmparator sarayına gelen Uygur elçisi DuÇen SyanVen haraç olarak 1 parça nefrit, 70 adet mercan levhasını sundu.

Doğu Türkistan vahasında ev dokumacılığı çok yayılmıştır. Pamuk eken her ailenin ihtiyaçları ve satış için pamuklu kumaş boz ve kızma imal ediyordu (kullanılıyordu) kullanılıyordu. V. V. Radlov'un yayınladığı orta asır Uygur belgeleri, Doğu Türkistan vahasında ev dokumacılığının niteliğini açıklayabilmek için büyük bir kaynaktır. Küçük alanlarda pamuk eken köylü aileleri pamuk ipliklerini kendisi işliyordu. Tarla işlerini bitirdikten sonra iplikleri kendi dokuma tezgâhında keten bezi dokuyordu. Köylülerin pamuklu kumaşının sağlamlığı fark ediliyordu ve göçmenlerden talep buluyordu. Pamuklu kumaşlardan giysi, yatak takımı, çuvallar ve buna benzer malzemeler imal ediliyordu. İnce iplerden ve kumaşlardan ayakkabı dikiliyordu.

Doğu Türkistan'da keten kumaşlar da imal ediliyordu. Lyukçun vahasında keten ekiliyordu. Uygurların birçok belgelerinde Lyukçun'dan imal edilen yüksek kaliteli keten ipliklerden söz ediliyordu. Orta Çağ döneminde Lyukçun vahası ayrıca marka ile işaretlenen yüksek kaliteli keten kumaşların üretimi merkeziydi. Lyukçun kumaşları çift katlı, yüksek kaliteli fark ve ketenden yapılan boz ve kızmadan oldukça pahalıydı.

M.S. birinci yüzyılda Doğu Türkistan vahasında var olan gelişmiş dokuma üretimini mevcut yazılı kaynaklar ve arkeolojik kazılar belgeliyor. Gösterilen tarihi dönemde Doğu Türkistan'da yüksek kaliteli ipekli, pamuklu ve keten kumaşlar imal edilmiştir. Türkistan kumaşları yüksek kalitesiyle ayrılıyor, birçok ülkede talep görüyordu ve Orta ve Uzak Doğu ülkelerine ihraç ediliyordu.[38]

Keçe Diyarı ve Kaşgar'ın ak keçeleri

Amerikalı ünlü diplomat Eugene Schuyler, 1873 yılında Petersburg'dan çıkar ve Türkistan'a upuzun bir seyahat yapar ve bu seyahatin anılarını kaleme alır.[39] Schuyler, anılarının bir yerinde şöyle der: "Bu keçelerin en makbulleri ak olanları olup, bunların iyisi Kaşgar'dan gelir ki bu taraflarda (Kırgızlar'dan ve Özbeklerden söz ediyor) hanların ölümlerinde yeni han olanları bunun üzerine oturturlar."

Kaşgar'la Türkistan hanlıkları arasında yapılan ticaretin arabuluculuğunda Hokand şehri önemli yer işgal ediyordu. Kaşgar'dan Hokand'a her yıl 30 bin at yükü çay, 200 at yükü keçe, 200 at yükü şap ve 50 at yükü bakkaliye ürünü ihraç edilmekteydi.[40]

Esasında keçe, insanoğlunun tarih boyunca kullandığı en eski kumaş türüdür. Farklı kaynaklardan keçenin ortaya çıkışına yönelik olarak 5000 ila 6500 yıl arasında tarihler verilmektedir. Bu durum, keçenin farklı bölgelerde değişik tarihlerde kullanılmaya başlandığını ya da bir noktadan ticaret yoluyla diğer bölgelere yayıldığını göstermektedir. Ancak keçenin anavatanı olarak genellikle Orta Asya bölgesi gösterilmektedir. Özellikle burada küçükbaş hayvancılığın yaygın olarak yapılması ve yapılan kazılarda keçeden yapılmış halılar ile çeşitli malzemelerin ortaya çıkması keçenin Orta Asya kökenli olduğu tezini desteklemektedir.[41] Çinlilerin "keçe diyarı" adını verdikleri bu bölgelerden dokuzuncu yüzyıldan itibaren batıya yönelen Türk boyları, keçe sanatını da birlikte getirmişler. Anadolu ve İran yaylalarını içine alarak batıda Balkanlardan Moğolistan'ın doğu sınırlarına kadar binlerce kilometre yayılan bir alanda bu sanatın devamını sağlamışlardır.[42]

---

[38] Prof. Dr. David Gudiaşvili – www.altayli.net/x-yuzyillarda-dogu-turkistanda-dokumacilik.html

[39] "Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi" adıyla dilimize de çevrildi ve Tarih ve Edebiyat Vakfı yayınlarınca yayımlandı.

[40] V. V. Velyaminov Zernov – *Svedeniye o Kokandskom Hanstve*

[41] www.kecedunyasi.com/kece-nedir-ozellikleri-nelerdir

[42] www.millifolklor.com/PdfWiever.aspx?Sayi=94&Sayfa=211

Uygurlar tarımla geçirmelerine rağmen hayvancılıkta da gelişmiştir. Onun için her Uygur evinde muhakkak surette keçe yapımında kullanılan yün bulunur. Keçe gerekince aile kendi yapar ya da zanaatkar davet edip yaptırır. Keçe yapmak için önce evin avlusunda yere bir hasır serilir, yünler kırmızı söğüt dallarıyla kabartıldıktan sonra hasırın üzerine döşenir, sonra üzerlerine su serpilen yünler hasırla birlikte dürülüp üzerine bastırılır. Sonunda yün tomarı açılıp kurutulur. Böylece yeni bir yünlü keçenin yapımı bitirilmiş olur. Fakat çiçek desenli Uygur keçesinin yapımı için profesyonel zanaatkâr davet edilir. Çiçek desenli keçe yapan zanaatkâr, aynı zamanda yünlü keçe de yapar ve desensiz keçe yapan sıradan zanaatkârdan daha yüksek teknik beceriye sahiptir.[43]

Türklerin günlük yaşantısında önemli bir yeri olan "keçe", sözcüğü "kidiz / kiz / kiz / kıyız" şeklinde adlar almıştır. Kullanılan bu tekniğin ilk örnekleri Uygur dönemine ait örneklerde görülmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un ünlü Divanı'nda keçe kelimesinin yanında aynı anlama gelen Kidiz kelimesi de geçmektedir. Kidiz; keçe, Türkmenlerin çadır örtüleri ve göç zamanı bürgüleri anlamında kullandığı görülmektedir.[44]

Tefecilik yapan Uygurlar da varmış

"VIII. yüzyılın ortalarından sonra çay ticareti bilhassa revaçtaydı. Nevzuhur çay içme modası Çinlilere özgü değildi. Uygurlu ziyaretçilerin payitahta[45] geldikleri vakit her şeyden önce atlarını mahmuzlayarak bir çayhaneye gittikleri bildirilmektedir. Batı panayırlarında, içerisinde çay tutkunu hemşerileri bulunan yabancı esnaf ile Uygurlu tefecilerin eline düşüp hesapsız borç batağına sağlanmış Çinli tacirler ve nakit para karşılığında topraklarını, eşyalarını, kölelerini hatta emanetlerini ipotek ettiren yeni yetme hayta Çinliler dikkati çekiyordu. Fiyatlar IX. yüzyılın başlarında durmaksızın yükselip herkes borç batağına saplanınca bu tefeciler baş belası olarak addolunmaya başlandı. Kağanlıkta resmiyet kazanarak 815 ve 836 yıllarında 'muhtelif renklerdeki insanlar' ile kurulacak her türlü kişisel ilişki yasaklandı. Uygurların dayanılmayacak bir düzeye ulaşan mütekebbir tavırları, söz konusu yüzyılın ortalarında patlak veren ecnebi düşmanlığı ile yabancı dinlere zulmün önemli bir nedeniydi."[46]

---

[43] www.turkish.cri.cn/795/2013/08/28/1s151545.htm

[44] www.tirekececilik.com/sayfalar/kece-hakkinda

[45] Çin'deki Tang hanedanlığının başkenti

[46] Edward Hetzel Schafer – *Semerkant'ın Altın Şeftalileri Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Uluslararası Ticaret* / Selenge Yayınları

Bezeklik: "Dünyanın En Zengin Orta Asya Hazinesi…"

Yazı: **Yücel Feyzioğlu**

Fotoğraf: **Yaşar Özbek**

Göktürk-Uygur masal ve efsanelerini derlemek için Çin'den vize alamayınca yaklaşık kırk yıldır görmek istediğim "Dünyanın en zengin hazinesine" bir adım yaklaşma olanağı doğunca heyecana kapıldım. Eşim, ben ve Arkeolog Yaşar Özbek ile "Museum für Asiatische Kunst" Asya Sanat Müzesi'nin yolunu tuttuk. Turfan Havzası hazinelerini göreceğiz, ertesi gün de Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi'nde Göktürk-Uygur el yazmaları arşivine bakma şansımız olacak. O yazmalardan masal ve efsane çıkarmaya çalışacağım.

Hazine, Orta Asya'dan 120 yıl önce getirilmişti. 2007 yılında parçalar halinde Berlin'in üç müzesine dağıtıldı şimdi ise Doğu Almanya Meclisinin yerine inşa edilen "Humboldt Forum" müzesine taşıdılar. Hazinenin belli bölümleri de çeşitli şehirlerdeki üniversitelerdedir.

"Turfan Araştırmaları" adıyla bilinen dünyaca ünlü Turfan hazineleri nedir?

Bilim çevrelerinde ve Türkoloji Enstitülerinde biraz bilinir. Bilmeyenler için konuyu Berlin Bilimler Akademisi'nin "Turfanforschung" (Turfan Araştırmaları) adlı tanıtım broşüründen bir cümleyle tanıtayım. Broşürün 6. sayfasında şöyle yazıyor: "Kuzey İpekyolu Vahasından getirilen Berlin el yazmaları koleksiyonu olan Turfan hazineleri –Bezeklik- dünyanın en zengin ve en önde gelen koleksiyonudur. Orta Asya'dan orijinal metinleri kapsamaktadır."

Ayrıca sanat eserlerini buna eklemeliyim.

Turfan nerededir?

Orta Asya'da Taklamakan çölünün batı sınırlarını Pamir Dağları kapatır, kuzey sınırını Tanrı (Tiyanşan) Dağları. Güneyinde ise Kunlun Dağları var. Bu görkemli sıra dağ zirvelerindeki buzullardan akıp gelen sular 2500 yıldan beri toprak altına kazılan "Karız Su Kanalları"ndan akarak koca bir çöküntüyü verimli hale getirir. Buraya Turfan denir: Uygur topraklarıdır. Seviyesi deniz yüzeyinden 164 m daha alçaktır. Meyvesi sebzesi çok lezzetli olur. Dilimizde taze sebze ve meyve için kullanılan "Turfanda" sözü de oradan gelir. Turfan Bölgesi'nden 1500 km batıdaki Kaşgar'a, Kaşgar'dan Miran'a kadar bu verimlilik devam eder. Karız su kanalları dünyanın en eski kanalları ve muhteşem bir mühendislik olayıdır. Bu coğrafyada yaşayan Türkler göçebe olmamış, yerleşik kalmış, Göktürklerden Uygurlara kadar büyük bir uygarlık yaratmışlardır. Onlardan öncesi de var. Kanallarda, yollarda, şehircilikte, ticarette, sanat ve edebiyatta çok ileri gitmişler. O nedenle ilk sözlüğümüz *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü Kaşgarlı Mahmud 1069-1072 yıllarında, ilk kitabımız *"Kutlu Olma Bilgisi"* Kutatgubilik'i Balasagunlu Yusuf Has Hâcip 1070 yılında burada tamamlamış. İlk Almanca sözlüğün 16. yy.'da yazıldığını düşünürsek bizimki 500 yıl önceye dayanır. (Ekim 2024 tarihinde Balasagun'u ziyaret edip Yusuf Has Hâcip'in yaşadığı mekanları ve onun adına kurulan müzeyi gezme, ilginç anılarla dönme olanağım oldu. Bu ayrı bir yazı konusudur.)

Kuzey kervan yolu (İpekyolu) bu coğrafyadan geçer. Yani Göktürk sonra Uygur topraklarıdır buralar. Güney kervan yolu ise yine Uygur topraklarının güneyinden Kunlun Dağlarının eteklerinden batıya ulaşır. M.Ö 2. yüzyıldan beri açık olan bu yollar kentlere, kentler de uygarlığın gelişmesine katkı sunar. Ticaret gelişir. Ticaret de kentleri birbirine yollarla bağlar. Bu yollar üzerinden sadece ticari eşya değil, sanat, edebiyat, kültür, dini inançlar, yaşama biçimleri

de akar, yayılır, birbirini etkiler… Dilimizdeki uygarlık sözü de aslında **uygurlaşmak** anlamına gelir.

Turfan'daki ana yolların doğu ucu Çin'e batı ucu Roma İmparatorluğu'na çıkar. Yollar kol kol olup güneye, kuzeye açılır. Bu yolların açılışından iki bin yıl sonra 1877'de F. von Richthoven yollara: "İpekyolu" adını verir. İpekyolu'nun ana damarları bu topraklardadır. İki bin yıl içinde buralarda hanlar, kervansaraylar yapılmış, arşiv odaları oluşmuş, yazılar, sözleşmeler, resimler, heykeller ve kullanım eşyaları bu odalarda saklanmıştır.

Turfan vahasından başlayarak Kızıl bölgesine, Yarkent'den Dunhang'a kadar büyük kazılar yapılmış, inanılmaz zenginlikte hazineler ortaya çıkarılmıştır. Burası "Doğu Türkistan"dır, bugünkü Uygur toprakları. Buralarda bulunan hazinelerin sırrı daha tümüyle çözülmüş değil. Dönem dönem kesintiye uğrasa da "Turfan Araştırmaları" adıyla çalışmalar 120 yıldan beri sürmektedir. Japonya, Almanya, İngiltere, Rusya, Çin ve İtalya'dan uzmanlar bu hazinenin üstünde yoğunlaşmıştır.

Hazine ne zaman bulundu? Kazı ne zaman başladı?

Batı dünyasında tabiatı araştırma merakı 19. yüzyılda artmış, başında büyük bilgin Alexander von Humboldt'un olduğu bir araştırma grubu Çarlığın davetiyle Rusya'ya gitmiş, o yıllarda Türkoloji'yi kuran ilk Türkolog Radloff da "asıl hazineler orada" diye onları Orta Asya'ya yönlendirmiş. O gidiş arkeologların, tarihçilerin, filologların da ilgisini çekmiş. Ama asıl ilgiyi kabartan, İngiliz Yüzbaşı Bower'in Uygur kenti Kuça yakınlarında 1889 yılında cinayete kurban giden bir İskoçyalı gezginin katilini araştırması sırasında eline geçen el yazmaları olmuş. Bu yazmalar İslam öncesi Mani Türklerinin el yazmalarıdır.

Yazmaların bulunuşu duyulur duyulmaz, Orta Asya'da hazinelerin olduğu haberi yayılmış, Batıdan ve

Japonya'dan gelenlerin sayısı artmış, arkeologların yanı sıra maceracılar ve hırsızlar da o büyük hazinenin gizemli sırrını çözmek için iz aramaya yönelmiş. Bu sır, Kaşgar'dan Dunhuang'a uzanan 2000 km. İpekyolu üzerindeki şehirler, şehir kalıntıları ve köylerdeki hazinelerdir. Başta Turfan ve çevresi olmak üzere, bir zamanlar Batı Uygur Devleti'nin başkenti olmuş Koço, Kurutga, Yarkent, Toyuk, Karaşehir, Kumtura, Subaşı, Kiriş, Aksu, Kızıl, Maralbaşı, Mazardağı, Ferhat Bey, Endere ve daha başka şehir ve köylerdedir. Turfan'daki Bezeklik ile ***Zengim*** ise tam bir arşivdir. Neler vardır o hazinelerde ve kimler ilk önce onları bulmuştur?

[caption id="attachment_7082" align="alignright" width="187"] Duvar halısı[/caption]

Berlin Etnoloji Müzesi Müdürü (Museum der Völkerkunde) Prof. Grünwedel ile yardımcısı Türkolog Albert von Le Coq ilk başarıya ulaşanlardır. 1902-1914 yılları arasında Doğu Türkistan'a dört kez gitmiş, dört kazı gerçekleştirmişler, bunun üçü bizzat Alman Kralı II. Wilhelm'in koruması altında olmuştur. Sonuç kimsenin tahmin etmediği kadar heybetlidir. Hâlâ sırrı çözülememiş, hikâyesi araştırılmamış binlerce duvar resmi, sanat eseri, heykel ve günlük kullanım eşyası, porselen, süs eşyası, takılar, tekstil ve metal parçaları vardır... Hepsinden önemlisi de 20 dilde 45 binden fazla el yazmaları ve grafikler... Bunların 19.400 sayfası Uygurca, eski Türkçe ve Mani Türkçesindedir. M.S. 2. yüzyıldan başlayıp 6. yüzyıl ile 10. yüzyıl arasında yazılar artmıştır. Türklerin İslam öncesi edebiyat dilidir bu, dini metinlerdir, dualardır, özlü sözler, masal ve hikâyelerdir, ticari senetlerdir, bir çocuğun bir tapınağa satılma seneti (mukavelesi) bile içinde var, hatta pasaport gibi işlev gören belgeler de var vbg…

Hazinenin Dökümü

Almanya'ya getirilen bu tarihi hazinenin menşeini, güzergâhını ve miktarını, getiren kişilerin isimlerini aşağıda bulacaksınız. Ayrıntısına bakmak isteyen Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi'nin Almanca broşürüne göz atabilir:

1. Kazı ve sevkiyat: Prof. Grünwedel başkanlığında Dr. G. Huth, Th. Bartus katılımıyla. Güzergah: Kulya-Urumçi-Turfan Bölgesi (Koço, Bezeklik, Zengim, Toyuk / Kasım 1902-Mart 1903 arası. Getirilenler: Resim, heykel ve figürler, Uygurca el yazmaları. Yine aynı tarihler içinde daha batıya doğru kervan yolu üstünde Kumtura yakınlarındaki Toksun, Karaşehir ve Kuça, Kızıl, Aksu ve daha batıda Tumşuk, Maralbaşı ve Kaşgar'dan: 46 sandık dolusu eski eser ve el yazması.

2. Kazı ve sevkiyat: Türkolog Albert von Le Coq başkanlığında Th. Bartus'un katılımıyla. Güzergah: Urumçi-Turfan Bölgesi (Koço, Bezeklik, Kaşgar / Ağustos 1904- Ekim 1905 arası. Getirilenler: Resim, eşya ve el yazmaları. 103 sandık.

3. Kazı ve sevkiyat: Prof. Grünwedel başkanlığında Albert von Le Coq, Th. Bartus, H. Pohrt katılımıyla. Güzergah: Kaşgar-Tumşuk- Ocak 1906, Kızıl, Kuça, Kumtura Şubat 1906, Mağara tapınakları, Kızıl, Kiriş Şubat-Mayıs 1906, resimler, Kaya içine oyulmuş (Grottentempel) tapınaklar ve Şorçuk mağaralarında yazı ve resimler Turfan Bölgesi Temmuz 1906 Urumçi, Hami ve Toyuk Ocak 1907 tekrar Sorçuk Turfan bölgesi Şubat-Nisan 1907: Getirilen: 118 sandık dolusu eser.

4. Kazı ve sevkiyat: Albert von Le Coq başkanlığında Th. Bartus'un katılımıyla. Güzergah: Kaşgar, Kuça, Kızıl, Haziran-Eylül 1913, Tumşuk, Aralık 1913-Ocak 1914 Kaşgar: Getirilen 156 sandık dolusu el yazmaları.

Görüldüğü gibi elini atan hazineye ulaşmış: Her sandık 75-80 Kg ağırlığında. 12 yılda toplam 423 sandık dolusu eski eser ve el yazmaları: Toplam 32,5 ton Almanya'ya getirilmiş. Bir de Ruslar Petersburg'a, Japonlar Tokyo'ya, İngilizler Londra'ya, Fransızlar Paris'e, Çinler Pekin'e götürmüşler. Kazılar Çinliler tarafından devam ettiriliyor. Bunların toplamı ne kadardır? Bilinmiyor. Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi öğretim üyesi ve Pekin Uluslararası Üniversite dekanlarndan Prof. Dr. Abdurreşid Yakup'a "Bu çalışma ne zaman sona erebilir?" diye soruyorum. "Yüz yılda yine bitmez!" diyor. "Çünkü çağlar boyunca yazı ve kültür adına ne varsa hepsi birikmiş, İpekyolu kervansaraylarında arşivlenmiş. Bir taraftan kazılar devam ediyor, bir taraftan yeni buluntuların üstünde çalışılıyor. Son zaman kazılarında bulunan eski eserler de Koço, Kaşgar ve Urumçi müzelerinde sergilenmektedir."

Türkolog Albert von Le Coq, daha 1920'li yıllarda Turfan Yazıları'nın tıpkı basımını yayınlamış ve o belgeler arasında eski Yunan izlerini araştırmış: "Auf Hellas Spuren in Osttürkistan" (Doğu Türkistan'da Eski Yunan'ın İzleri) adlı kitapta yayınlamıştır. O kitabın 44. Sayfasında şöyle yazıyor: "Koça'ya geç vardık, eğer biraz daha erken gelmiş olsaydık, … daha çok eser kurtarmış olurduk. Bir Uygur köylüsü bir tapınaktan tarlaya saçılmış beş kağnı dolusu resimli, sırmalı el yazmalarını tarlayı temizlemek için taşıyıp nehire attığını bana anlattı… Çünkü o yazıların kutsal yazılara benzemediğini ve Çinli memurların kendisinden hesap soracaklarını düşünerek korkmuş…"

Bu Muazzam Hazinenin Kaderi

Hazinelerin bir bölümü 1902 ile 1914 yılları arasında Berlin'e getirildikten sonra paketler açılıp el yazmaları sayfa sayfa iki cam arasına yerleştirildi,

camlar özel çerçevenin içine konularak koruma altına alındı. Böylece sayfaların bozulması, çürümesi engellenmiş oldu.

05 Mayıs 1912 yılında Berlin Bilimler Akademisi'nde "Oryantalistik Komisyon" kuruldu. Komisyonun görevi, Almanların bulduğu bu muazzam hazinenin nerede nasıl kullanılacağını koordine etmekti.

1914 yılında Eğitim Bakanlığı bir karar alarak gerekli metinleri müzelerde erişime açması için Bilimler Akademisine görev verdi. "Oryantalistik Komisyon" Turfan metinlerini sadece uzman kişilere açma kararı aldı. 2. Dünya Savaşında Berlin tehlike altında olduğu için bu zengin koleksiyonu Almanya'nın çeşitli kentlerine dağıttılar. Örneğin gözden ırak Winthershall, Elbe/Schönebeck gibi yerleri seçtiler. Savaş sonuna kadar komisyon görevde kaldı.

Savaştan hemen sonra hazine yeni kurulan Alman Bilimler Akademisi'ne devredildi. El yazmaları arşivinin küçük bir bölümü Mainz Bilimler Akademisi'ndeydi. Farsça dokümanlar Hamburg Üniversitesine devredilmişti. Sanskritçe yazılar ise Göttingen Üniversitesine. 1956 yılında Hamburgdakiler Mainz'e gönderildi, oradan Marbug'a. Doğu Almanya'da kalan bölümlerine erişemediler ve onların üzerinde zor çalışıldı. İş uzadıkça uzadı, on yılları aldı.

Ben de hep bu hazinenin peşinde oldum. Bana, "Savaşta Ruslar Bezeklik Hazinesini Moskova'ya götürmüş, Puşkin Müzesi'nin depolarında olmalı," denildi. Moskova'ya gittim, görevliler "Bizde değil," dediler. Cahil cesaretiyle müze görevlisine rüşvet vererek yasak olan depoya gizlice girmeyi başardım ama hazineyi bulamadım. Sovyetler dağıldıktan sonra o depolardan Truva Hazineleri çıktı, sergilendi. Sergi bütün dünyada büyük yankı uyandırdı. Bir

umutla sergiye gittim, ama Bezeklik Hazineleri yoktu. İki Almanya'nın birleşmesinden sonra bu hazineler Berlin'den çıktı. Mülkiyeti 1992 yılından beri Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi'ne verilmiş. 2006 yılından itibaren müzelerde sergilenmeye başlandı. Bütün yazmalar Berlin Potsdamerplatz'daki Bibliothekte toplandı. Kataloglar çıkarıldı, el yazmalarının üstünde yapılan çalışmalar yayınlandı. Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi otuz ciltte el yazmalarının tıpkı basımını yaptı. Bazılarının çevirileri ve bilim insanlarının yorumları da var. Ancak yazıların hepsi daha okunup anlaşılmış değil. Burada çalışacak insanlara ihtiyaç var. Akademiden Prof. Dr. Durkin-Meisterernst'e "El yazmalarından bana masallar ya da hikâyeler okur musunuz?" dedim, hemen okudu, derledim. Albert von Le Coq'un 1928 yılında Leipzig'de yayınlanmış "Von Land und Leute in Osttürkistan" (Doğu Türkistan Ülkesi ve İnsanları) adlı kitabından da hikâyeler seçtim. Ayrıca Çin'de yeni buluşlar ışığında ortaya çıkarılmış Asena belgelerine ulaştım. Göktürk ve Uygur masal ve hikâyelerini içeren "Asena" başlıklı kitabımız böyle ortaya çıktı. Asena, öyle yarım yamalak efsanelerle anlatılacak bir hikâye değil. Göktürklerin 3. Hakanı Mukan Bey'in 2. kızıdır. Neden büyük bir efsaneye dönüşüp günümüze ulaştı? Merak edenler kitabımızdan okuyabilir: Doğu Batı Yayınları.

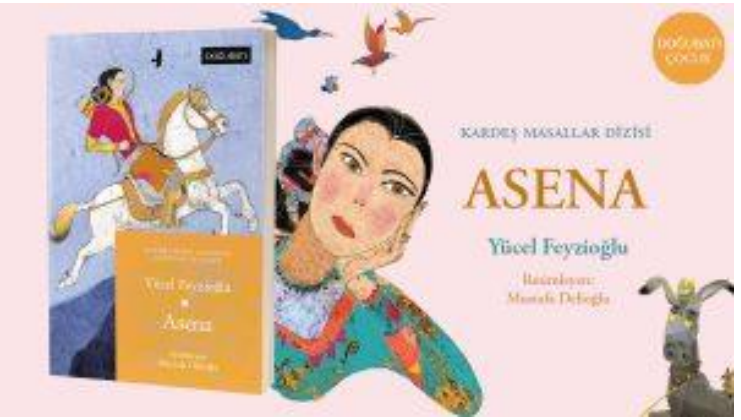

Yazmaların dışındaki resim, heykel, tekstil ve bütün sanat eserleri de Berlin-Humbold Form müzesine taşınmış durumdadır. Müzeleri gezmeden önce oturup iyi bir şekilde katalogları incelemek, neyi nerede göreceğini tespit etmek, içeriğini anlamak sonra da bakmak, incelemek ve bir sonuca varmak gerekiyor. Alman müzecileri dünya çapında bu işi iyi yapanlardandır. Hangi sergiye girseniz, o konuda kitaplar okumuş gibi dolu dolu çıkarsınız.

Bu müzelerin çalışmasını da yine Alman, Rus, Fransız, Çin, İngiliz, Amerika müze ve üniversitelerinden uzmanlar yürütmüş. Türk Cumhuriyetlerinden Prof. Dr. Abdureşid Yakup'un dışında kimse yok.

Bu çalışmaya katılanlar doğal olarak dünyanın bu en zengin binlerce belgesinden tarihe, kültüre, edebiyata, sanata ve inançlara ışık tutacak çok yönlü çalışma sürdürdüler ve sürdürmeye devam ediyorlar. Kendi kültürlerinin izlerini de orada arıyorlar. Ancak kendi tarihimize ve kültürümüze yönelik kendi belgelerimizi incelemek de bize düşüyor.

Neler Yapılabilir?

Gerek TÜRKSOY, gerek Türk Cumhuriyetleri kültür ve eğitim bakanlıkları, Tübitak ve üniversitelerimiz bu konuda çalışmaya mutlaka katılmalıdırlar, hem de çok sayıda katılım olmalı. Ben birçok toplantıda bu isteği dile getiriyorum. Sadece bir hanım Brandenburg Bilimler Akademisine başvurmuş.

Başvuru adresi şudur:

Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften - Turfanvorschung-Jägerstraße 22/23

10117 Berlin

Telefon: +49 (0)30 20370 0

Fax: +49 (0)30 20370 600 bbaw@bbaw.de

30 Kitapta Turfan El Yazmaları Katalogları

1971-1993 yılları arasında Berlin Akademie Yayınevince, 1996 yılından itibaren de Belçika Turnhout'da Brepols Verlag (Yayınevi) tarafından yayınlanan kitap listesini aşağıda sunuyorum:

I Georg Hazai/Peter Zieme: Fragmente der uigurischen Version des »Jin'gangjing mit den Gāthās des Meisters Fu« nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi. 1971.

II Klaus Röhrborn: Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar. 1971.

III Semih Tezcan: Das uigurische Insadi-Sūtra. 1974.

IV Werner Sundermann: Mittelpersische und parthische kosmogonische und Parabeltexte der Manichäer mit einigen Bemerkungen zu Motiven der Parabeltexte von Friedmar Geissler. 1973.

V Peter Zieme: Manichäisch-türkische Texte. 1975.

VI Gerhard Schmitt/Thomas Thilo in Zusammenarbeit mit Taijun Inokuchi: Katalog chinesischer buddhistischer Textfragmente. Bd. 1. 1975.

VII Georg Kara/Peter Zieme: Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung. 1976.

VIII Georg Kara/Peter Zieme: Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas »Tiefer Weg« von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti. 1977.

IX Şinasi Tekin: Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. 1.Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2.Teil: Analytischer und rückläufiger Index. 1980.

X Manfred Taube: Die Tibetica der Berliner Turfansammlung. 1980.

XI Werner Sundermann: Mitteliranische manichäische Texte kirchengeschichtlichen Inhalts. Mit einem Appendix von Nicholas Sims-Williams 1981.

XII Nicholas Sims-Williams: The Christian Sogdian Manuscript C 2. 1985.

XIII Peter Zieme: Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren. 1985.

XIV Thomas Thilo: Katalog chinesischer buddhistischer Textfragmente, Bd.2. 1985.

XV Werner Sundermann: Ein manichäisch-soghdisches Parabelbuch mit einem Anhang von Friedmar Geissler über Erzählmotive in der Geschichte von den zwei Schlangen. 1985.

XVI Dalantai Cerensodnom/Manfred Taube: Die Mongolica der Berliner Turfansammlung. 1993.

XVII Werner Sundermann: Der Sermon vom Licht-Nous. Eine Lehrschrift des östlichen Manichäismus. Edition der parthischen und soghdischen Version. 1992.

XVIII Peter Zieme: Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch. 1996.

XIX Werner Sundermann: Der Sermon von der Seele. Eine Lehrschrift des östlichen Manichäismus. Edition der parthischen und soghdischen Version mit einem Anhang von Peter Zieme. Die türkischen Fragmente des »Sermons von der Seele«. 1997.

XX Peter Zieme: Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftenfragmenten von Berlin und Kyoto. Mit einem Appendix von Jorinde Ebert: Ein Vimalakīrti-Bildfragment aus Turfan. 2000.

XXI Jens Wilkens: Die drei Körper des Buddha (trikaya). Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur) eingeleitet,

nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert. 2001.

XXII Christiane Reck: Gesegnet sei dieser Tag. Manichäische Festtagshymnen. Edition der mittelpersischen und parthischen Sonntags-, Montags- und Bemahymnen. 2004.

XXIII Peter Zieme: Magische Texte des uigurischen Buddhismus. 2005.

XXIV Desmond Durkin-Meisterernst: The Hymns to the Living Soul. Middle Persian and Parthian Texts in the Turfan Collection. 2006.

XXV Jens Wilkens: Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılguluk Nom Bitig. 2007.

XXVI Yukiyo Kasai: Die uigurischen buddhistischen Kolophone. 2008.

XXVII Desmond Durkin-Meisterernst & Enrico Morano: Mani's Psalms. Middle Persian, Parthian and Sogdian texts in the Turfan Collection. 2010.

XXVIII Abdurishid Yakup: Prajñāpāramitā Literature in Old Uygur. 2011

XXIXI Yukiyu Kasai: Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra. 2011

XXX Werner Sundermann unter Mitarbeit von Desmond Durkin-Meisterernst: Die Rede der Lebendigen Seele: ein manichäischer Hymnenzyklus in mittelpersischer und soghdischer Sprache. 2012

Kaynakça:

http://pom.bbaw.de/turfan/start.php?aufl=1366

"Turfanvorschung" Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften yayını

Caren Dreyer, Albert Grünwedel, Zeichnungen und Bilder von der Seidenstraße im Museum für Asiatische Kunst

Auf Grünwedels Spuren, Museum für Asiatische Kunst- Berlin

Bruno Baumann, Die Seidenstrasse, Herbigverlag, München

Doğu Türkistan: Küçük haritada İpekyolu güzergâhı ve büyük haritada kazıların yapıldığı kentler: http://pom.bbaw.de/turfan/start.php?aufl=1366

Albert von Le Coq, Von Land und Leute in Ostturkistan, 1928 Leipzig

Çin'in Kuzeybatısına Seyahat[1]

Yavuz Alogan

İlk kez gittiğim bir ülke zihnimde uyandırdığı tarihsel çağrışım ölçüsünde ilgimi çeker. Bu bakımdan Çin Halk Cumhuriyeti benim için muazzam bir derinliğe, eşsiz ve engin bir genişliğe sahiptir. Gençliğimizin önemli bir bölümü okuyarak, tartışarak, uzaktan da olsa Çin'i anlama çabasıyla geçti. Bu çaba bugün de devam ediyor.

Cumhuriyet Devrimi ve Sun Yat-sen'in Üç Halk İlkesi'nden (1911) Deng Şiao-ping'in Dört Modernleşme Teorisi'ne (1979) kadar Çin benzersiz deneyimlerden geçti.

1925-27 sosyalist devrim girişiminin Kuomintang tarafından vahşetle bastırılmasından sonra (burada durup André Malraux'nun "İnsanlık Durumu" adlı romanını hatırlayalım), 1934'te üretim sürecinden koparak askerîleşen yoksul köylülerin kırsal kesimde üretim ilişkilerini dönüştürmesi, feodal sınıfları tasfiye edip üretim araçlarını kolektifleştirerek, hem Komintern'le sürtüşerek hem de Kuomintang'la savaşarak Mao Zedung önderliğinde Uzun Yürüyüş'ü gerçekleştirmesi, böylece "ideolojik önderlik" ve "halk savaşı" kavramlarının marksist literatüre girmesi; 1949 Devrimi'yle ulusal birliğin sağlanması; Mao Zedung'un "sosyalizmi inşa yöntemi"nin Halk Savaşı'nın bir uzantısı olduğunu, devrimden sonra da sınıf mücadelesinin süreceğini savunması; kıtlık ve kaynak israfına yol açan Büyük İleri Atılım (1958-1961), Pekin-Moskova çatışması (1963) ve siyasî mecburiyetten doğan fakat kültürel yıkıma yol açan Büyük Proleter Kültür Devrimi (1966-1976); Üç Dünya Teorisi, "Sovyet Sosyal Emperyalizmi"nin lanetlenmesi; 1972'de Mao Zedung-Nixon görüşmesi ve nihayet Mao Zedung'un iradeci (volontarist) çizgisinin Deng Şiao-ping'in pragmatizmiyle ("kedinin rengi değil fareyi yakalaması önemlidir"; "zenginleşmek çok şerefli bir şeydir") yer değiştirmesi; ve sonunda Çin'in kapılarını yabancı şirketlere açarak kendi işçi sınıfını ucuz işgücü olarak tertiplemesi fakat piyasayı devletin denetimi altında tutması, böylece ülkenin Komünist Parti'nin diktatörlüğü altında bir tür kontrollü karma ekonomiye,

[1] *Bu yazının tekrar yayınlanmasına izin verdiği için Sayın Yavuz Alogan'a teşekkür ederim. (İkram Çınar) Makalenin ilk yayınlandığı kaynak:* https://www.veryansintv.com/yazar/yavuz-alogan/kose-yazisi/cinin-kuzeybatisina-seyahat

yarı-devlet kapitalizmine geçmesi… bütün bunlar, uzun bir tarihsel yolculuğun belli başlı duraklarını oluşturur.

Demir, ateş ve kanla yoğrulmuş inişli çıkışlı bu uzun tarihi anlamadan bugünkü Çin'in geleceğini kestirmek zordur. Sovyetler Birliği'nde parti bürokratları halkın ürettiği serveti yağmalayarak Ortodoks Kilisesi'nin önünde diz çökerken, Çin Komünist Partisi (ÇKP) 56 etnik gruptan oluşan, dört ayrı dine (Budizm, Taoizm, İslam, Hıristiyanlık) mensup halkın birliğini sağlayarak Çin'i "kendine özgü sosyalizm" denilen bir tür halkçı kapitalist yoldan dünyanın en güçlü ülkeleri arasına yükseltmeyi başardı.

İleriki aşamalarda Mao Zedung'un dediği gibi sınıf mücadelesinin belki şiddetlenerek süreceğini, kedinin renginin bir kez daha tartışma konusu olacağını, sonunda ya mevcut üretim ilişkilerinin değişeceğini ya da ÇKP'nin büyük bir dönüşüm geçireceğini öngörebiliriz.

Dört Modernleşme Teorisi bir son değil, tarih devam ediyor. Friedrich Engels'in 1890 yılında dediği gibi, "Tarih öyle bir tarzda gelişir ki, nihaî sonuç daima pek çok bireysel iradenin çatışmasından çıkar ve her bir irade belirli hayat koşullarının çokluğu tarafından oluşturulur… her bireysel irade bir diğeriyle engellenir ve ortaya çıkan şey, kimsenin önceden tasarlamadığı bir şey olur." Tıpkı Çin'de olduğu, bundan sonra da olacağı gibi…

Yeni Dünya Araştırmaları Merkezi'nin oluşturduğu heyetle ve Türkiye-Çin Dostluk Vakfı'nın desteğiyle Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'ne yaptığımız gezi sırasında, Urumçi'den Turfan'a otobüsle giderken, 324 bin kilometrekareyi kaplayan Taklamakan (Terk-i Mekân) Çölü'nün kıyısından geçtik. İlk kez sahici bir çöl görmenin heyecanıyla otobüsün ön koltuğundan Çin'in çöl rüzgârlarından nasıl enerji ürettiğini izledim. Bir yetkili bize çölün yeşil bir kuşakla çevrelendiğini, bu kuşağın çölün içlerine doğru genişletileceğini söyledi. "Birkaç nesil sonra çöl ortadan kalkacak," dedi. Birbirini izleyen nesillerin tamamlayabileceği bir göreve bugünden güvenle başlamak Çinlilerin "enginleri fethetme ruhu"nun tipik bir örneği.

Hemen belirelim, Uygur dili ve İslâm dini üzerinde herhangi bir baskı ya da kısıtlama yok. Paraların üzerinde, resmî duyurularda, yayın organlarında, her yerde arapça harflerle yazılan Uygurca, Çince'nin yanında yer alıyor. Bölgede Müslümanlara açık 24 bin camide 29 bin 300 din görevlisi faaliyet gösteriyor.

Urumçi'de100 bin metre karelik bir alanı kaplayan, Kuran eğitimi verilen ve camilere imam yetiştirilen, içinde büyük bir kütüphane, yurt ve spor alanları bulunan İslâm Enstitüsü'nü ziyaret ettik, dersliklere girdik, öğrencilerin üç dilli (Arapça, Uygurca, Çince) kitaplarını inceledik. Sadece Kuran ve din bilgilerinin değil, Çin Anayasası ve kanunlarının da öğretildiğini gördük. Oradaki büyük camiyi ziyaret ettik. Enstitü şehir merkezine uzak olduğu için Müslümanlar

buraya nasıl geliyorlar diye kendi aramızda konuştuk. Fakat sonra Urumçi'yi gezdikçe şehrin içinde pek çok cami olduğunu fark ettik. Camilerin mimarî estetik açısından birer şaheser olduğunu, uzaktan biblo gibi göründüğünü, incelikli iç ve dış süslemelerle donatıldığını gördük. Gezdiğimiz yerlerde başı örtülü, çarşaflı, burkalı tek bir kadın görmedik. Kaşgar'da motosiklet süren her yaştan kadının saçları rüzgârda özgürce uçuşuyordu.

Asyatik tipime güvenerek sıradan bir Uygur gibi bir camiye girdim. Girişlerin kısıtlı olmadığına fakat girip çıkanların dikkatle gözlemlendiğine ilişkin bir izlenim edindim. Bunu çok doğal bulduğumu belirtmek isterim. Bütün müminlerin eşit olduğu Allah'ın Evi'nde birbirine düşman tarikatların ve terör örgütlerinin cemaate karışarak yuvalanmasına izin verilemez. Cami herkesindir, Devlet'ten kurtarılmış bir bölge olarak siyasî amaçlarla kullanılamaz. Her caminin üzerinde Çin bayrağı dalgalanıyordu.

Güvenlik mahalle bazında yüz ve plaka okuma sistemleriyle, dijital olarak sağlanıyor. Özerk bölgede üniformalı polis silah taşımıyor. Duvar ilanlarında o semtte ya da apartman blokunda görevli polislerin ve hekimlerin resimleri ve mobil telefon numaraları var. Güvenlik ya da sağlık sorunu olan, polise ya da hekime doğrudan ulaşabiliyor. Halkın belediyeyle ilişkileri, hukuki sorunları, mahalle temsilciliği diyebileceğimiz merkezlerde çözümleniyor. Halkın ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra mahallelinin sosyalleşmesini, kaynaşmasını

da sağlayan 4900 ailenin yararlandığı böyle bir merkezi ziyaret ettik. Bana ilk hâliyle bizdeki Halkevleri'ni hatırlattı.

Pek çok yer gezdik. Beni en çok etkileyen, Urumçi'deki Terörle ve Aşırı Akımlarla Mücadele Müzesi ile Kaşgar kırsalındaki "Su Fabrikası" oldu.

Müze 90'lı yıllarda başlayan dış destekli İslamcı terörü yazılı ve görsel malzemeyle kronolojik olarak gözler önüne seriyor. Sinkiang'ın terörizmle mücadelenin esas savaş alanı olduğunu anlıyoruz. Yirminci yüzyılın başında ayrılıkçı akımların eski sömürgecilerin yarattığı "pan-Türkist" ve "pan-İslamist" teorileri devralarak Uygurların Çin'in yegâne efendileri olduğu görüşünü yaymaları ve Çin'in diğer etnik gruplarla ortak tarihini inkâr ederek dinsiz gördüklerine karşı imha savaşı başlatmaları çarpıcı görsellerle, haritalarla anlatılıyor. 1990 ile 2000 arasında, o zamana kadar uykuda olan bu hareket Doğu Türkistan İslâm Partisi adıyla canlanıyor; önce devlete bağlı imamlara, ardından sıradan Uygurlara baltalar, bıçaklar ve ateşli silahlarla saldırıyorlar. Neredeyse bütün olayların görüntüleri, ele geçirilen bombalar ve silahlarla birlikte müzede sergileniyor. Hamaset ve ajitasyona yer vermeyen, olgulardan hareket eden, kanıtlar sunan, Çin'in bir hukuk devleti olduğunu vurgulayan, nesnel, öğretici/eğitici bir müzeydi.

Çin Devleti'nin dış bağlantılı İslamcı teröristler ile Müslüman Uygur halkını özenle ve dikkatle ayırdığını, yasaları en sert biçimde uygularken bölgenin iktisadi ve toplumsal kalkınmasına ağırlık verdiğini, sosyal refahı artırdığını, bazı alanlarda Uygurlara pozitif ayrımcılık uygulayarak halkı kazandığını, şehadet özlemiyle kafa kesen cihadcı teröristleri tecrit ve imha ettiğini anlıyoruz.

Nüfusun yüzde 98'ini Uygurların oluşturduğu Jiashi (Payzavat) bölgesinde 1540 km uzunluğunda borularla dağlardan taşınan suyu arıtarak 460 000 kişiye içme suyu sağlayan, aynı zamanda arklarla tarlalara su veren bir tesisi gezdik. 2019 yılından itibaren bölgenin pek çok yerinde bu "su fabrikaları"nın kurulduğunu öğrendik.

Türkiye'nin erozyonla mücadele, tarımsal üretim ve sulama konularında, hatta terörle mücadele alanında da bir Çin'den Öğrenme Bakanlığı kurmasının isabetli olacağını düşündüm. Oralarda dolaşırken aklıma bizim Dicle-Fırat Havzası'ndaki GAP (Güney Anadolu Projesi) geldi. Projenin şimdiki durumu hakkında bir şey bilmediğimi fark ettim. Heyetteki arkadaşlara sordum, onlar da bilmiyorlardı.

Kaşgar, Çin'in batı kapısı olarak dünyanın en önemli ticaret merkezlerinden biri olmaya aday. Kuşak ve Yol Girişimi ile Deniz İpek Yolu projesi arasında bağlantı kuran Pakistan'daki Gwadar limanına petrol boru hatları ve bir demiryoluyla bağlanan Kaşgar'daki serbest bölgede sekiz ayrı ülkenin gümrük

binası yer alıyor. Komşu ülkelerle ticaret yapacak Çin firmaları ve Çin'e mal ihraç edecek ülkelerin gümrük işlemleri burada tek merkezden yapılıyor. Ticarî anlaşmazlıkların çözümlenmesi için Çin'in hukuki yetki devri yaptığı uluslararası hakemlik büroları da eksik değil.

Özerk bölgedeki Uygurların bizden daha iyi ve daha ucuza beslendiklerini, içtikleri suyun daha temiz ve kaliteli olduğunu, çarşı pazarda alışveriş yapan insanların neşeli ve rahat olduklarını gördüm. Gezdiğimiz üç şehirde (Urumçi, Turfan ve Kaşgar) geniş kaldırımlı, iki yanı ağaçlı geniş caddeler, sokaklar ve çevredeki mesire yerleri bana tuhaf gelecek ölçüde temizdi; yerlerde ne bir sigara izmariti, ne buruşturulup atılmış bir kâğıt parçası, boş meşrubat şişesi ya da yemek artığı vardı. Bu durumun Belediye hizmetinin yanı sıra halkın eğitimi, disiplini ve terbiyesiyle ilgili olduğunu anladım.

Elbette her şey mükemmel değildi. Mesela Urumçi'yi çepeçevre kuşatan, bizdeki TOKİ gökdelenlerini ya da İstanbul'daki Fikirtepe'nin otobandan görünüşünü andıran, kentin rüzgârını güneşini kesen çirkin bir yapılaşma vardı. Kaşgar'da kentin orta yerindeki kömürle çalışan enerji santrali çölden tozutan kumla birleşerek kentin havasını bozuyordu.

Parti yetkililerinin ve devlet görevlilerinin yakası kapalı, hâki renkli o muhteşem askerî ceketleri batılı giysilerle değiştirmiş olmalarını, resmi toplantılara kravat takma mecburiyeti getirmelerini yadırgadığımı da belirtmeliyim. Çin'de Parti üyeleri ve Devlet yetkilileri o tarihi üniformayı -bence- çıkarmamalıydı. İleride belki tekrar giyerler.

Bu arada, Çinli yetkililerle yapılan toplantılarda içinde nar suyu olan kadehleri "şerefe" diyerek kaldırdıkça, Çin'in Türkiye'yi laik bir ülke olarak değil de bir İslam ülkesi olarak tasnif ettiğini düşünmeden edemedim. Fakat nar suyu, yasemin çayı ve yeşil çay bizdeki benzerlerinden çok farklı ve mükemmeldi. Ancak genelde Çin gastronomisinin bize biraz uzak ve yabancı olduğunu da belirtmek gerekir. Bu arada Uygurların süt ve yoğurdun yanı sıra neden peynir üretmediklerini anlayamadık. Sokakta gördüğümüz yaşlılar fit, gençler ise biraz tombuldular. Bu durum Çin'in Amerikan tarzı fast-food restoranları derhal kapatmasını gerektiriyor bence.

Parti ve bölge yetkilileri toplantılarda mesafeli, kibar ve açıklayıcıydılar. Sinkiang'ın dışarıdan bakıldığında anlaşılmaz göründüğünü, aslında bölgenin çok kalın bir kitap olduğunu, onu sonuna dek okuyup anlamak için daha çok incelemek, halkla daha çok yakınlaşmak gerektiğini söylediler. Her defasında güvenlik ile refah arasında bağlantı kurdular. "Parti'nin görevi halkı memnun etmektir," dediler. Uyguladıkları sistemin Çin'e özgü olduğunu, bu ayakkabının her ülkeye uymayacağını özellikle belirttiler.

Bizim için hazırladıkları program idarî, iktisadi ve kültürel özellikleri olan örnek mekânları kapsıyordu. Heyet olarak iki ekleme yaptık: Kaşgarlı Mahmut'un ve Yusuf Hac Hacib'in türbeleri. Sadece ikincisine gidebildik. Kutadgu Bilig'in yazarı, yöre halkının fazla rağbet etmediği anlaşılan, mavi çinilerle kaplı, bakımlı ve zarif türbesinde 948 senedir tek başına yatıyor.

Bir hayal kırıklığını belirtmeden geçmeyeyim. Gezdiğimiz çarşılarda kızıl yıldızlı bir Mao kasketi aradım, bulamadım. Onun yerine, her ne hikmetse, bolca Amerikan kovboy şapkası ve çizmesi vardı. Bir de yıllar önce bir arkadaşımda görüp çok beğendiğim, çakınca Doğu Kızıldır marşını çalan, üzerinde Mao'nun kabartma portresi ve kızıl yıldız olan bir çakmağı aradım fakat bulamadım. Nostaljik nesnelere talep olmadığını anlıyoruz.

İnsanın ufkunu açan çok yararlı bir geziydi. Grup içi uyum, dayanışma, neşe, muhabbet ve Çinli tercüman rehberimiz mükemmeldi.

Çin'i dünden bugüne geniş bir tarihsel perspektif içinde anlama çabasını sürdüreceğiz.

Sözde Uygur Terör Tehdidi: Çin'in Söylem Politikaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme

Elif Altun[1]

Öz

Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC), Doğu Türkistan politikasını "terörle mücadele" söylemi çerçevesinde geliştirdiği güvenlik stratejileri üzerinden eleştirel bir bakışla incelediğimiz bu çalışmamızda, Pekin yönetiminin bölgedeki etnopolitik gerginlikleri tarihsel süreçte nasıl kriminalize ettiğini, toplumsal hoşnutsuzlukları "terörizm" kategorisi altında yeniden tanımlayarak meşrulaştırma yöntemlerini analiz etmektedir. 1950'lerden itibaren artan zorunlu göç, dinî baskı ve kültürel asimilasyon politikalarının, Uygurların özgürlük taleplerini bastırmak için sistematik biçimde kullanıldığı vurgulanmaktadır. 11 Eylül 2001 sonrası dönemde küresel "terörle mücadele" söyleminin ÇHC tarafından iç güvenlik politikasına entegre edilmesi, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerini uluslararası düzlemde meşrulaştıran bir araç olarak değerlendirilmektedir. Çin'in 2001 ve 2002 yıllarında yayımladığı resmî belgeler aracılığıyla Doğu Türkistan İslâm Hareketi'ni (DTİH) "uluslararası terör örgütü" olarak tanıtma çabası, ABD'nin küresel güvenlik politikalarıyla örtüşen jeopolitik bir strateji olarak yorumlanmaktadır. Bununla birlikte, DTİH'in varlığına ve faaliyetlerine dair güvenilir kanıtların yetersizliği, ÇHC'nin "Uygur terörizmi" söyleminin politik ve söylemsel bir inşa olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, çalışma, Çin'in "terör tehdidi" kavramsallaştırmasının, bölgedeki geniş çaplı insan hakları ihlallerini, asimilasyon uygulamalarını ve toplumsal denetim mekanizmalarını meşrulaştıran ideolojik bir araç işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Uygur meselesinin bu çerçevede ele alınması, etnik kimlik, güvenlik ve uluslararası meşruiyet arasındaki ilişkilere dair eleştirel bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Uygur Sorunu, Çin Halk Cumhuriyeti, Terörle Mücadele Söylemi, Doğu Türkistan, İnsan Hakları, Güvenlik Politikası*

Abstract

[1] İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, altunelif69@gmail.com, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-1336-8942.

This study critically examines the security strategies developed by the People's Republic of China (PRC) toward East Turkestan within the framework of its "counterterrorism" discourse. It analyzes how the Beijing administration has historically criminalized ethnopolitical tensions in the region and legitimized its policies by redefining social discontent under the category of "terrorism". The study emphasizes that since the 1950s, policies of forced migration, religious repression, and cultural assimilation have been systematically employed to suppress the Uyghurs' demands for freedom. In the post-September 11 era, the PRC's integration of the global "war on terror" narrative into its domestic security policy is interpreted as a mechanism for legitimizing human rights violations in East Turkestan on the international stage. Beijing's efforts in 2001 and 2002 to designate the East Turkestan Islamic Movement (ETIM) as an "international terrorist organization" through official documents are assessed as a geopolitical strategy aligned with U.S. global security policies. However, the lack of credible evidence regarding ETIM's existence and activities suggests that the PRC's discourse of "Uyghur terrorism" constitutes a political and discursive construct. Ultimately, the study demonstrates that China's conceptualization of the "terrorist threat" functions as an ideological instrument that legitimizes large scale human rights violations, assimilation practices, and mechanisms of social control in the region. Examining the Uyghur issue within this framework provides a critical perspective on the interrelations among ethnic identity, security, and international legitimacy.

Keywords: *Uyghur Issue, People's Republic of China, Counterterrorism Discourse, East Turkestan, Human Rights, Security Policy*

Giriş

Siyasi yapısı tek parti yönetimine dayanan ÇHC'de, yönetici sınıfın büyük kısmını etnik Çinliler oluşturmaktadır. Bu durum, özellikle sosyoekonomik açıdan asimetrik gelişmişlik gösteren ve etnik çeşitliliğin belirgin olduğu Doğu Türkistan (Uygur Özerk Bölgesi [UÖB]) gibi bölgelerde etnik uyum açısından ciddi sorunlar doğurmuştur. Tek parti rejimi, yaşanan toplumsal huzursuzluklara rağmen uluslararası toplumun bölgedeki gelişmeler hakkında sağlıklı bilgi edinmesini engelleyen bir siyaset benimsemiştir. Asya'daki etnik ve kültürel milliyetçilik üzerine çalışmalarıyla tanınan Amerikalı antropolog Dru C. Gladney, Çin'in Doğu Türkistan'ı kendi "*Batı Şeria*"sına dönüştürme riskiyle karşı karşıya olduğunu vurgulamıştır. Gladney'e göre, Pekin yönetiminin bölgeyi asimilasyon yoluyla kontrol altına alma, etnik Çinli nüfusu artırma ve demografik yapıyı değiştirme politikası uzun vadede ciddi sosyopolitik sonuçlar doğurabilecektir. Ayrıca, bu politikaların Uygur

Müslümanlar arasında Taliban veya el-Kaide benzeri radikal örgütlerden ilham alınması riskini artırabileceğine dikkati çekmiştir.[2]

ÇHC'nin temel sorunu; baskı, kısıtlama ve yatırım politikalarının Uygurların etnik Çinlilerine karşı duyduğu hoşnutsuzluk ve öfkeyi derinleştirdiğini kabullenmemesidir. Devletin, Uygurların yaşam tarzına ve dinî özgürlüklerine yönelik artan müdahaleleri hem barışçıl protestolara hem de zaman zaman şiddet içeren olaylara zemin hazırlamıştır. Pekin yönetimi, her türlü muhalefet biçimini "*terörizm*" olarak tanımlamakta; barışçıl gösterilere dahi siyasi tutuklamalar, işkence ve zorla kaybetmeler dâhil olmak üzere sistematik şiddetle yanıt vermektedir. Bu yaklaşım, Uygurların giderek daha fazla marjinalleşmesine ve tüm topluluğun "*potansiyel terörist*" olarak damgalanmasına yol açmaktadır.[3] 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca bölgede birçok etnik çatışma ve ayaklanma yaşanmıştır. 1980'de Aksu'da, 1981'de Kaşgar'da meydana gelen olaylar, Çinli yerleşimciler ile yerel Uygurlar arasındaki gerginliğin açık örnekleridir.[4]

1985-1986 yıllarında Uygur öğrenciler, Lopnor bölgesinde yapılan nükleer testlere ve etnik Çinli göçmenlerin Doğu Türkistan'a yerleştirilmesine karşı protestolar düzenlemiş; 1989'da ise Çin'in doğum kontrol politikaları kitlesel

---

[2] *A Routledge Freebook: Ethnic Minorities in Xinjiang*, https://www.routledge.com/rsc/downloads/Ethnic_Minorities_in_Xianjing_Final.pdf?srsltid=AfmBOoqt5jCV8mTlTdRJ6PAwFtyGZl_lWGDXlY_Q5AWr9C1UuuYv4ErG, (22.10.2025).

[3] Gül Seda Acet İnce, "Çin'in Vahşi Yüzü: Doğu Türkistan Zulmü ve Uluslararası Toplumun Sorumlulukları", *ASEAD*, 6/4, (2019), s. 576-577; Burhaneddin Taş, "Doğu Türkistan'da Yaşanan İnsan Hakları İhlalleri ve Fiili Durumun Çin Anayasasına Uyumu Problemi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni. Sos. Bil. Ens., Nevşehir 2021, s. 23-24, 87-88; *Country Policy and Information Note China: Muslims (Including Uyghurs in Xinjiang)*, Version 2.0, July 2022, https://www.ecoi.net/en/file/local/2075453/CHN_CPIN_-_Muslims.pdf, (23.10.2025).

[4] *Ethnic Minorities in Xinjiang*, p. 170-171, 242-245; Anya Veinberg, "Break Their Lineage, Break Their Roots: Investigating the Chinese Government's Relationship with the Uyghur Population to Determine the Potential for Terrorism and Genocide", *Helms School of Government*, 21 February 2024, p. 2 vd.; Fatih Şen, "Çin'in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 7-8, (Temmuz-Ağustos 2009), s. 125-126; "Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı: BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan'ın İncelenmesi", *Uygur Hareketi*, https://campaignforuyghurs.org/wp-content/uploads/2020/10/Turkish-Genocide-Report.pdf, , (20.10.2025), s. 10-11; Claire Brader, "Accusations of Genocide Against Uyghurs in Xinjiang, China Debate on 25 November 2021", *House of Lord, Library Briefing*, (18 November 2021), p. 1; Turgut Demirtepe, "Asimilasyon ile Direniş Arasında Çin'de Türk Toplulukları", *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2015, s. 499 vd.

gösterilere neden olmuştur. Tüm bu eylemler ordu tarafından sert biçimde bastırılmıştır. Nisan 1990'da Barın kasabasında yaşanan olaylar hem bölgedeki protesto hareketlerin yeniden ivme kazanmasına hem de Çin'in güvenlik politikalarını sertleştirmesine neden olmuştur. Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) 1949'da iktidara gelmesinin ardından yaşanan bu tür olaylar, esasen bölgedeki tarihsel hoşnutsuzluğa karşı protesto hareketlerinin ve dinî geleneklerin bastırılmak istenmesine tepkinin devamı niteliğindedir. 1950 ve 1960'larda yaşanan gerilimler, 1962'de İli bölgesinde meydana gelen şiddet olayları Sovyetler Birliği'ne yönelik kitlesel göçlerle birleşmiştir. Bu göçler sadece etnik milliyetçiliğin değil, aynı zamanda ekonomik, çevresel ve siyasi faktörlerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.[5]

1966-1976 yılları arasındaki Kültür Devrimi döneminde yaşanılan ağır insan hakları ihlalleri ve keyfî uygulamalar had safhaya çıkmış, 1980'lerin ekonomik reformlarıyla birlikte toplumsal gerginlik yerini göreceli bir rahatlamaya bırakmıştır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türkistan'da Müslüman-Türk çoğunluklu bağımsız devletlerin ortaya çıkışı, ÇKP yönetimi tarafından yakından takip edilmiş, Uygur toplumun benzer bir hevese kapılmaması adına sert tedbirler uygulamaya koymuştur.[6] Bu dönemde, Uygur protestoları

[5] Saadettin Yağmur Gömeç, "Geçmişte ve Günümüzde Uygur Türklerine Genel Bir Bakış", s. 108; "Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı", s. 1-2.

[6] Erkin Ekrem, *Çin'in Orta Asya Politikaları (Rapor)*, Ed. Murat Yılmaz, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2011, s. 7 vd.

özellikle Gulca, Hoten ve Kaşgar bölgelerinde yoğunlaşmıştır. 1990'lı yıllar boyunca art arda yaşanan ayaklanmalar ve devletin "*Sert Darbe (Strike Hard)*" kampanyası, binlerce Uygur'un tutuklanması, idam edilmesi veya zorla kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır.[7] 1997'deki Gulca olayı, bölgedeki baskı politikalarının en sert tedbir alınan örneklerinden biridir.[8] Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarına göre, Pekin yönetimi bölgede sistematik olarak keyfî tutuklamalar yapmış, sanıkları adil yargılamadan yoksun bırakmış ve işkence yoluyla alınan ifadeleri mahkûmiyet kararı için kullanmıştır.[9]

2009'da Şaoguan'da Uygur işçilere karşı Çinlilerin ölümle sonuçlanan saldırıları sonrası, ölen Uygurların akrabalarının olayların adli mercilerce görmemezlikten gelinmesini ve olayların faillerinin cezalandırılmasını talep eden protesto gösterileri ile başlayan Urumçi olayları, Doğu Türkistan'da 1949 sonrası en büyük etnik çatışmalardan biri olarak kayda geçmiştir.[10] Yüzlerce kişinin öldüğü ve binlerce insanın yaralandığı bu olayların ardından, bölge ağır bir güvenlik denetimi altına alınmış, sokaklara kameralar yerleştirilmiş, internet ve telefonla bölgeye ulaşım kesilmiş, sayısı bilinmemekle beraber binlerce Uygur tutuklanmıştır. Bu süreç, ÇKP yönetiminin güvenlik politikalarının bölgesel istikrarı sağlamaktan ziyade etnik ayrışmayı derinleştirdiğini göstermektedir.[11] Uluslararası kamuoyu ve medya kuruluşları, Pekin'in "*terörle mücadele*" söyleminin, aslında bölgedeki sert asimilasyon ve baskı politikalarını meşrulaştırmak amacıyla kullanıldığına dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, "*Uygur terör tehdidi*" söylemi hem Çin'in iç güvenlik stratejisinin hem de uluslararası imaj yönetiminin temel bir aracı hâline gelmiştir.[12]

---

[7] Saken Yessirkepov, "Çin'in Orta Asya Politikası", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üni. Sos. Bil. Ens., İstanbul 2010, s.71.

[8] *Ethnic Minorities in Xinjiang*, p. 14-15, 18.

[9] Uluslararası Af Örgütü'nün yıllık raporları için bk. https://www.amnesty.org.tr/yillik-raporlar-liste (21.10.2025).

[10] Michael Dillon, "Ethnic, Religious and Political Conflict on China's Northwestern Borders: the Background to the Violence in Xinjiang", *IBRU*, (Spring 1997), p. 82; Simon Gilbert, "Caught in the Crossfire: The Uyghurs in America's Propaganda War with China", *Sage Jurnal*, 16/1, March 2023, p. 61; Nureddin İzbasar, *Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne Dinî ve Etnik Baskılar*, Ed. Ümmühan Özkan, İNSAMER Yay., İstanbul 2020, s. 13; Çalışkan, Zeynep, "Çin'in Ekonomi-Politik Stratejisi: Tarihsel Bir Bakış", *İNSAMER*, (Şubat 2019), s. 1.

[11] 5 Temmuz Urumçi olayları ile alakalı geniş bilgi için bk. Emet, Erkin, *5 Temmuz Urumçi Olayı ve Doğu Türkistan*, Ankara 2009.

[12] Uluslararası toplumun, devlet başkanlarının ve diğer kurum ve kuruluşların 5 Temmuz 2009 Urumçi olaylarına dair verdikleri tepki ve beyanlar için bk. Ömer Kul, "Terör Üzerinden Global Savaş ve Sözde Uygur Terör Tehdidi (1990-2011)", *Türkiyat Mecmuası*, S. 23, (Güz 2013), s. 65-98.

Kriminalizasyon, Göç ve İnsan Hakları Sorunu

Çinli yetkililer, UÖB'de meydana gelen toplumsal huzursuzlukları, "*küçük bir grup serseri ve suçlunun eylemleri*" olarak tanımlayarak olayları kriminalize etme eğiliminde olmuştur. Pekin yönetimi, bu söylem üzerinden hem bölgedeki kitlesel hoşnutsuzluğa karşı aldığı ağır insan hakları ihlallerini de içeren uygulama tedbirlerini meşrulaştırmayı hem de uluslararası kamuoyuna "*çok kültürlü bir özerk bölge inşa etme*" yönünde çaba gösterdiği izlenimini sunmayı amaçlamaktadır. Etnik gerilimleri azaltma politikaları kapsamında, Çinli olmayan etnik unsurların kamu kurumlarında ve güvenlik teşkilatlarında daha fazla temsil edilmesi yönünde sadece sözde kalan girişimlerde bulunulmuştur. Ancak bu politika, beklenen toplumsal uyumu sağlamaktan ziyade ters etki yaratmış; Uygur kökenli devlet görevlilerinin bir kısmı, yerel halk tarafından "*iş birlikçi*" olarak görülmeye başlanmış ve bu durum söz konusu kişilerin hedef alınmasına yol açmıştır.[13] Zaman içerisinde Uygur toplumunun önemli bir kesiminin, sosyopolitik baskılara karşı İslâmî temelli protesto biçimlerine yönelmesi olasılığı artmıştır. 1990'lardan itibaren sistematik şekilde artan olaylar, 2014 yılı itibarıyla zirveye ulaşmış; sonraki yıllarda ise, bilhassa sözde "*yeniden eğitim kampları*"na alınan milyonlarca insanın dünyadan tecrit edilmesiyle, görece bir azalma eğilimi göstermiştir.[14]

ÇHC'nin bu süreçteki temel hatası, birçok uzman tarafından da vurgulandığı üzere, radikal ve şiddet içerikli dinî terörizmi, barışçıl dinî uygulamalar ve kimlik temelli aidiyet biçimleriyle birbirine karıştırmış olmasıdır. Bu kavramsal bulanıklık, UÖB örneğinde, XX. yüzyılda benzeri görülmemiş ölçekte toplu cezalandırma politikalarının uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Mevcut kanıtlar, güvenlik güçlerinin, 1976'da Mao döneminin sona ermesinden bu yana en ağır insan hakları ihlallerinden biri olarak değerlendirilen kitlesel gözaltı ve sözde yeniden eğitim kampı rejimini dayattığını göstermektedir. UÖB ile alakalı demokrasi ve insan hakları savunucularının karşılaştığı temel zorluk, Çinli yetkililerin bölgeye ilişkin sürdürdüğü sıkı bilgi kontrolüdür. Bu gizlilik politikası, bağımsız ve objektif soruşturmaların yürütülmesini engellemekte; bilgi akışının kısıtlanması yanında merkezî Çin'de COVID-19 pandemisinin kökenine ilişkin verilerin

[13] Dillon, "Ethnic, Religious and Political Conflict", p. 85-86.

[14] Doğu Türkistan'da sözde "yeniden eğitim kampları" hakkında geniş bilgi için bk. Mahmut Dilmurat, "Controlling Religious Knowledge and Education for Countering Religious Extremism: Case Study of the Uyghur Muslims in China", *FIRE*, V/1, (2019), p. 28-29; Sabine Trebinjac, "China and the Uyghurs: A Civilicidal İnternal Colonialism", *L'Homme*, 236, (2020), p. II-III; *Country Policy and Information Note China*, p. 23 vd; "China Primer: Uyghurs", *Congressional Research Service*, in Focus, CRS Reports, https://sgp.fas.org/crs/row/IF10281.pdf (23.10.2025).

erişime kapatılması veya ölüm cezasının yaygın biçimde uygulanması düzeyinde bir kapalılıkla benzerlik göstermektedir.[15]

Bölgedeki temel yapısal sorunlardan biri, etnik Çinlilerinin bölgeye yönelik sistematik ve giderek hızlanan göç hareketidir. Yaklaşık bir yüzyılı aşkın süredir devam eden bu göç süreci, Uygur sorununun merkezinde yer almakta ve etnik çatışmayı hem tetikleyen hem de derinleştiren başlıca unsur olarak görülmektedir. Mançu Qing Hanedanı dönemine kadar uzanan bu yerleştirme politikası, ÇHC döneminde yoğunlaştırılmıştır. 1950'lerin başında etnik Çinli nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı takribi %6 iken, 2020 nüfus sayımı verilerine göre bu oran dramatik biçimde artmış; Uygurlar ise bölge nüfusunun yalnızca %45'ini oluşturan bir azınlık konumuna düşmüştür. Karşılaştırmalı olarak, 1953 yılında bu oran %75, 1963 yılında ise %54 düzeyindeydi. Bu demografik dönüşüm, sadece bir nüfus politikası değil, aynı zamanda bölgedeki etnopolitik dengeyi ve kültürel kimliği dönüştürmeye yönelik uzun vadeli bir strateji olarak değerlendirilmektedir.[16]

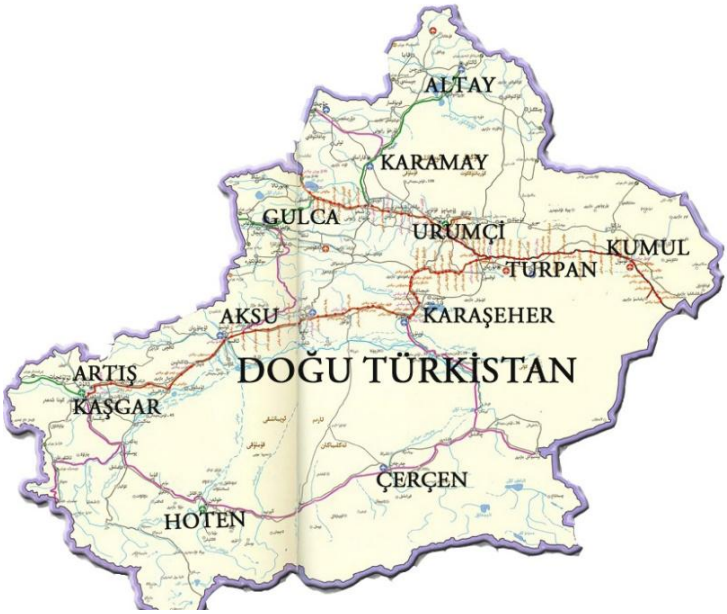

[15] Taş, a.g.m, s. 72-73.

[16] Truls Winje, "Xinjiang: A Centre-Periphery Conflict in Display, An Analysis of The Chinese State-And Nation-Building Machinery in Xinjiang And The Mobilization of Uyghur Counter-Cultures", *Master Thesis*, Department of Political Science, University Of Oslo, Norway 2007, p. 58.

ÇHC, UÖB'ye yönelik uyguladığı düzenlemelerle, "*cihat*", "*dinî aşırılık*" veya "*terörizm*" kavramlarını kapsayan her türlü içeriği aşırılıkçılık olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, söz konusu temaları içeren görsel ve dijital materyallerin üretimi, paylaşımı veya bulundurulması cezai yaptırımlara tabi tutulmaktadır. Ayrıca "*devlet kurumları, kamu okulları, işletmeler ve diğer resmî kuruluşlarda*" dinî faaliyetlerin yürütülmesi yasaklanmış, ibadetler sadece devlet tarafından kayıt altına alınan ve denetlenen mekânlarla sınırlandırılmaktadır. Bölgedeki gerginliğin temel nedenlerinden biri, Uygurların güçlü dinî kimliği ile ÇHC'nin dinî uygulamaları sistematik biçimde "*aşırılık*" veya "*terörizm*" kategorisinde değerlendirme konusundaki ısrarı arasındaki yapısal gerilimdir. Çinli yetkililer, çoğunlukla polis baskısı veya güvenlik operasyonları sonucu ortaya çıkan toplumsal olayları "*terörist eylem*" olarak tanımlamakta ve bu eylemleri "*dış güçlerce yönlendirilen ayrılıkçılık, dinî radikalizm ve terörizm*" çerçevesine oturtmaktadır.[17]

Bununla birlikte, Uygur diasporasının UÖB'deki şiddet olaylarıyla doğrudan bir bağlantısına dair somut bulgular mevcut değildir. Ancak ÇKP yönetimi, bağımsız bir Doğu Türkistan fikrini destekleyen barışçıl sivil ve kültürel örgütleri dahi terör örgütleri kategorisine dâhil etmektedir.[18] Pekin, özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında küresel "*İslâmî terörizm*" söyleminin güç kazanmasını fırsat bilerek, Uygur hareketini uluslararası terör ağlarıyla ilişkilendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Çin, el-Kaide başta olmak üzere çeşitli uluslararası terör örgütlerini "*Uygur ayrılıkçılığına*" destek veren yapılar olarak göstermeye yönelmiş, ancak bu iddiaları destekleyecek nitelikte somut kanıtlar ortaya koyamamıştır. Özellikle Hoten ve Kaşgar'daki olayların ardından, Çin makamları Pakistan'da faaliyet gösteren DTİH'in bölgeyle ilişkili olduğunu ileri sürmüş; ancak DTİH'in UÖB'de etkin bir örgütlenmeye sahip olduğuna dair güvenilir deliller ortaya koyamamıştır.[19] Aynı şekilde ÇHC'nin

[17] *Ethnic Minorities in Xinjiang*, p. 2-3; Greg Fay, "Discrimination, Mistreatment and Coercion: Severe Labor Rights Abuses Faced by Uyghurs in China and East Turkestan", *A Report by the Uyghur Human Rights Project Washington, D.C.,* (April 2017), p. 7-8; Birkan Anıl Yılmaz, "Doğu Türkistan ve Tibet Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme", *Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergisi*, 1/2, (2021), s. 5; "Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı", s. 3; Veinberg, "Break Their Lineage, Break Their Roots", p. 2; Demirtepe, a.g.m., s. 508-509; Patrik Meyer, "China's De-Extremization Of Uyghurs in Xinjiang", https://na-production.s3.amazonaws.com/documents/Meyer-Uyghurs.pdf (24.10.2025).

[18] *Ethnic Minorities in Xinjiang*, p. 22.

[19] M. Shawn Patrick, *The Uyghur Movement: China's Insurgency in Xinjiang (Report)*, School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College Fort Leavenworth, Kansas 2010, p. 32; *China: Situation of Uyghurs*, p. 38, 80; *Ethnic Minorities in Xinjiang*, p. 15-17, 20-21; Francis, "China and the Uyghurs", p. 285-286.

Suriye iç savaşının başlamasını müteakip bölgede rastlanılan cihatçı gruplar içerisinde bir kısım Uygur'un olmasını da sanki bütün Uygurlar cihatçıymış gibi propaganda yapmasını sözde "*İslâmî terörizm*" söylemi üzerinden UÖB'de yaptığı ağır insan hakları ihlallerini meşru bir zemine oturtma çabası olarak değerlendirmek mümkündür.[20]

Çinli yetkililer, Uygurların Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren DEAŞ gibi radikal örgütlere katılımını önleme amacıyla güvenlik önlemleri aldığı iddiasındadır. 2000'li yılların başlarında bir kısım Uygur'un Taliban, el-Kaide veya diğer İslâmcı örgütlere katılmak üzere Çin'den ayrıldığına ilişkin iddialar ortaya atılmış olsa da bu bağlantıları doğrulayan bağımsız ve güvenilir kaynaklar yok denecek kadar azdır. Kasım 2001'de ABD'nin Afganistan'ın Mezar-ı Şerif şehrinde gerçekleştirdiği askerî operasyonlar sırasında yakalanan 22 Uygur'un Guantanamo Esir Kampı'na sevk edilmesi, Çin'in bu iddialarını güçlendirmek için kullandığı argümanlardan biri olmuştur. Ancak bu kişilerin hiçbirinin terör faaliyetleriyle bağlantısı olmadığı kanıtlanmıştır.[21]

Uygur sorununun uluslararası güvenlik politikalarıyla kesiştiği bir diğer önemli platform, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olmuştur. 2004 yılında örgüt bünyesinde "*Bölgesel Anti-Terörizm Yapısı*" kurulmuş, 2006 yılında anlaşmanın kapsamı genişletilerek, "*uluslararası uyuşturucu suçlarıyla mücadele planı*" da bu çerçeveye dâhil edilmiştir. Ekim 2007'de ise ŞİÖ, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun "*Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü* (KGAÖ)" ile iş birliği anlaşması imzalamıştır. 2011'de düzenlenen zirvede ortak bir "*anti-terör ajansı*" oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu iş birliğinin temel amacı; güvenlik, sınır ötesi suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadelede koordinasyonu güçlendirmektir. Ayrıca üye ülkeler arasında imzalanan ek protokoller, ŞİÖ ülkelerine sığınan Uygur mültecilerin Çin'e iadesine zemin hazırlamıştır.[22]

11 Eylül sonrası dönemde, "*terör*", "*aşırılıkçılık*" ve "*ayrılıkçılık*" kavramları uluslararası güvenlik söyleminin merkezine yerleşirken, ÇKP yönetimi bu

[20] Patrik Meyer, "China's De-Extremization Of Uyghurs In Xinjiang", p. 9.

[21] Muhammad Nizar Hidayat, "Diaspora Uyghur dan Hak Sipil di Xinjiang China", *Journal Interdependence*, 1/3, (September-December 2013), p. 169-170; Bilgen Sanayır, "Çin'in Orta Asya Politikası", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5/2, (Haziran 2014), s. 64; Aziz İsa Elkun, "China's Uyghur Genocide and It's Historical Perspective", https://www.azizisa.org/china-uyghur-genocide-and-historical-perspective.pdf (24.10.2025); Michael Clarke, "China, Xinjiang and the Internationalisation of the Uyghur Issue", file:///C:/Users/kulom/Downloads/China_Xinjiang_and_the_internationalisation_of_the%20(1).pdf (25.10.2025); İnce, a.g.m., s. 576-577; Çalışkan, a.g.m., s. 9.

[22] Nick Holdstock, *Islam and Instability in China's Xinjiang (Report: March 2014)*, Norwegian Peacebuilding Resource Centre, Norway 2014, p. 3-4.

söylemi kendi iç güvenlik politikalarına entegre etmiştir. Pekin, ABD'ye başvurarak dört Uygur STK'sının "*terör örgütü*" olarak tanınmasını ve çoğu yurtdışında yaşayan 11 Uygur şahsın "uluslararası terörist" ilan edilerek yakalanmasını talep etmiştir. Washington yönetimi, Çin'in taleplerini kısmen karşılamış ve sadece "*Doğu Türkistan İslâm Partisi* (DTİP)"ni terör listesine dâhil etmiştir.[23]

Buna rağmen Çin, Uygur diasporasının bulunduğu ülkeler üzerinde diplomatik baskı kurarak, bu kişilerin faaliyetlerini yasaklama ve iade edilmesini sağlama yönünde girişimlerde bulunmuştur. ÇKP yönetimi dış ülkelerde yaşayan Doğu Türkistanlıları aynı zamanda aileleri ile tehdit ederek geri dönmelerini, bulundukları ülkelerden istihbarat sağlamalarını da istemektedir.[24] Özellikle Pakistan, Çin'in baskısı altında "*terörle mücadele*" gerekçesiyle çok sayıda Uygur'u gözaltına almış, bir kısmını Çin'e iade etmiş, bazılarını ise "*direniş*" gerekçesiyle öldürmüştür. Ancak 2009 Urumçi olaylarından itibaren, Çin'in "*terörle mücadele*" söylemine yönelik uluslararası kuşkular belirginleşmiştir. Pekin'in güvenlik politikalarının arkasında yatan politik niyetlerin fark edilmesiyle birlikte, dünya kamuoyu Çin kaynaklı haber, belge ve açıklamalara daha temkinli yaklaşmaya başlamıştır. ÇHC, "*Uygur terör tehdidi*" olarak adlandırdığı olgu, büyük ölçüde 1990'ların sonlarından itibaren uluslararası alanda DTİH olarak bilinen ve daha sonra Türkistan İslâm Partisi (TİP) adıyla anılan örgüte yöneltilen suçlamalara dayanmaktadır. Son 25 yılda Doğu Türkistan'da etnik gerilim ve toplumsal huzursuzluklara sahne olan birçok olay yaşanmış olsa da bu olayların terörist bir amaçla veya uluslararası cihatçı ağlarla koordinasyon içinde gerçekleştirildiğini kanıtlayan güçlü deliller bulunmamaktadır.[25]

Çin'in İlk Resmî Belgeleri ve "Küresel Terörle Mücadele" Dönemi

ÇHC, DTİH'e yönelik ilk resmî suçlamalarını, Kasım 2001 tarihli "Doğu Türkistan Teşkilatlarının Usame Bin Ladin ve Taliban ile Bağlantılı Olarak Gerçekleştirdiği Terörist Faaliyetler" başlıklı belgeyle kamuoyuna sunmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarının hemen ardından kaleme alınan bu belge, içeriği ve zamanlaması itibarıyla, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) nezdinde Çin'in güvenlik söylemini uluslararası meşruiyet zeminine taşımayı

[23] Patrick, *The Uyghur* Movement, p. 32.

[24] "Uyghur Academics in China: ULB Stands in Solidarity with İmprisoned, Detained or Endangered Colleagues in the Uyghur Region", https://www.ulb.be/medias/fichier/motion-uyghurs-ulb-eng_1582644061799-pdf (25.10.2025); Demirtepe, a.g.m., s. 506.

[25] Abdürreşit Celil Karluk, "Çin'in Doğu Türkistan Sorununda Geldiği Safha: Uygur Soykırımı", *Parlamento*, Özel Dosya, (Eylül 2020), s. 63; Holdstock, *a.g.e.*, s. 6-7; Taş, a.g.m., s. 47-48.

amaçlayan diplomatik bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Belgede, Usame Bin Ladin liderliğindeki el-Kaide örgütüne DTİH tarafından 300.000 ABD doları tutarında malî destek sağlandığı; ayrıca Afganistan'da Taliban saflarında savaşan 320 Uygur kökenli "cihatçı"nın bulunduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, söz konusu iddialar bağımsız kaynaklarca doğrulanmamış; iddialara ilişkin herhangi bir somut delil ya da istihbarat paylaşımı uluslararası kamuoyuyla açık biçimde paylaşılmamıştır. Bu durum, belgenin yalnızca bir istihbarat raporu değil, aynı zamanda ÇHC'nin uluslararası güvenlik gündeminde kendisine alan açmak üzere kurguladığı stratejik bir dış politika aracı olduğu yönündeki yorumları güçlendirmiştir. Pekin yönetimi, 11 Eylül sonrası dönemde küresel "terörle mücadele" söyleminin sunduğu fırsatı kullanarak, Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketleri uluslararası terörizmin parçası olarak yeniden tanımlamış ve böylece iç güvenlik politikalarını küresel meşruiyetle desteklemeye yönelmiştir. Nitekim birçok akademisyen, söz konusu belgenin, ÇHC'nin Uygur sorununu "uluslararası terör tehdidi" çerçevesinde yeniden çerçevelemesinin (reframing) ilk kurumsal adımı olduğunu belirtmektedir. Bu belge, daha sonraki yıllarda Pekin'in hem BM nezdindeki diplomatik söyleminde hem de iç politik uygulamalarında sıklıkla referans verilen bir metin hâline gelmiş; böylece "Uygur terörizmi" anlatısının uluslararası düzeyde dolaşıma sokulmasının başlangıç noktasını oluşturmuştur.[26]

Kasım 2001 tarihli ilk raporun ardından, ÇHC bu söylemsel hattı güçlendirmek amacıyla Ocak 2002'de "Doğu Türkistan Terörist Güçleri Ceza Almaktan Kaçamazlar" başlıklı ikinci bir belge yayımlamıştır. Söz konusu metin, önceki rapordan farklı olarak yalnızca DTİH'i değil, aynı zamanda bölgeyle ilişkili diğer Uygur örgütlerini de kapsayacak biçimde genişletilmiş bir "terör ağı" tanımı ortaya koymuştur. Belgede, bu örgütlerin sözde "uluslararası terör ağlarının uzantısı" olarak faaliyet gösterdiği ve "Çin'in ulusal birliğine, toplumsal istikrarına ve etnik uyumuna tehdit oluşturduğu" iddia edilmiştir. Bu iki resmî belgenin zamanlaması, ÇHC'nin 11 Eylül 2001 sonrası uluslararası güvenlik atmosferinden stratejik biçimde yararlanarak kendi iç politik uygulamalarına küresel meşruiyet kazandırma çabasının somut bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Pekin yönetimi, ABD'nin başlattığı "Teröre Karşı Küresel Savaş (Global War on Terror)" söylemini benimseyerek, Doğu Türkistan'daki etnopolitik muhalefeti "terör tehdidi" olarak yeniden çerçevelemiş (reframing) ve bu çerçeve üzerinden hem uluslararası hem de iç kamuoyunu etkilemeyi hedeflemiştir. Birçok Çin uzmanı, söz konusu belgelerin hazırlanış sürecini Pekin'in "terörle mücadele" konseptini jeopolitik bir diplomasi aracına dönüştürme girişimi olarak yorumlamaktadır. Bu

[26] Patrick, *The Uyghur Movement*, p. 32; *China: Situation of Uyghurs*, p. 38.

stratejinin temel hedeflerinden biri, Washington yönetimini ve uluslararası örgütleri, Uygur siyasi hareketlerini "radikal unsurlar" olarak tanımlama noktasında Çin'in söylemine yaklaştırmaktı. Bu girişim belirli ölçüde başarılı olmuştur. Nitekim, Eylül 2002'de ABD ve Birleşmiş Milletler (BM), Çin'in yoğun diplomatik baskıları sonucunda "13224 Numaralı ABD Yürütme Emri" ile "1267 ve 1390 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararları" çerçevesinde DTİH'i resmen "uluslararası terör örgütü" olarak tanımıştır. Bu gelişme, Pekin'in uzun süredir sürdürdüğü "Uygur sorununun terörizmle eşleştirilmesi" stratejisinin uluslararası düzeyde karşılık bulduğu ilk örnek olarak kabul edilmiştir. Bu süreç, Çin'in yalnızca iç güvenlik politikalarını değil, aynı zamanda dış politikasını da yeniden tanımladığı bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Zira bu sayede ÇHC, Doğu Türkistan'daki politikalarını "uluslararası terörle mücadele" retoriği altında meşrulaştırarak, bölgesel baskı politikalarını küresel güvenlik gündemiyle uyumlu bir çerçeveye yerleştirmeyi başarmıştır.[27]

DTİH'in Terör Örgütü Olarak Tanınmasının Tartışmalı Niteliği

DTİH'in "uluslararası terör örgütü" olarak tanımlanması hem akademik çevrelerde hem de uluslararası kamuoyunda ciddi tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaların odağında, ÇHC'nin güvenlik söylemi ile ABD'nin küresel terörle mücadele stratejileri arasındaki ilişkiye dair temel sorunsallar yer almaktadır. Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, tartışmaların üç ana eksende yoğunlaştığı görülmektedir: Birincisi, DTİH'in faaliyetlerine dair güvenilir ve doğrulanabilir verilerin neredeyse tamamen yokluğu, örgütün varlığına ilişkin bilgilerin büyük ölçüde ikincil kaynaklara, Çin devletine ait medya organlarına veya güvenilirliği tartışmalı istihbarat raporlarına dayanmasıdır. Bu durum, örgütün gerçek kapasitesi, örgütlenme biçimi ve operasyonel etkinliği hakkında ciddi epistemolojik belirsizlikler yaratmaktadır. İkincisi, Doğu Türkistan'da DTİH'e atfedilen organize terör eylemlerine ilişkin somut kanıtların yetersizliğidir. Bölgedeki birçok şiddet olayı, ÇHC tarafından "terör saldırısı" olarak nitelendirilmiş olsa da bağımsız araştırmalar bu olayların çoğunun spontane halk protestoları, etnik gerilimler veya yerel düzeydeki sosyal çatışmalardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, ÇHC'nin "terör" kavramını genişleterek siyasal muhalefeti kriminalize etme eğilimine işaret etmektedir. Üçüncüsü, ABD'nin DTİH'i terör örgütü listesine dâhil etme kararının, "Teröre Karşı Küresel Savaş (Global War on Terror)" politikaları çerçevesinde Çin'in iç politik çıkarlarına hizmet edip etmediği sorusudur. 11 Eylül 2001 sonrasında oluşan uluslararası güvenlik ortamında, ABD'nin küresel düzeyde terörle mücadeleye yönelik stratejik iş birlikleri geliştirmesi, Pekin yönetimine Doğu Türkistan'daki politikalarını "terörle mücadele" retoriğiyle meşrulaştırma fırsatı sunmuştur. Bu bağlamda

[27] Patrick, *The Uyghur Movement*, p. 32; *China: Situation of Uyghurs*, p. 38.

bazı araştırmacılar, ÇHC'nin kendi iç güvenlik hedefleri doğrultusunda Washington yönetimini yönlendirdiğini veya yanıltıcı istihbarat kanalları aracılığıyla DTİH'in terör örgütü listesine alınmasını sağladığını ileri sürmektedir. Bu iddialar, terörle mücadele söyleminin yalnızca güvenlik boyutuyla değil, aynı zamanda jeopolitik çıkarlar, söylem üretimi ve meşruiyet inşası süreçleriyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.[28]

ABD ve Akademik Çevrelerin Tepkisi

DTİH terör örgütü olarak sınıflandırılmasına karşın, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2006 sonrasında Çin'in bu konudaki iddialarına temkinli yaklaşması dikkat çekici bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. ABD'ye bağlı stratejik araştırma merkezleri ve akademik çevrelerde gerçekleştirilen analizler, UÖB'de Uygur kaynaklı, organize bir terör yapılanmasının varlığına ilişkin ikna edici bir kanıtın veya anlatının bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu durum, Uygurların hem Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde hem de uluslararası düzlemde maruz kaldıkları yapısal baskı ve ayrımcılığın meşrulaştırılmasına hizmet eden güvenlik temelli bir söylemin inşasına zemin hazırlamıştır. ÇKP, sonraki yıllarda da DTİH'i "Sincan'daki ayrılıkçı Müslüman militan grup" veya "bölgesel aşırılık yanlısı örgüt" olarak nitelendirmeyi sürdürmüştür. Ancak bölgedeki şiddet vakalarının büyük kısmı, örgütlü bir terör yapılanmasından ziyade spontane halk tepkileri ya da yerel sosyo-politik gerilimlerle ilişkilendirilebilmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yönlendirmesiyle kurulan çeşitli "terör izleme merkezleri", DTİH'in örgütsel yapısı, tarihsel gelişimi, Türkistan İslami Partisi (TİP) ile olası bağlantıları ve uluslararası ilişkilerine dair veri toplamış; ancak elde edilen bulgular, örgütün kapasitesinin oldukça sınırlı olduğunu göstermiştir. Konuya ilişkin literatürde, Çin Halk Cumhuriyeti üzerine çalışan pek çok akademisyen de benzer biçimde şüpheci bir tutum sergileyerek, söz konusu tehdidin ÇKP yönetimi tarafından politik amaçlarla abartıldığını ileri sürmüştür.[29]

Tarihsel Süreklilik: Çin'in Etiketleme Stratejileri

Uygurlara yöneltilen "terörizm" suçlaması, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölge halkına karşı geliştirdiği ilk ideolojik itham değildir. 1950'li yıllardan itibaren merkezi yönetim, Doğu Türkistan'daki siyasal, kültürel ve ekonomik nitelikli direniş pratiklerini bastırma amacıyla, dönemin politik konjonktürüne uygun biçimde değişken ideolojik söylemler üretmiştir. Bu çerçevede, protesto hareketlerine katılan ya da muhalif tutum sergileyen bireyler tarihsel süreç içinde sırasıyla "devrim karşıtı", "Amerikan ajanı", "Sovyet işbirlikçisi",

[28] *Ethnic Minorities in Xinjiang*, p. 22; *China: Situation of Uyghurs*, p. 38.

[29] "Uyghur Customs: the Genesis, Popularity, Productivity And Demise of a Modern Uyghur Topos", *Asian Ethnicity*, 22/1, (2021), p. 171-173, 175, 179-181.

"Pantürkist", "kökten dinci", "İslâmcı militan" veya "bölücü" gibi çeşitli sıfatlarla damgalanmıştır. 11 Eylül 2001 sonrası küresel güvenlik söyleminin etkisiyle ise, bu ideolojik etiketlerin yerini büyük ölçüde "İslâmî terörizm" kavramsallaştırması almış; böylece Uygur kimliği ve direnişi, uluslararası terörle mücadele söylemi bağlamında yeniden tanımlanmıştır.[30]

Guantanamo Vakası ve Çin'in İddialarının Zayıflığı

Uygur terörizmi" söyleminin uluslararası düzeyde en yoğun biçimde tartışıldığı vakalardan biri, Afganistan'da ABD kuvvetleri tarafından yakalanan 22 Uygur kökenli tutuklunun durumu olmuştur. Söz konusu kişiler, daha sonra Guantanamo Körfezi'ndeki gözaltı merkezine sevk edilmiş; ancak sorgulama süreçlerinde neredeyse tamamı, DTİH hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını ve örgütün adını ilk kez burada duyduklarını beyan etmiştir. Tutukluların büyük çoğunluğu, Taliban ya da el-Kaide gibi radikal yapılanmalarla hiçbir temaslarının bulunmadığını, Afganistan'a yalnızca geçici bir sığınma amacıyla geldiklerini ve nihai hedeflerinin Türkiye veya diğer güvenli ülkelere geçmek olduğunu ifade etmiştir.[31]

Bu beyanlar, Çin'in ileri sürdüğü uluslararası terör bağlantılarına ilişkin iddiaların inandırıcılığını önemli ölçüde zayıflatmış; Guantanamo'daki kapsamlı soruşturmalar sonucunda, ABD mahkemeleri 2006 yılından itibaren Uygur tutukluların terör suçlamalarından beraat ettiklerini ilan etmiştir. Serbest bırakılan bireylerin bir bölümü Arnavutluk'a, diğerleri ise Palau, Bermuda, İsviçre ve San Salvador Adası gibi ülkelere "siyasi sığınmacı" statüsüyle yerleştirilmiştir.[32]

Sonuç

Çin Halk Cumhuriyeti'nin iddia ettiği biçimiyle, Doğu Türkistan menşeli ve örgütlü bir "Uygur terör tehdidi"nin varlığı gerek uluslararası hukuk normları gerekse bağımsız araştırmaların bulguları çerçevesinde doğrulanmamıştır. Buna rağmen Pekin yönetimi, "terörle mücadele" söylemini sistematik biçimde, bölgedeki yaygın insan hakları ihlallerine ve kültürel asimilasyon politikalarına meşruiyet kazandırmanın başlıca aracı olarak kullanmayı sürdürmektedir. Bu bağlamda, ÇKP yönetiminin 2002–2009 yılları arasında uluslararası toplumun güvenlik önceliklerinden yararlanarak bu söylemi kısmen meşrulaştırdığı görülse de, özellikle ABD merkezli insan hakları örgütlerinin raporları, Pekin'in bu politikada ikircikli bir tutum sergilediğini ortaya koymuştur. Söz konusu raporlar, "terör tehdidi" söyleminin, gerçekte Uygur kimliğini ve kültürel

[30] Ömer Kul, *100 Soruda Doğu Türkistan*, Rumuz Yay., İstanbul 2017, s. 80 vd.
[31] *Ethnic Minorities in Xinjiang*, p. 22; *China: Situation of Uyghurs*, p. 38; Kul, *a.g.e.*, s. 80 vd.
[32] Kul, *a.g.e.*, s. 80 vd.

varlığını ortadan kaldırmaya yönelmiş kapsamlı bir devlet politikası için ideolojik bir kılıf işlevi gördüğünü açık biçimde göstermektedir. Tüm bu gelişmeler bir arada değerlendirildiğinde, uluslararası kamuoyunun giderek artan ölçüde Çin yönetiminin Doğu Türkistan'daki uygulamalarının ardındaki gerçek saikleri kavramaya başladığı ve "terörle mücadele" söyleminin araçsallaştırıldığı yönünde ortak bir farkındalık geliştirdiği söylenebilir.

Kaynakça

"China Primer: Uyghurs", *Congressional Research Service*, in Focus, CRS Reports, https://sgp.fas.org/crs/row/IF10281.pdf (23.10.2025).

"Doğu Türkistan'da Çin Soykırımı: BM Soykırım Suçları Perspektifinden Doğu Türkistan'ın İncelenmesi", *Uygur Hareketi*, https://campaignforuyghurs.org/wp-content/uploads/2020/10/Turkish-Genocide-Report.pdf (20.10.2025).

"Uyghur Academics in China: ULB Stands in Solidarity with İmprisoned, Detained or Endangered Colleagues in the Uyghur Region", https://www.ulb.be/medias/fichier/motion-uyghurs-ulb-eng_1582644061799-pdf (25.10.2025).

A Routledge Freebook: Ethnic Minorities in Xinjiang, https://www.routledge.com/rsc/downloads/Ethnic_Minorities_in_Xianjing_Final.pdf?srsltid=AfmBOoqt5jCV8mTlTdRJ6PAwFtyGZl_lWGDXlY_Q5AWr9C1UuuYv4ErG, (22.10.2025).

Alptekin, Erkin: *Uygur Türkleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1978.

Brader, Claire: "Accusations of Genocide against Uyghurs in Xinjiang, China Debate on 25 November 2021", *House of Lord, Library Briefing*, (18 November 2021),

Clarke, Michael: "China, Xinjiang and the Internationalisation of the Uyghur Issue", file:///C:/Users/kulom/Downloads/China_Xinjiang_and_the_internationalisation_of_the%20(1).pdf (25.10.2025).

Country Policy and Information Note China: Muslims (Including Uyghurs in Xinjiang), Version 2.0, July 2022, https://www.ecoi.net/en/file/local/2075453/CHN_CPIN_-_Muslims.pdf, (23.10.2025).

Çalışkan, Zeynep: "Çin'in Ekonomi-Politik Stratejisi: Tarihsel Bir Bakış", *İNSAMER*, (Şubat 2019), s. 1-12.

Demirtepe, Turgut: "Asimilasyon ile Direniş Arasında Çin'de Türk Toplulukları", *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2015, s. 499-515.

Dillon, Michael: "Ethnic, Religious and Political Conflict on China's Northwestern Borders: the Background to the Violence in Xinjiang", *IBRU*, (Spring 1997), pp. 80-86.

Ekrem, Erkin: *Çin'in Orta Asya Politikaları (Rapor)*, Ed. Murat Yılmaz, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2011.

Elkun, Aziz İsa: "China's Uyghur Genocide and It's Historical Perspective", https://www.azizisa.org/china-uyghur-genocide-and-historical-perspective.pdf (24.10.2025).

Fay, Greg: "Discrimination, Mistreatment and Coercion: Severe Labor Rights Abuses Faced by Uyghurs in China and East Turkestan", *A Report by the Uyghur Human Rights Project Washington, D.C.*, (April 2017), pp. 1-61.

Gilbert, Simon: "Caught in the Crossfire: The Uyghurs in America's propaganda War with China", *Sage Jurnal*, 16/1, March 2023, pp. 60-63.

Hidayat, Muhammad Nizar: "Diaspora Uyghur dan Hak Sipil di Xinjiang China", *Journal Interdependence*, 1/3, (September-December 2013), pp. 165-179.

Holdstock, Nick: *Islam and Instability in China's Xinjiang (Report: March 2014)*, Norwegian Peacebuilding Resource Centre, Norway 2014.

https://www.amnesty.org.tr/yillik-raporlar-liste

İnce, Gül Seda Acet: "Çin'in Vahşi Yüzü: Doğu Türkistan Zulmü ve Uluslararası Toplumun Sorumlulukları", *ASEAD*, 6/4, (2019), s. 572-584.

İzbasar, Nureddin, *Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne Dinî ve Etnik Baskılar*, ed. Ümmühan Özkan, İNSAMER Yay., İstanbul 2020.

Karluk, Abdürreşit Celil: "Çin'in Doğu Türkistan Sorununda Geldiği Safha: Uygur Soykırımı", *Parlamento*, Özel Dosya, (Eylül 2020), s. 62-66.

Kul, Ömer: "Terör Üzerinden Global Savaş ve Sözde Uygur Terör Tehdidi (1990-2011)", *Türkiyat Mecmuası*, S. 23, (Güz 2013), s. 65-98.

Kul, Ömer: *100 Soruda Doğu Türkistan*, Rumuz Yay., İstanbul 2017.

Mahmut, Dilmurat: "Controlling Religious Knowledge and Education for Countering Religious Extremism: Case Study of the Uyghur Muslims in China", *FIRE*, V/1, (2019), pp. 22-43.

Meyer, Patrik: "China's De-Extremization of Uyghurs in Xinjiang", https://na-production.s3.amazonaws.com/documents/Meyer-Uyghurs.pdf (24.10.2025).

Patrick, Shawn M.: *The Uyghur Movement: China's Insurgency in Xinjiang (Report)*, School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College Fort Leavenworth, Kansas 2010.

Sanayır, Bilgen: "Çin'in Orta Asya Politikası", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5/2, (Haziran 2014), s. 59-74.

Steenberg, Rune: "Uyghur Customs: the Genesis, Popularity, Productivity And Demise of a Modern Uyghur Topos", *Asian Ethnicity*, 22/1, (2021), pp. 171-187.

Şen, Fatih: "Çin'in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 7-8, (Temmuz-Ağustos 2009), s. 124-134.

Taş, Burhaneddin: "Doğu Türkistan'da Yaşanan İnsan Hakları İhlalleri ve Fiili Durumun Çin Anayasasına Uyumu Problemi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni. Sos. Bil. Ens., Nevşehir 2021.

Trebinjac, Sabine: "China and the Uyghurs: A Civilicidal İnternal Colonialism", *L'Homme*, 236, (2020), pp. I-XV.

Veinberg, Anya: "Break Their Lineage, Break Their Roots: Investigating the Chinese Government's Relationship with the Uyghur Population to Determine the Potential for Terrorism and Genocide", *Helms School of Government*, 21 February 2024, pp. 1-10.

Winje, Truls: "Xinjiang: A Centre-Periphery Conflict in Display, An Analysis of The Chinese State-And Nation-Building Machinery in Xinjiang And The Mobilization of Uyghur Counter-Cultures", *Master Thesis*, Department of Political Science, Oslo University, Norway 2007.

Yessirkepov, Saken: "Çin'in Orta Asya Politikası", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst., İstanbul 2010.

Yılmaz, Birkan Anıl: "Doğu Türkistan ve Tibet Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme", *Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergisi*, 1(2), (2021), s. 1-18.

Aydınlanma Mücadelesinde Dış Türklerle "Eğitim" Dayanışması

Dr. İkram Çınar

Tarihsel Özözet

15. yüzyılda henüz Amerika yeni fark edilmiş, Avustralya ve Antarktika bilinmiyordu. Dünyanın üç kıta olduğu sanılıyordu. Bu Afro-Avrasya'nın adı "eski dünya"dır. Eski dünyanın 16. yüzyıl haritalarında dikkati çeken ise irili ufaklı birçok Türk devletinin var olmasıdır. Bunlardan bazıları Osmanlı Devleti, Akkoyunlular, Özbek Hanlığı, Kırım Hanlığı, Altınorda, Timurlular İmparatorluğu, Delhi Sultanlığı, Sibir Hanlığı ve diğerleri... Avrasya, Türk coğrafyası halindeydi. Neden ve nasıl?

Bilim ve uygarlık tarihi, büyük ve güçlü devletlerin bilimsel teknolojik üstünlüğünün eseri olduğunu ortaya koymuştur. 16. yüzyıl Avrasya'sında Türk toplumlarının damga vurması bilek gücü ve kılıç sallama ustalığının değil, bilimsel bilgi ve teknolojik üstünlüğünden kaynaklanmaktaydı. Bunu söylerken, bilimsel ve teknolojik üstünlüğün altında güçlü bir eğitim geleneğinin (etnopedagojinin) olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Türk dünyasının bu gücünü büyük hükümdar Timur'un şu sözü açıklıyor: "Gücümüzden kuşkulananlar yaptığımız binalara baksınlar." Gerçekten de Timur'un Semerkant, Buhara ve başka yerlerde yaptırıp, adeta porselenle kapladığı muhteşem bir estetik, bilim ve mühendislik eseri olan binalar halen ayakta, üstelik işlevlerini yerine getiriyor.

Sözü edilen Türk devletleri 19. yüzyıla geldiğinde çoğu yıkılmış ya da iyice küçülmüş, toplumlar cehalet ve sefalete düşmüş, işgal ve katliamlara maruz kalmıştı. Uygarlık tarihi bu çöküşün birçok nedeni olmakla birlikte, genel olarak, yabancı kültürlere öykünmek, eğitimden ve bilimden uzaklaşma ile açıklamaktadır.

Osmanlı Devleti, 1800'lü yıllara rakibi olan Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiş olarak girmişti. Bu kabulleniş bir teslimiyet değil, kendini toparlama ve yeniden atak yapmak biçimindeki gelişmeye yol açmıştı. Batı'nın üstünlüğünü hangi yolla elde ettiği başlangıçta anlaşılmasa da örnek alma yoluyla doğru işler

(ıslahatlar) yapılmıştı. Günümüzde polis ve jandarma örgütleri başta olmak üzere halen işleyen birçok kurum ve kuruluşun kaçıncı kuruluş yıldönümünü kutladığına bakılırsa ıslahatların gerekli işler olduğu anlaşılır.

Osmanlı ıslahatları, başka coğrafyalarda yaşayan Türk ve Müslüman toplumların aydınlarını da etkilemişti. Bu etkiler özellikle Rusya Müslümanlarını harekete geçirmişti. Tataristan'ın Kazan medreselerindeki müderrislerin başlattığı ceditçilik (yenilikçilik, ilericilik) düşüncesi giderek yaygınlaşmış ve siyasal bir harekete dönüşmüştü. Ceditçilik, Osmanlı Devleti'ne de yansımıştı. Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı yazısı etkili tartışmalara yol açmıştı. 1912 yılında İstanbul'da "Türk Derneği" kurulmuştu. Rusya ve Çin işgali altındaki bölgelerde yaşayan Ceditçiler sık sık İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı aydınlarıyla görüş alışverişi yapmışlardı. Osmanlı ıslahatları içeride bazı tepkilere yol açsa da dış Türkleri yenilikçilik hususunda özendirmiş, onların başlattığı ceditçilik hareketi Osmanlı aydınlarını da kendine katarak büyük bir uyanış hareketine dönüşmüştü. Özcesi, ceditçilik, 1880-1920 yılları arasında Türk dünyasındaki en yüksek siyasal hareketti.

Namık Kemal, Midhat Paşa ve birçok aydının düşüncelerinden beslenen İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), anayasal düzene geçtikten sonra modernleşmenin gerektirdiği düzeni kurmaya çalışmaktaydı. Dünyanın siyasi ortamı reformlar yapmaya izin vermeyecek kadar gergindi; nitekim dünya savaşı çıktı. Bu ortamda bile İTC'nin ceditçiliğin ulaşamadığı kardeş dış Türkleri uyandırmak ve mankurtluktan kurtarmak için bazı çalışmalar yaptığı görülür. Yardımlardan biri de uzak ülkelere bilimsel eğitim yapma becerisine sahip olan öğretmenleri göndermektir. Elimizde bunun bir örneği vardır. Öğretmen Ahmet Kemal (İlkul) ve anıları. Bu yazıda bu anılar ve çağrıştırdığı hususlar üzerinde duracağım.

Ahmet Kemal İlkul

İTC, 1914 yılında Rodoslu öğretmen Ahmet Kemal Bey'i Doğu Türkistan'a (Kaşgar'a) gönderdi. Ahmet Kemal İlkul'un çalışmaları altı yıldan fazla sürdü (16 Şubat 1914-18 Haziran 1920). Bu sürenin hepsinde öğretmenlik yapamamış, bir kısmını kadimcilerin ihbarı ya da Çin yönetiminin işkillenmesi yüzünden hapiste geçirmişti. Yaşadıklarını yazıp yayınlaması hem o dönemin özelliklerini hem de Türk dünyasının içinde bulunduğu koşulları anlamak bakımından değerlidir.

Ahmet Kemal (1899-1966), Rodos'ta Habibzade sülalesinden Yusuf Bey ve Zekiye Hanım'ın oğludur. Babası Rodos ve Muğla arasında ticaret yapan birisidir ancak Ahmet Kemal beş yaşındayken babasını kaybetmişti. İlkul, yaşam öyküsü olarak yazdığı "Bir Yetimin Hayatı" adlı kitabında, babasının ölmeden önce ona "Oğlum! Sen büyüyeceksin, adam olacaksın. Seninle ailen ve

memleket iftihar edecek." der.[1] Hayırlı evlatlar babalarının ömrüne sığmayan ülkülerini gerçekleştirmek ister. Bu vasiyet, Ahmet Kemal'in enerji kaynağı olmuş gibidir.

Eğitimine iptidai mektepten (ilkokul) sonra Rüştiye'de (ortaokul) devam etti. Erken yaşta okuma tiryakisi oldu. Adalar Denizi'nin Rodos ve Kızılhisar (Meis) başta olmak üzere bazı adalarda adliye memurluğu, öğretmenlik ve başöğretmenlik yaptı. Bu arada çeşitli gazetelerde makaleler yayınladı. İttihat ve Terakki Partisi taraftarıydı. İstanbul'a taşındı ve İTC'yi destekleyen "Hak" gazetesine girdi. Gazetede Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi kişilerle tanıştı.[2] İTC'nin Beşiktaş'taki okuluna Türkçe ve Tarih öğretmeni olarak atandı. Ziya Gökalp ile parti ve gazetede birlikte çalıştılar. Ziya Gökalp ona "Oğlum" diye seslenir.[3] Ahmet Kemal'in İTC içindeki çalışmaları Dahiliye Nazırı Talat Bey'in dikkatini çeker. Ziya Gökalp'in önerisiyle Talat Paşa'nın istihbarat takımına katılır. Ziya Gökalp ile ilişkisi ise onu "koyu bir Türkçü" yapmıştır.[4]

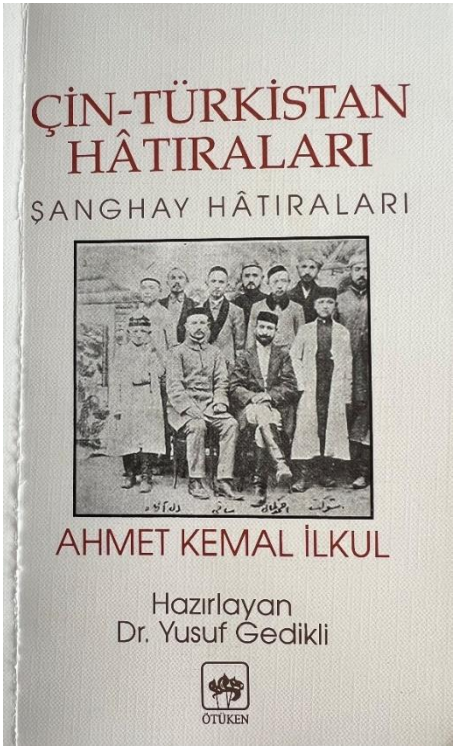

Ahmet Kemal'in Doğu Türkistan'a Görevlenmesi

Osmanlı İstanbul'u İTC zamanında da Türk dünyasının önemli bir merkezi durumundaydı. Hem son ve tek Türk devleti olması hem de Halife'nin bu şehirde olması şehri etkili bir merkez haline getiriyordu. Dışarıdaki Türk aydınları ışık almak, gençler İstanbul'da okumak ve hacılar da Halife'yi ziyaret ettikten sonra Kâbe'yi tavaf etmeyi uygun buluyorlardı. Bu yüzden İstanbul bilginin toplanıp dağıtıldığı gerçek bir merkez durumundaydı. İTC'nin başarılı çalışmalarını gören Türk dünyasının kanaat önderlerinden istekler de

[1] İlkul, Ahmet Kemal. (1999). *Çin-Türkistan Hâtıraları, Şanghay Hatıraları.* (Haz. Yusuf Gedikli). Ötüken Neşriyat, s. 10.
[2] İlkul, *agy*, s. 59.
[3] İlkul, agy, s. 59.
[4] İlkul, agy, s. 62.

gelmekteydi. İstenenlerden biri de bilimsel eğitim yapmayı bilen öğretmen gönderilmesiydi.

Talat Paşa, Türkistanlı kanaat önderi hacılardan Ebulhasan Musabay'ı Ahmet Kemal Bey ile Edirne'ye gönderir ve orada Balkan Savaşı'nda sırf Türk oldukları için korkunç zulümlere uğrayan göçkünlerle görüştürür. Dönüşlerinde Türkistanlı hacılarla görüşürken benzer durumların Türk dünyasının her yerinde yaşandığını veya yaşanacağını söyleyerek uyanık olmaları gerektiğini anlatır. Bu arada onlara ihtiyaç duydukları eğitim ve uyanış için Ahmet Kemal Bey'i Türkistan'a göndereceğini söyler. Hacı, çok duygulanır ve Talat Paşa'nın elini öper.

Hacı ayrıldıktan sonra Ahmet Kemal Bey henüz genç ve deneyimsiz olduğunu belirterek bu ağır sorumluluk gerektiren görev için daha deneyimli bir kişiyi görevlendirmenin daha uygun olacağını söyler. Talat Paşa ona şunları söyler:

> "Bize ilim kadar duygu da lazımdır. Biz vazife aşkını duymuş ve müdrik olmuş insanlara itimat etmekten zevk duyarız. Merkez-i umumide bu mesele münakaşa edildi. Ziya Gökalp Bey'le sizi münasip gördük. (…) Bu hacılar kafilesi arasında iziniz belli olmaz. Hedefe selamet vasıl olursunuz. Ziya Gökalp Bey'i bu akşam ziyaret ediniz. Size vereceği vazife ve mühim öğütler vardır. Azim, metanet ve cesaret daima işinize yarayacak bir silahtır. İcabında ölümü tercih ediniz, fakat bu yoldan dönmeyiniz. (…) Bu kardeş diyar yollarını kaplayan dikenlerin yakın zamanda temizleneceğini, açılacak geniş ve temiz yollardan serbestçe gidilip gelineceğini görmek hepimize nasip olacaktır. Bu ata diyarını kaplayan kara cehalet bulutlarını dağıtmaya çalışmak hepimize millî bir borçtur. Yürüyeceğin bu yolda serini ver sırrını verme, karda gez izini belli etme. İcabında da teessür duymadan ve ah demeden canını ver! Göstereceğin metanet ve cesaret geride kalanlara bir kahramanlık misali olsun…"[5]

Ahmet Kemal, Ziya Gökalp'i de ziyaret eder. "Türkistan'a hareket edeceğim. Emir ve öğütlerinizi almaya geldim." der. Ziya Gökalp'ten birçok siyasi, toplumsal ve bilimsel görüş dinler. Bu öğütler sosyolojik olduğu kadar pedagojik açıdan da değerlidir. Ziya Gökalp şunları söyler:

> "Oğlum, bu karardan haberdarım. Size verilen vazifenin kudsiyetini takdir ettiğinize eminim. Yolun çok tehlikeli gibi görünüyor. Fakat bu yolun sonunda bilinmelidir ki Cennet vardır. Gaye mukaddestir. Bu nurlu topraklara ve insan melekleriyle meskûn diyarlara salimen

[5] İlkul, agy, s. 65-66.

ulaşmanı dilerim. Tanrı yardımcın olsun. Her yerde ve her işte nefsine hakim ol. Girdiğin ilin adetlerine uy. Temiz kalpli, yumuşak huylu bir halkın arasında yaşadığın müddetçe diline dirlik ve temizlik, gönlünde iyilik yer etsin. İyi huylarınla muhitte sevgi ve benlik yarat. Sen şimdi bu diyarlara gönül avcılığına gidiyorsun. İyi ahlak, tevazu ve feragat en müessir silahın olacaktır. Halkı arzularınıza tabi kılmak için evvela kalpleri kazanmak gerekir. Ekeceğin tohumlar canlı ve feyizli mahsuller ve varlıklar yetiştirecektir. Tarih bunları topluyacak ve size de saadet ve şeref hisseleri ayırarak sahifelerine kaydedecektir…"[6]

Ahmet Kemal Bey yola çıkar. Bilinmesi gerekir ki, Ahmet Kemal, üç yıldır nişanlıydı ve bu görev nedeniyle evlenmek için altı yıl daha beklemeleri gerekiyordu.

Ahmet Kemal Bey, Doğu Türkistan'a ulaşır ve toplumla tanışmaya, durumu kavramaya çalışır. Kaşgar'dan başlar; Kaşgarlı Mahmud'un şehrinden. Şehrin ileri gelenleriyle tanışır, insanların niteliklerini ve anlayışlarını öğrenmeye çalışır. Kaşgar müftüsü ve müderris Abdulkadir Damolla başta olmak üzere bazı ceditçi müderrislerden yardım ve destek görür.[7] Darülmuallimin-i İttihad adında ceditçi bir öğretmen okulunun kuruluş çalışmalarına başlar. Başka şehirlerde yeni okullar…

Karşısına Selim Ahund namında kadimci monlalar da dikilir elbette! "'Usul-i ceditçiler Allah'ı tanımazlar, dine itikatları yoktur, ahkâm-ı şeriata rağbet etmezler.' gibi bühtanlarla (iftiralarla) zavallı memleketin afakında (ufuklarında) bir baykuş gibi ötüyordu."[8]

Maralbaşı'nda Sabir Ahund adında genç bir şair içinde bulundukları durumu şair diliyle şöyle anlatmıştır:[9]

Diyar-ı Kaşgar'da yok hamiyet
Terakki yolların açkıl Allahım!

Bu hainlere başdur Molla Selim
Bularga ber hidayetni Penahım!

Terakki yolların bağlab Ömer Bay
Bi-nasib itdi ma'arifdin Hudayım!

[6] İlkul, *agy*, s. 66.
[7] Alim, Z. ve Alim, S. (2025). Abdülkadir Damolla'da ceditçilik düşüncesi ve etkileri. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi.* Sayı, 25, ss, 90-99.
[8] İlkul, *agy*, s. 104.
[9] İlkul, agy, s. 169.

Bu hain şumlığıdın Kaşgarlı
Kutulmaslar bu zilletdin mu daim?

Ömer, Selim kılub gençlerge külfet
Öter mu dünyadın ey mehribanım!

Bu millet namusunı dökdi yerge
Kolun tut gençlering ey Allahım!

Aya! Selim, Ömer törge toyarsın?
Hudaya! Tutmagay mu zerre ahım!

Bu millet hadimi der genç Sabir
Kılur senge iltica Hudayım!

Bügür şehri gözlemlerinde İlkul şunları not etmiş: "Bügür'de alimler nazarı dikkatimi celbetti. Müftü ve kadı efendilerle görüştük. Odamıza gelmişlerdi. Biraz sözleştik. Bunlarda dünyaya, yaşamaya ait katiyen bir söz yok idi. Ölüm ve ahiret sözleri dillerinde tespih olmuş…"[10] Anlaşılıyor ki, 1910'lu yıllarda Doğu Türkistan'da kadimcilerle ceditçilerin, mücadelesi sürmektedir. Kadimciler mevcut durumu yani mankurtluğu sürdürme, ceditçiler ise özdeğerlere uygun yenileşme ve ilerlemeyi savunuyordu.

Çin'de gerek Mao'nun "kültür devrimi"[11] katliamları gerekse son yıllarda yaşanan ölümler Talat Paşa'yı haklı çıkarmıştır. Talat Paşa, Kaşgarlı hacıya toplumu aydınlatarak cehaletten kurtulma ve özüne dönmeyi önermişti. Başarılamadığı anlaşılıyor. Mao sonrası kayıpların sayısını bildiğimizi de söyleyemeyiz.

Ahmet Kemal Bey, Uygurların mankurtluktan kurtulma mücadelesine bir kardeş feneri yakmış ve dönmüştür. Geldiğimiz noktada yaşananlara ve duyulan çığlıklara bakılırsa Ahmet Kemal Bey'in yaktığı fener ya yeterince aydınlatamamış ya da sönmüş. Günümüzde Uygurlar Türk dünyasından kopuk yaşıyorlar. Ceditçilik hareketi orada yankısını bulamamış gibidir. Türk dünyasında Arap harflerini terk edip Türk dünyasının kullandığı abeceye geçemedikleri için iletişim de kurulamıyor. Biraz dikkatle dinleyince Uygurların konuşmalarını anlayabiliyoruz ama yazdıklarını okuyamıyoruz. Alfabeyi değiştirmek için bir girişimlerini de duymuyoruz.

[10] İlkul, agy, s. 186.

[11] Çin'de Mao Zedung, devrim yoluyla hükümeti ele geçirdikten sonra yeni rejimi yerleştirmek ve eski toplumun "çürük kalıntılarını" (afyonkeşler vb.) temizlemek için "kültür devrimi" adında aşırı sert bir program başlatmıştı. Bu kültür devriminde milyonlarca kişinin öldürüldüğü ileri sürülmüştü.

Sonuç olarak, İlkul'un yazdığı hatırattan öğrenilecek çok değerli bilgiler var. Bu hatıratı, ceditçilerin kimlerle ve hangi faaliyetlerle uğraştığını öğrenmek için okumak gereklidir. 1910'ların Uygur toplumunu kavradığınızda bugün yaşanan trajedilerin nereden kaynaklandığını da birinci elden gözlemlerin yazıldığı bu kitaptan öğrenebilirsiniz. Öğrendiklerinizle hem Cumhuriyet'in değerlerine daha bilinçle sahip çıkacak hem de mücadeleci kahramanları yad etmiş olacaksınız. Bu kitabı okuyunuz.

Son olarak, Uygur yazarlar tarafından yazılmış iki yapıtı yeniden incelemeyi öneriyorum. Saygıyla.

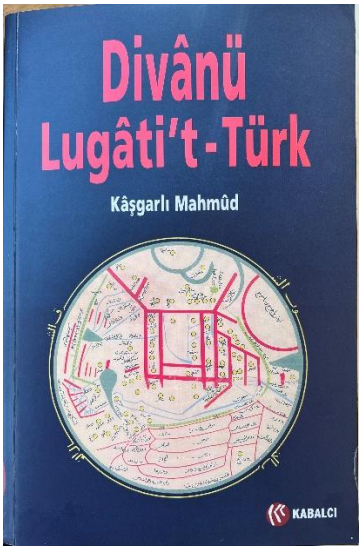

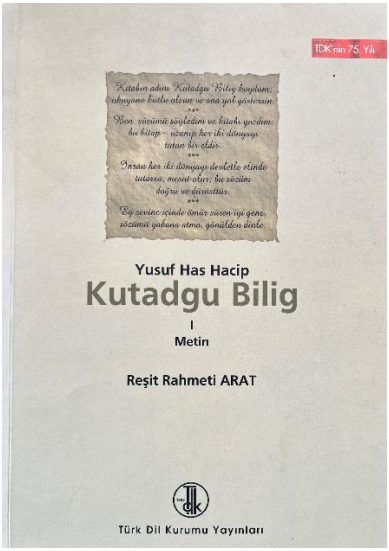

Atatürk'ün Kabrinde

Tayipcan Eliyop

Azâmetli mezar anıtta
Atatürk yüz vurdum kabrine
Hürmet dolu gönlüm sükûtta
Tarihe ölmez eserine

Sâkin yatmaktasın kabrinde
Oysa eserin harekette
İsmini "Bismillâh" gibi kutsal
Söylüyor Türkiye hürmetle

Ordunla cenge girince Sen
Yenilip yok oldu esaret
Titredi önünde düşmanlar
Silindi sarıklı cehalet

Atatürk milletin ruhusun
İnkılâplarınla yaşarsın
Atatürk milletin tuğusun
Milletin önünde koşarsın

Atatürk getirdim huzura
İlhamın gülünden bir tutam
Kabrini kucaklar bu güller
Yurdumdan yollanan ihtiram

Tayipcan Eliyop

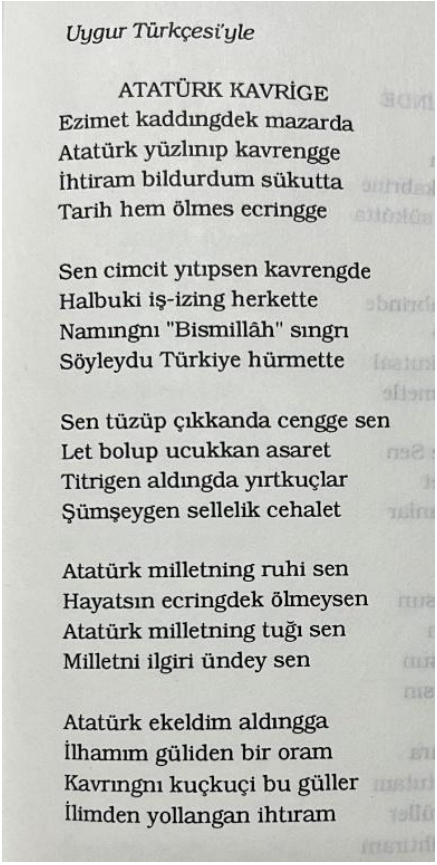

Uygur Türkçesi'yle

ATATÜRK KAVRİGE
Ezimet kaddıngdek mazarda
Atatürk yüzlınıp kavrengge
İhtiram bildurdum sükutta
Tarih hem ölmes ecringge

Sen cimcit yıtıpsen kavrengde
Halbuki iş-izing herkette
Namıngnı "Bismillâh" sıngrı
Söyleydu Türkiye hürmette

Sen tüzüp çıkkanda cengge sen
Let bolup ucukkan asaret
Titrigen aldıngda yırtkuçlar
Şümşeygen sellelik cehalet

Atatürk milletning ruhi sen
Hayatsın ecringdek ölmeysen
Atatürk milletning tuğı sen
Milletni ilgiri ündey sen

Atatürk ekeldim aldıngga
İlhamım güliden bir oram
Kavrıngnı kuçkuçi bu güller
İlimden yollangan ihtıram

Kaynak: Nasrattınoğlu, İrfan Ünver (Haz.). (1994). *Atatürk için Türkiye Dışında Yazılan Şiirler – Güldeste.* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 39-40.

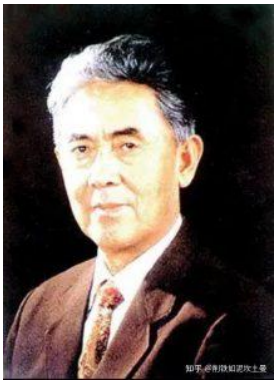

Tayipcan Eliyop (veya Teyipcan Eliyev), 11 Nisan 1930'da Doğu Türkistan'ın Korgas ilçesinde doğmuş, 9 Şubat 1989'da ölmüştür. Şiirlerinde vatanseverlik, özgürlük, sevgi ve dönemin siyasal-sosyal olaylarının izleri geniş yer tutar. Eserlerinde halk şiiri ile klasik şiir geleneğinin etkileri gözlenir.

Bazı kitapları şunlardır: *Şerq Naxşisi* (1951), *Tinçliq Naxşisi* (1954), *Tügimes Naxşa* (1957), *Vetinimni Küyleymen* (1963), *Zepmu Çirayliq Keldi Bahar* (1980), *Bahar İlhami* (1984) ve *Yantaq* (1989).

Tayipcan Eliyop hakkında şu makalede bilgi bulunmaktadır:

Harbalioğlu, Neşe. (2016). 20. Yüzyıl Uygur şairlerinden Teyipcan Eliyev. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi.* Sayı 8, s. 97-105.

Doğu Türkistan'da Dil ve Kimlik: Lobnorluların Tarihi ve Ağız Özellikleri

Doç. Dr. Minara Aliyeva Çınar

Giriş

Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk dünyası, tarih boyunca birçok bağımsız ya da yarı bağımsız Türk topluluklarına ev sahipliği yapmıştır. Bu Türk topluluklarından biri de Doğu Türkistan coğrafyasında yaşayan Uygur Türkleridir.

Uygur Türkleri, tarihsel derinlikleri, kültürel zenginlikleri ve güçlü edebî birikimleri ile Türk dünyasında önemli bir konuma sahiptir. Çin coğrafyasında yaşadığından dolayı diğer Türk boylarına nazaran farklı sosyo-kültürel ve siyasi baskılara maruz kalmış bir topluluktur. Yüzyıllardır Çin medeniyetinin etkisi altında kalmışlardır. Fakat bu duruma karşı direnç göstererek kimliklerini, dillerini ve kültürel değerlerini büyük ölçüde koruyabilmişlerdir. Bu ise Uygur halkının dil ve kültür konusundaki direncini ve bağlılığını göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir.

Uygur Türkçesi, günümüzde Lobnor ağzı, Hoten ağzı ve merkezi ağız olmak üzere üç ana ağız grubuna ayrılmaktadır. Bu ağızlar arasında özellikle Hoten ve Lobnor ağızları, hem dilsel özellikleri hem de tarihî gelişmeleri bakımından ayrı birer kategori olarak değerlendirilmektedir. Hoten ağzı, Doğu Türkistan'ın güneybatısında yer alan Hoten vilayetinde yaşayan, sayıları yaklaşık yarım milyonu bulan bir halk tarafından konuşulmaktadır. Bu ağız, bölgenin tarihî izolasyonu ve kültürel farklılaşması nedeniyle Uygur Türkçesinin diğer ağızlarından belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Lobnor ağzı ise, Doğu Türkistan'ın doğusunda yer alan ve adını eski Lop Nor gölünden alan bölgede konuşulmaktadır. Bu ağız, özellikle Tarım Nehri'nin orta ve aşağı kısımlarında yaşayan ve "Karakoşunlular" olarak bilinen bir halkın gündelik dilidir. Lobnor ağzı, fonetik ve morfolojik özellikleri bakımından sadece Uygur Türkçesiyle değil, aynı zamanda Kırgız Türkçesiyle de bazı benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler, ağızların tarihî etkileşim içinde geliştiğini ve bölgedeki halklar arasında kültürel temasların yoğun olduğunu düşündürmektedir.

Bu yazıda Lobnor bölgesi, Lobnor ağzı ve bu ağzı konuşan Türk toplumu üzerinde durulmuştur.

Lobnor Neresidir?

Lobnor ya da Lop Nur, Çin'in kuzeybatısında, Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunmaktadır. Bu bölge, Çin'in kuzeybatı kesiminde eski tuz gölü yatağından oluşmaktadır. Tarım havzasında, özellikle Tarım Çölü sınırları içinde ve Taklamakan ile Kumdağ çölleri arasında yer almaktadır.

Eski bir tuz gölü olan Lobnor, çıkışı olmayan kapalı havza gölüdür. Göl, 1928'de yüzölçümü 3.100 km² olarak ölçülmüştür. Ancak bu göl bazı dönemlerde kısmen, bazı dönemlerde tamamen kurumuştur. Çoraklaşmış olan bu bölge daha sonra Çin'in nükleer denemelerine sahne olmuştur. Sadece 1964-1997 yılları arasında bu bölgede 46 deneme yapılmıştır. Yapılan bu denemeler, hem insan sağlığına ciddi zararlar vermiş hem de ekolojik dengeyi bozmuştur. Bu denemelerden dolayı da burada yaşayan halk, çeşitli hastalıklara yakalanmakta, çocuklar sakat veya ölü doğmaktadır.

Lobnorlular Kimdir?

Lobnorlular, Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan küçük bir Türk topluluğudur. Tarihleri konusunda pek fazla bilgiye ulaşılmamaktadır. Edinilen bilgiler genel ölçüde rivayetlere dayanmaktadır. Müslüman olan Lobnorlular, Lobnor adını aldıkları gölün çevresinde yaşamaktadırlar. Çin kaynaklarına göre "lob" kelimesinin Türkçe anlamı "suların birleştiği yer"dir.

Bu halkın tarihiyle ilgili literatürde yeterince bilginin olmadığı görülmektedir. Çinlilerin bölgeyi işgal etmesiyle bilgiler Çin kaynaklarına dayalı hâle gelmiştir. Yazılı Çin kaynaklarına göre, Tarım havzası ile ulaşım açılıncaya dek yüzyıllar önce Lobnor'da Şan-Şan adlı küçük bir devletin var olduğu rivayet edilir. Yine Çin kaynaklarında Çin'den Hotan, Kaşkar ve onun ötesindeki batı ülkelerine doğru giden yolların mevcut olduğu açıklanır. Ancak VII-VIII. yüzyıllarda yolların kaymasıyla Lobnor bölgesi hakkında bilgiye rastlanmamaktadır.

13. yüzyılda Marko Polo'nun da geçtiği bu bölgede zamanla Moğol etkileri görülmüştür. O dönemde bölge Cengiz Han'ın yönetimini altındaydı. Marko Polo, buradaki Müslüman halktan ve batıya giden kervanların erzak tedarik ettiği büyük şehirden söz etmektedir. XV. yüzyılın başlarında Timur Han'ın oğlu Rak-Şah'ın elçileri de bu bölgeden geçmiştir. Bu yüzyıldan sonra bölgeyle ilgili bilgiye yine rastlanmamaktadır. Bölge Çin'in kontrolüne geçtikten sonra sadece Çin kaynaklarında yer almıştır.

"Şu an Lobnor'da yaşayan halkın tarihi ile ilgili bilgiler çok karışıktır. Lobnorluların bir kısmı, atalarının İli'den gelerek, Altabay adında bir şahsın

soyundan olup Moğol olduklarını iddia ederler. Diğerleri ise, Kalmuklarla birlikte esir olan Moğol atalarının soyundan geldiklerini; Timet, Emet, Aynas ve Gaynas adlı dört boyun mensupları olduklarını ileri sürerler. Üçüncü görüşe göre ise Lobnor'a gelen Moğollar, Maçin (Çin) boyu ile karşılaşmış, zamanla onların arasında asimile olmuşlardır." (Aliyeva, 2013) Yani elde edilen bilgilere göre bu halk, Uygur, Moğol, Kalmuk ve Çin etkilerinin karışımı kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır.

Lobnorluların Konuştuğu Ağız Üzerine

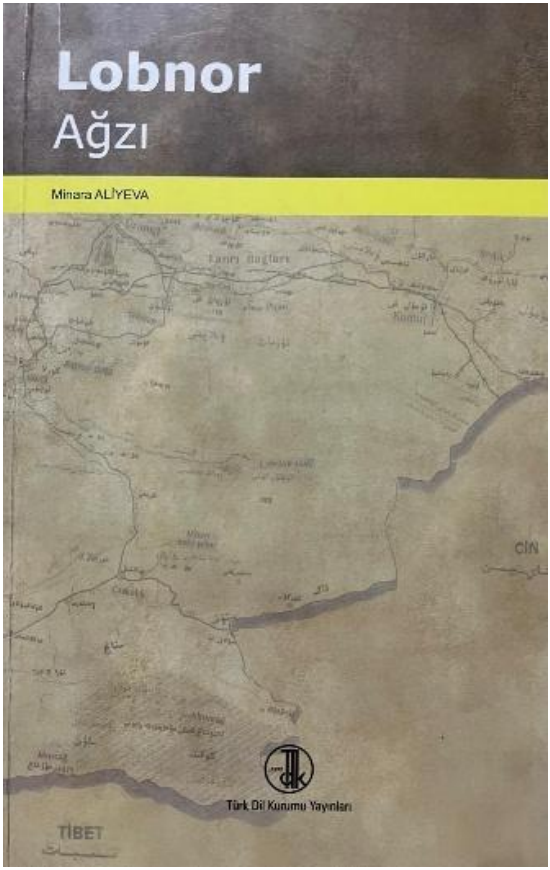

Dilsel çeşitlilik açısından Lobnor ağızı, Uygurcanın genel standardından farklılıklar gösterdiği için Türkçe dilbilimi açısından özel bir araştırma konusudur. Bazı dilbilimciler Lobnor ağzındaki bazı özelliklerin Kırgız Türkçesiyle benzerlik gösterdiğini söyler. Bunun sebebi de tarih boyunca gerçekleşmiş göçlerin, temasların ve kültürel alışverişin bir sonucu olarak açıklanabilir.

Lobnor ağzı hakkında yapılan ve alan yazında yer alan bazı araştırmalar şöyledir:

Lobnor ağzı üzerine araştırma yapan Kazan Üniversitesi profesörü N. F. Katanov, *Sredi tyurkskih plemyon* (İzvestiya Geografiçeskogo Obşestva, SPt., 1893, C.XXIX, s. 529) adlı çalışmasında bu ağzın Aksu ve Turfan ağızlarıyla benzerlik gösterdiğini dile getirir.

Tatar asıllı bilim insanı E. R. Tenişev, 1956 yılında Uygur Özerk Bölgesi'nde Uygur ağızları üzerine derlediği malzemelere dayanarak Lobnor ağzının kuzey ağızlarına nazaran edebî dilden daha uzak olduğunu gösterir.

N.A. Baskakov, *Tyurkskiye Yazıki* (Moskva. 1960, s. 182-183) adlı eserinde Lobnor ağzını Uygur Türkçesinin ağzı olarak değerlendirir.

Türkoloji alanında Lobnor ağzı üzerine kapsamlı ilk araştırma yapan ünlü Rus Türkolog S. E. Malov, 1934 yılında *"Sbornik v çest' akademika S. F. Ol'denburga"* (İzdaniye AN SSSR, Leningrad, s. 318-322) adlı bildiriler kitabında Lobnor ağzı ile ilgili birtakım ön bilgiler yayınlar. Bu eserinde araştırmacı herhangi bir sonuca varmaz. Ancak, 1927 yılında kaleme aldığı *"İzuçeniye jivıh turetskih nareçiy Zapadnogo Kitaya"* (*Vostoçnıye zapiski*, İzdaniye Leningradskogo İnstituta jivıh vostoçnıh yazıkov, C. 1, Leningrad, s. 163-172) adlı eserinde pek çok belirgin özelliklere dayanarak, Lobnor ağzının birbirine oldukça yakın olan Doğu Türkistan ağızları arasında özel bir yere sahip olduğuna değinir ve böylece bu ağzı hem Uygur Türkçesi hem de Kırgız Türkçesiyle ilişkilendirir. Ayrıca Moğolca kelimelerin varlığından da söz eder. Bu ağızda Uygur Türkçesi özelliklerinin arttığını ve ağız özelliğini yitirdiğini belirtir. Ancak Lobnor ağzının Uygur Türkçesinin bir ağzı olduğunu dile getirse de bu konuda kararsız kaldığını da belirtir. Çünkü elde ettiği tüm sonuçlara dayanarak coğrafi açıdan Lobnor ağzının etnik olarak Kırgız Türkçesinin ağzı olduğu düşüncesini de vurgular.

Ü. Asanaliyev, 1964 yılında yayınlattığı *Lobnor tilinin grammatikalık kıskaça oçerki* (Frunze) adlı çalışmasında Lobnor ağzının hem Uygur Türkçesinin hem de Kırgız Türkçesinin özelliklerini taşıdığını kaleme alır. Ancak Lobnorluların atalarının Lob bölgesine XIII. yüzyıldaki Moğol istilasının neticesinde Kırgızların esas grubundan ayrılıp gelebileceklerini düşünür.

M. Osmanov ise 1999'da Pekin'de yayımlattığı *"Lop Nur Dialect of the Modern Uigur Language"* adlı eserinde bu ağzın Uygur Türkçesinin ayrı bir ağzı olduğundan söz eder. Araştırmacı, Lobnorluların birçok kabileden asimile edilerek oluşmuş bir topluluk olduğundan söz ederek Lobnor ağzının Kırgız Türkçesinin bir ağzı olduğu görüşüne sahip olan S. E. Malov'u ve onun bu görüşüne katılan E. R. Tenişev'in iddialarını çürütmeye çalışır.

Sonuç olarak, dilsel çeşitliliği ve özgünlüğü belirgin olmasına rağmen, Lobnor ağzı üzerine yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Hem Türkiye'deki Türkoloji literatüründe hem de uluslararası alandaki dil araştırmalarında bu ağız, çoğu zaman yalnızca Uygur Türkçesinin bir varyantı olarak değerlendirilmekte ve derinlemesine incelenmemektedir. Oysaki Lobnor ağzı, hem dilbilimsel açıdan hem de kültürel mirasın korunması

bağlamında özel bir ilgiyi hak etmektedir. Bu ağız, fonetik-fonolojik, morfolojik ve sözcük varlığı açısından bünyesinde epey zenginlik barındırır.

Lobnorluların sözlü halk edebiyatı oldukça güçlüdür; atasözleri, deyimler, masallar, efsaneler, destanlar gibi türler, kültürel bellek açısından önem arz etmektedir. Burada Lobnorluların halk anlatılarından bir örnek sunulmuştur. Sunulan örnek ortak Türk alfabesiyle dizilmiştir.

Zuya bilen Tai

Bir Aq xan, biy Qaya xan, - kelesi biy yeydä oltuyup: "Men qız tuqsam (tuxsam), sen ogul tuqsañ (tuxsañ), ikkelesini aliştuyali", - dedi. Ak xan qız tugdi. Qaya xan ogul tugdo ikkelesini boldilar. Biy künesi biy Tai paşa, dep biy ogul päyda boldo. Xaleki Aq xanni qızı köyüşüp qaldi. Amdi xaleki Qaya xanni oglu aniñ vilän öç volup qaldi. Andin zize e! Zuya biy tepäpkä söt (<söz) taştadi:

Bu teyek, uzun teyek!
Tüvüdün kesmek keyek!
Tüvüdün kesiv alip,
Sanduq çaptuymaq keyek!

Sanduq tayay boldu emdi. Taini saldıla qıq dane üzüm bilän. Sanduq dayaga aqmade, Zuya bilän yänä biy gepi vay. "Şunda sanduq turado". – dedi. Dev idi zize keliv Zuya keldi:

Sanduq çaptuyduñ xanim
Deyaga aqti. Xanim
Xublaşip alay desä,
Çiqmadiñ Zuya xanim,
Dev yüyüp erdi.

Qıq kündä qıq dane üzüm bilän biy yuytqa çiqip baydi. Keçesi o paşani qızını tüşügä keydi. Biy sanduq keliv yatqan eken Zulpunı taştav edim sanduq çiqayiv aldım, dev, tüş köydi. Daya yaqasiga baysa, biy sanduq keliv yatado. O zulpusun taştav idi; sanduq quyuqqa dayadin çiqti. Andiñ Tai söz qıldi:

Tepse sanduq açilay,
Gül başimga sancilay!
İç keştä meni köñlüm
Yayni söysäm açilay! – dedi.

Sanduqtun çiqti. Padişa vilän tapişti. Xaleki zulpusun taştagan qızı niqaa qılıp beydi. Yüyüdo şoni bilän, şunun bilän, yüyüp, yanä Zuya qaşiga vaymaqqa xıyal qıldi. Biy yäyda qum töväsidä oltuysa, miñça qayman ötüp bayado. Aq monçaq satqan sa'tta kök monçaq satqan saytta Zuyami xaveini aytiv ötünla saytta – dev idi. Äleki qayvanni adami oyan yanim yan qamut (?) Buyan yanim talado. Baysañ (?) şu aylada vay! Qaya vatuy alado! – dedi. Tai şondun oltuygan oyiga keldi, algan qatunga söt – taştadi.

Tülküçä paşa qızim!
Amanät sözüm sizi
Keldi Zuyamdin xavey
Qoyobein xan qızı, - dedi.
Taini qatunı dedi:
Men seniñ bilän baysam
Baip yoluñda qalsam
Sen Zuya bilän bolsoñ
Men aptap üçün bolsam
Sen meniñ bilän bayma!
Tai dedi:
Sen meniñ bilän bayma
Baip yolumda qalma
Men Zuyam bilän bolsom,
Sen aptap eçin bolmo.

Emdi tögö ilkini qaşiga baydi. Sen taylag, men seniñ bilän teñ taylaq başimga muñlay töştü, meni yetquzgun taylaq Tögo dedi:

Sen taylaq, men taylaq; men-ma senindek taylaq. Ayta tüş mali vilän qoşoy bagıga bagıy. Sez bolmaydeken sen uzaqqa dediñ dep xalamadi.

Yana biy tögö keldi: sen taylagan men taylaq ikküläbez teñ taylaq başimga muñlay tüştü meni yetquzgun taylaq! Odovom mu qaqsañıs çapagım mais sañıs közzü yumup açquç ellik taylaq.

Emdi Zuyani qaşiga baydi. Zuya çiqmadi. Qoşuq saldi! Xaziy çiqmadi.

Men keldim şondun şuña xudani peyman ça. Uyum şaydin biy qız adlim ati Sultan Bay biçam dedi. Dev yandi. Zuya ämdi eşetti, çiqti talaga oñ yeñimga (yeñimmi) yeglendim. Sol qapişimmi keydim bökümmö qiñi qordum Qaya qapi qul dedim Tai aqam bilmedim Tai yana qayamedi. Tai vayado mensiz Ala kepenek yeñsiz saqal çiqsa ne volgoy kel Tai söyüşeli. Xaleki yana Tai kelgeni Aq xan Qaya xanga eşitildi. Taini çiqip ikkelesi öltüydü Taini yerliqqa qoydo. Zuya xan Aq xanga elçi qıldi. Tai edi öldü. Ämdi meni toylugummi qılıp Qaya vatuyga beysun, - dedi.

Biy künesi qıq kün toy qıldi, nike tüşäy kündä yana zizä dedi Zuya xan “Men baip Taini qabiyesiga duga qılip kelay”, dedi.
Biy munça qıza bilä baydi.
Kel qıza yügüyüşäli!
Taiga yetişäli!
Taiga yetişkendä,
Ünçä dek çäçilişäli!

Alaqaniga üncä algan eken, bu qoşuqqa qoşup ünçüni çaçivatte. Qıza şunu ünçüni teip qaldi. "Ey vaya xudaya! Xudagendä bizä Tai bilän qoşulsaq qaviyem mańa yalip beiñ! – dedi.

Qaviya yaildi. Zuya şunı içigä keydi. Biy xuncay algan eken xıncay quysaqıga qoydo. Dese sini Taini ölükiga qoydo. Andin kein ölüp ketti. Ämdi Zuya kelmedi qızza-ma tapalmadi yandı-la. Andin baqtıla xammäsi adäm izini baqti. Tapalmadi. Zuyani dadasi Aq xan Taini qaviyasiga baiñ-la buyudu. Taini qaviyasiga baysala, altun çäçmagini usu çiqip yatipto. O ölüp ketipto, eşitildi eliki ala togan ogulga. Bu Zuya ölüp meni qalgan qaydaq dep ma kallasini taşqa uyup ölüp ketti. Alip baip kömdi-la kömidila Zuya vilän Taini kallasiga gül ündü. Aniñ qallasigā tiken ündü.

"Tahir ile Zühre"

"Bir Ak Han, Bir Kara Han – İkisi bir yerde oturup: "Benim bir kızım doğarsa, senin (de) oğlun doğarsa, ikisini evlendirelim." diye konuştular. Ak Han'ın kızı, Kara Han'ın oğlu oldu; ikisinin sözünü kestiler.

Bir gün Tahir Padişah adında bir yiğit ortaya çıkıverdi. Ak Han'ın kızı ile karşılaştı. Bu yüzden Kara Han'ın oğlu onlarla düşman oldu. Ondan sonra, Zühre bir tarafta söz söyledi:

Bu ağaç yüksek ağaç!
Dibinden kesmek gerek!
Dibinden kesip alıp,
Sandık yaptırmak gerek!

O zaman sandık hazırlandı. Tahir'i kırk tane üzümle içine koydu. Sandık deryaya gitmedi. Zühre'ye bir sözü var. "Sandık şurada duracak." deyince. Bunları duyan Zühre geldi:

Sandık yaptırdın hanım
Deryada yüzdü. Ey Han'ım
Vedalaşayım diye düşündüm,
Çıkmadın Zühre Hanım. deyip (ve sandık suda) akıp gitti.

Kırk günde, kırk tane üzüm ile bir ülkeye geldi. Gece o padişahın kızının rüyasına girdi. "Bir sandık gelirken saçımı uzatıp, sandığı çıkarıp aldım." diye düş gördü.

Deryanın kıyısına gitse, bir sandık kıyıya gelmiş. O saçlarını uzatıp sandığı sudan karaya çıkardı. Ondan sonra Tahir söz söyledi:

Tepse sandık açılır,
Gül başıma vurulur,
Hiç kimsede (değil) benim gönlüm
Yâri sevsem açılır! dedi.

Sandıktan çıktı. Padişahın huzuruna geldi. Ona saçını uzatan kızı nikâh edip verdi. Yaşadı onunla, onunla yaşamaya devam etti. Yine (de) Zühre'nin yanına dönmeyi hayal etti.

Bir gün kum tepesinde otururken bin kadar kervan geçiyordu.
Beyaz boncuk satan tüccarlar,
Mavi boncuk satan tüccarlar!
Zühre'min haberini söyleyip geçin, tüccarlar!" dedi.
Buna karşılık kervanın adamı:
Bu tarafım can kamış,
Bu tarafım can bozkır.
Gidersen şu aylarda git!
Kara bahadır alacak!" dedi.
Tahir oradan kalkıp oturduğu eve geldi, aldığı karısı ile konuştu:

Tilki gibi paşa kızım!
Emanet sözüm size
Geldi Zühre'den haber
Koyuverin han kızı,- dedi.

Tahir'in karısı dedi:

Ben seninle gitsem
Varıp yolunda kalsam
Sen Zühre ile olsan
Ben ibrik için olsam
Sen benimle gelme!

Tahir dedi:

Sen benimle gelme
Varıp yolumda kalma
Ben Zühre ile olsam,
Sen ibrik için olma.

Ondan sonra deve sürüsünün yanına gitti:
Sen deve yavrususun,
Ben de senin gibi deve yavrusuyum
Başıma bunlar geldi,
Beni (Zühre'ye) yetiştir deve yavrusu." dedi.

(Deve): "Sen deve yavrusu, ben deve yavrusu; Ben de senin gibi deve yavrusuyum. Ertesi seherde erzakları ile buluşma yerine gider. Siz yaramazsınız, sen uzak dedin." diyerek kabul etmedi.

Yine bir deve geldi:
Sen deve yavrusu,
Ben deve yavrusu,
İkimiz de deve yavrusuyuz.
Başıma bir dert geldi.

Beni yetiştir, deve yavrusu!
Bana öcümde yardımcı olun,
Gözyaşlarımı silin
Gözü kapatıp açınca elli deve yavrusu (geliverdi).

Sonra Zühre'nin karşısına vardı. Zühre çıkmadı. (Tahir) koşuk söyledi. Yine çıkmadı.

(Tahir):
Ben geldim oradan buraya
Tanrının buyruğuyla.
Rum şehrinden bir kız aldım.
Adı Sultan Baybiçem, dedi.

Söyledi, döndü. Zühre o zaman duydu. Dışarıya çıktı. (Zühre): "Sağ yenimi giydim, sol ayakkabıyı giydim. Şapkamı eğri koydum. Kara kâfir kul dedim. Tahir Hanımı bilemedim. Tahir yine bakmadı. Tahir varır bensiz. Ala kelebek kanatsız. Sakal çıksa ne olur. Gel Tahir sevişelim." (dedi).

O zaman yine Tahir'in gelişi Ak Han ve Kara Han'a duyuruldu. İkisi çıkıp Tahir'i öldürdü ve toprağa gömdü. Zühre Han Ak Hana elçi saldı. (Ona): "Tahir artık öldü. Artık benim düğün hazırlıklarımı yapıp beni Kara bahadıra versin." diye haber gönderdi.

O zaman kırk gün düğün sürdü. Nikâhın kıyılacağı gün Zühre Han dedi: "Ben gidip Tahir'in mezarına dua edip geleceğim."

Birçok kızla vardı.
Gelin kızlar koşuşalım!
Tahir'e yetişelim
Tahir'e yetiştiğimizde
İnci gibi dağılalım!

Avucuna inci aldı. Bu şarkıyla birlikte koşup incileri dağıttı. Kızlar o incileri topladı. (Zühre):
Ey yüce Tanrı!
Tanrı bizi Tahir ile birleştirse
Mezarını benim için açın!" dedi.

Mezar yarıldı. Zühre onun içine girdi. Bir kılıç alıp göğsüne soktu. Sapını Tahir'in cesedi üzerine koydu. Ondan sonra öldü. Sonra Zühre dönmeyince kızlar da arayıp bulamadılar, geri döndüler. Ondan sonra herkes Zühre'nin izini aradı, bulamadı. Zühre'nin babası Ak Han Tahir'in mezarına gitmelerini emretti. Tahir'in mezarına varınca (Zühre'nin) altın saçlarının ucu görünüyordu.

Onun ölüp gittiği önceki Kara Bahadır'a duyuldu. "Zühre ölmüş. Ben şimdi ne yapacağım?" deyip kafasını taşa vurup kendisini öldürdü. (Onu) götürüp gömdüler. Zühre ile Tahir'in baş ucunda gül bitti. Onun mezarı başında diken bitti.

Not: Bu yazı M. Aliyeva'nın *Lobnor Ağzı* adlı çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Doğu Türkistan: Esaret Altındaki Türklük ve Müslümanlık

Taha Yasin Erel

Başlarken

Yıllardır haberlerde duyduğumuz ama çoğumuzun tam olarak ne yaşandığını bilmediği bir coğrafya: Doğu Türkistan. Haritada Çin'in batısında yer alıyor olabilir; ama gönlümüzdeki yeri çok daha farklı. Ben bu topraklara bir gezgin olarak gitmedim: Bir Türk, bir Müslüman ve bir insan olarak gittim. Merakla değil, sorumlulukla…

Turfan'ın kurak sokaklarında dolaşırken, Urumçi'nin kalabalığında kaybolurken fark ettim ki burada her şey bir parça eksik: Özgürlük, huzur, ses... İnsanlar gözleriyle konuşuyor, kelimeler dudaklarında değil kalplerinde yankılanıyor.

Bu gezi, bana sadece bir bölgeyi değil; susturulmuş bir halkı, bastırılmış bir kimliği ve görmezden gelinen bir tarihi gösterdi. Bu yazı, orada gördüklerimi, hissettiklerimi ve sorguladıklarımı sizlerle paylaşma sorumluluğudur. Belki de en çok duyulması gereken yer, artık en az konuşulan yer haline gelmiştir.

İslam'ın Çin'deki İlk Ayak İzleri: Xi'an Ulu Camisi

Çin topraklarında ezan sesinin ilk nerelerde yankılandığını soracak olursanız, sanırım sizi Çin'deki en eski ikinci cami olan Xi'an Ulu Camii'ne götürmek gerekir. Burası benim için yalnızca bir ibadethane değil; aynı zamanda İslam'ın Çin topraklarına attığı ilk sağlam adımın, ilk secdenin şahidi olan noktalardan biri.

Xi'an, bildiğiniz gibi İpek Yolu'nun doğudaki başlangıç noktası. Yüzyıllar boyunca tüccarların ve seyyahların uğrak yeri olan bu topraklara İslam, Peygamber Efendimiz'in vefatından sadece birkaç on yıl sonra ulaşmış. Rivayetlere göre Hazreti Osman döneminde gönderilen sahabeler ve sonrasında gelen Arap tüccarlar, buraya yerleşip Müslüman mahallesini kurmuşlar ve bu mukaddes camiyi inşa etmişler.

Cami, ilk olarak 742 yılında, yani neredeyse 1300 yıl önce inşa edilmiş. Bugüne kadar defalarca genişletilmiş ve şimdiki hâliyle hem bir ibadet mekânı hem de bir direniş ve hatırlatma sembolü gibi duruyor. Dış yapısı, Çin

mimarisine ait özellikler taşıyor ve geleneksel tapınakları andırıyor; ama içeri girdiğinizde Kur'an-ı Kerim ayetleri, hat sanatı ve kıbleye dönük mihrap, buranın Allah'a kulluk edenlerin mekânı olduğunu âdeta haykırıyor.

Günümüzdeki Durumu ve Cuma Namazı Deneyimi

Çin yönetiminin başlattığı din karşıtı "Kültür Devrimi" süreciyle birlikte Ulu Camii'nin kapıları uzun yıllar ibadete kapalı kalmış. Bugün bile sadece namaz vakitlerinde kısa süreliğine açılıyor. Günün geri kalanında ise cami, adeta bir müze gibi işletiliyor ve ziyaret etmek için ücret ödemeniz gerekiyor.

Ancak, kapıdaki görevliye Müslüman olduğumu belirtirsem onayıyla ücretsiz geçiş sağlayabildim. Ayrıca caminin içine yabancı turistler kesinlikle alınmıyor. Eğer Müslüman olduğunuzu açıkça ifade edip ikna ederseniz, içeri girerek ahşap panolara yazılmış Kur'an-ı Kerim'in Çince çevirisini görme fırsatı yakalayabiliyorsunuz.

Burada kıldığım Cuma namazı, benim için unutulmazdı. Namaz, bizim alışık olduğumuzdan farklı bir usulde kılındı: Hutbe daha kısa, Kur'an tilaveti ise çok daha uzundu. Cami tıklım tıklım doluydu. Saflar sıkıydı, her yerde içten bir teslimiyet vardı. O gün camide olmak, tarihin ve inancın aynı mekânda birleştiği o nadir anlardan biriydi benim için.

Turfan'a Yolculuk

Xi'an'dan Turfan'a 24 Saatlik Yolculuk: İpek Yolu'nun Kalbine Çin'in eski başkenti Xi'an'dan Batı'ya; Doğu Türkistan'ın kalbi Turfan'a doğru tren yolculuğum tam 24 saat sürdü.

Tren Deneyimi ve Coğrafi Değişim

Tren sabahın çok erken saatlerinde Xi'an'dan hareket etti. Kompartımanlar kalabalıktı; altı kişilik ranzalı yataklarla dolu vagonlarda birçok kişi sessizce dışarıyı izliyor ya da uyuyordu. Zamanla tanımadığım yolcularla ortak bir sessizliği ve bazen de yemeği paylaşır oldum.

Dışarıda kilometrelerce uzanan çorak araziler, küçük istasyonlar ve geniş bozkırlar vardı. Doğu'dan Batı'ya gittikçe nüfusun seyrekleştiğini ve kültürün değiştiğini fark ettim. Tren boyunca cep telefonları çoğu zaman çekmedi; sanki merkezden uzaklaştıkça iletişim de kesiliyordu.

Bu yolculuk, bana sadece mesafeyi değil, Çin'in merkezinden Uygur bölgesine doğru olan derin kültürel ve siyasi farkı da hissettirdi. Xi'an'daki kalabalık ve düzenli yaşam, Turfan'a yaklaştıkça belirgin bir durgunluğa ve tedirginliğe bırakıyordu yerini.

Turfan: Vaha Şehir ve "Turfanda" Kelimesinin Kökeni

Şafak sökerken, bir günlük yolculuğun ardından sabahın çok erken saatlerinde Turfan'a indim.

"Turfanda" Kelimesinin Kökeni: Dilimizde, mevsimin başında ilk yetişen meyve veya sebze anlamına gelen "turfanda" diye bir sözcük vardır. Bu kelimenin, adını Turfan şehrinden aldığı düşünülmektedir. Çünkü kurak ve çöl ikliminin hakim olduğu bu şehirde, bölge halkının bulduğu "karez" sulama yöntemi sayesinde, bu çöl bir vahaya çevrilmiş ve dünyanın en lezzetli meyveleri yetiştirilebilmiştir.

Dil ve Kültürde Yakınlık

Hava henüz sabah 08:00 olmasına rağmen sıcaklık 40 derece civarındaydı. Tren garının kapısında, yolcuları otellerine götürmek için adeta dövüşen taksiciler mevcuttu.

Turfan'da etrafta her yerde Arap harfleri görünüyordu, çünkü Uygurlar Türkçeyi Arap harfleri kullanarak yazıyorlardı. Yazıları okuyarak ne yazdığını kolayca anlayabiliyordum. Konuşmada ise durum çok daha kolaydı: Hepimiz Türkçe konuşuyorduk. Elbette farklı kelimeler ve cümle yapıları vardı, ama genel olarak yüzde 70 oranında aynı dili konuşabiliyor ve rahatça anlaşabiliyorduk.

Taksiciler arasından en çok konuşup anlaşabildiğim İlhami Abi ile önce kahvaltı edecek bir yere, daha sonra da otele gitmeyi tercih ettim. Kahvaltıda ise etli ve sebzeli mantı ve çay vardı.

Tuyug Köyü: Sessizliğin İçindeki Türk-İslam Nefesi

Turfan'ın 70 km doğusunda, Yanan Dağları'nın eteklerine sıkışmış kadim bir yerleşim yeri olan Tuyug Köyü'ne ulaştım. Burası, bin yılı aşkın süredir Türk-İslam kültürünün izlerini taşıyor. Kerpiç evleri ve geleneksel Uygur mimarisiyle dikkat çeken bu köyün, İslamiyet'in Çin'e ulaştığı ilk dönemlerde

önemli bir durak olduğunu öğrendim. Rivayetler, sahabelerin ve dervişlerin bu vadide inzivaya çekilip İslam'ı buradan yaymaya başladığını söylüyor.

Ancak acı bir gerçekle karşılaştım: Köyün merkezindeki yaklaşık 700 yıllık cami, ne yazık ki Uygur bölgesindeki diğer camilerle aynı kaderi paylaşıyor; ibadete kapalı. Cami terk edilmiş, içi dökülmeye başlamış ve yıkılmaya yüz tutmuş durumda.

Çevre ve Mühendislik (Karez Sistemi)

Bu köy, çölün ortasında yer almasına rağmen yüzyıllar boyunca bir vaha olarak kalabilmiş. Bunun sırrı, Karez adı verilen o zeki yer altı su kanalları sistemiymiş. Tanrı Dağları'ndan yer altından getirilen su, üzüm bağlarının, incir ağaçlarının ve küçük bahçelerin yeşermesini sağlamış, çölün ortasında bir yeşillik mucizesi yaratmış. Ne yazık ki, bugün bu sistem büyük ölçüde kurumuş durumda ve köyün yemyeşil günleri artık sadece mazide kalmış.

Canlı Kültürden Turistik Vitrine Geçiş

Bugün Tuyug Köyü'nde gerçek bir yerleşim ve canlı bir Türk-İslam kültürü kalmadığını üzülerek gördüm. Kerpiç evler ayakta olsa da, çoğu ya terk edilmiş ya da sadece turistik bir vitrin olarak kullanılıyor. Köyde ezan sesi yok, ibadet eden kimse yok. Cami ibadete kapalı. Anlaşılan o ki, köy halkı ya susturulmuş ya da tamamen göç ettirilmiş. Tuyug Köyü artık sadece Çinli turistlerin kısa süreliğine gelip fotoğraf çekip ayrıldığı bir durak. Oysa burası bir zamanlar medrese seslerinin, dua eden dervişlerin merkeziymiş... Şimdi ise sessiz, denetimli ve sahipsiz.

Tarihi Tek Yönlü Sunma Çabası

Köyün yakınlarında bulunan Bin Buda Mağaraları (Bezeklik Mağaraları), Budist Uygurlar dönemine ait freskleriyle ünlü. İslam'ın yayılmasıyla terk edilen bu Budist mabetleri Çin yönetimi ön plana çıkarırken, İslami mirası bilinçli şekilde arka plana ittiği ortada. Tarihi tek yönlü sunarak Doğu Türkistan'ın kimliğini şekillendirme çabasını burada da açıkça gözlemlemek mümkün.

Minare Ayakta Ama Cami Susturulmuş

1750 yılında, dönemin yerel Türk valisi Süleyman Emin Hoja tarafından yaptırılmıştır. Minare, onun adına ithafen "Emin Minare" olarak anılır. Bitkisel desenlerle süslenmiş, tamamı kerpiçten örülmüş 44 metrelik bu silindir yapı, hem mimari zarafetiyle hem de taşıdığı mesajla hâlâ dikkat çeker. Yanına inşa edilen cami ise geleneksel Uygur tarzını yansıtır; sade ama vakur.

Bugünlerde; bayram ve cuma namazı dahil hiçbir ibadete izin verilmeyen camide yaklaşık on yıldır ibadet tamamen yasak halde.

Turfan'da camilerin büyük kısmı ya tamamen kapatılmış ya da yalnızca göstermelik olarak açık tutuluyor. İbadet özgürlüğü fiilen yok; camilere girişler sınırlı, cemaat kontrol altında. Çin yönetimi burada sadece İslam'ı değil, Uygur Türklerinin kimliğini de sistemli şekilde silmeye çalışıyor. Ama asıl baskının, gözetimin ve sindirme politikalarının yoğunlaştığı yer ise Urumçi.

Kısa bir tren yolculuğu ile Urumçi'ye doğru hareket ediyorum.

Çin'in resmî olarak "Sincan Uygur Özerk Bölgesi" olarak adlandırdığı toprakların başkenti Urumçi, Uygurların deyimiyle Ürümçi, Çinliler içinse Wūlǔmùqí. Bir zamanlar Türk-İslam kültürünün canlı merkezlerinden biri olan bu şehir, bugün Çin'in sistemli demografik mühendisliğinin en açık görüldüğü yerlerden biridir.

Son 70 yılda, özellikle 1950'lerden itibaren, Çin hükümeti Han Çinlilerini teşviklerle, bazen de zorunlu yer değiştirmelerle bölgeye yerleştirdi. Devlet destekli konut projeleri, vergi indirimleri, iş olanakları ve ideolojik eğitimlerle Uygurlar şehir merkezinden çevreye itilirken, Han nüfus şehirde belirleyici hale getirildi. Günümüzde Urumçi sokaklarında Han Çinlileri çoğunluktadır. Şehir modern bir yüzle, alışveriş merkezleri ve gökdelenlerle donatılmış gibi görünse de, bu görüntünün ardında sıkı kontrol, yüz tanıma sistemleri, devriye kameraları ve askeri varlık hâkimdir. İslami semboller silikleşmiş, geleneksel Uygur mahallesi daraltılmıştır. Camiler ya kapalı, ya da "gösterim amaçlı" açık tutulmaktadır.

Urumçi artık benim için sadece bir başkent değil; aynı zamanda asimilasyonun vitrini, Doğu Türkistan'daki dönüşüm politikasının merkezi.

Yine de, Urumçi'nin merkezinde, özellikle kapalı pazarın çevresinde dolaşırken Uygur kültürünün hâlâ nefes aldığını hissedebiliyorum. Sokak aralarına dizilmiş kebapçılar, tandırda pişen o mis kokulu ekmekler ve kayısı ile cevizle dolu tezgâhlar beni adeta Orta Asya'nın kalbine çekiyor.

Şehirde Çinli nüfusun yoğunluğuna rağmen, bu bölgede Uygur kültürü varlığını inatla sürdürmeye çalışıyor:

Çarşının çevresinde Uygurca tabelaları, geleneksel kıyafetli kadınları ve o içli ezgileri hâlâ görebiliyor ve duyabiliyorum. En güzeli de, Türk olduğumu duyunca gözleri gülen o insanlarla karşılaşmak beni gerçekten çok mutlu ediyor, içimi ısıtıyor.

Tüm bu baskı ortamına rağmen bu tatlar, sesler ve kokular, Türk ve Müslüman kimliğimize dair güçlü bir sıcaklık veriyor. Kültür, baskı altında yok olurken bir yandan sessiz ama kararlı bir şekilde hâlâ direniyor.

Bir vakit namazı sonrası camide tanıştığım bir genç, babası kısa süre önce vefat ettiği için düzenlenen taziye yemeğine beni de davet etti. Her şeyin kontrol altında olduğu, insanların konuşmaktan bile çekindiği bir ortamda, bu içten davet beni hem şaşırttı hem de derinden etkiledi. Küçük bir evde, büyük bir tevazu içinde kurulmuş sofrada, sessizce paylaşılan yemekler, edilen dualar, gözlerdeki yorgunluk ama aynı zamanda dirayet… Tüm bunlar, Uygur halkının onca baskıya rağmen geleneklerini ve kültürel bağlarını yaşatmaya devam ettiğinin bir göstergesiydi. Coğrafi olarak ne kadar uzak olsak da, ortak kültürümüzün hâlâ orada yaşadığını, o sofrada bir kez daha hissettim. Fotoğrafını çektiğim bu genç kız, geleneksel Uygur kıyafetleriyle tam bir zarafet

içindeydi. Renkli işlemeleri, sade ama anlamlı duruşu, başındaki şapkası... Her detay, bu toprakların kültürünü hâlâ yaşattıklarını gösteriyordu. Ne kadar baskı altında olurlarsa olsunlar, kendi kimliklerini sessizce ama gururla taşımaya devam ediyorlar.

Urumçi'den yola çıkıp Tanrı Dağları'na ulaştım. Burası, Türklerin tarih sahnesine çıktığı, tarihte pek çok Türk boyunun yaşadığı, yurt tuttuğu önemli bir bölge. Dağların sessizliği ve büyüklüğü insana geçmişi düşündürüyor. Zirveler göğe uzanıyor, rüzgâr insanın yüzüne tarihten bir esinti gibi çarpıyor. Bu dağlar sadece taş ve toprak değil; bir milletin doğduğu, büyüdüğü, yola çıktığı yer. Atalarımızın bir zamanlar bu coğrafyada yaşadığını bilmek, oraya bakışı ister istemez biraz daha anlamlı kılıyor.

Fişlenen Cemaat Susturulan Ezan: Doğu Türkistan'da Cuma Namazı

Urumçi'nin merkezi camisi Erdaqioa Camii'nde Cuma namazı kılmak benim için unutulmaz bir deneyimdi. Ancak bu ibadet, alışık olduğumuzdan çok farklı bir atmosferde gerçekleşti. Cami sadece namaz vakitlerinde açılıyor, girişte ise sıkı güvenlik önlemleri var. Pasaportumun fotoğrafı çekildi, ismim sisteme kaydedildi. Dışarıdan ezan sesi duyamıyorsunuz; ezanlar artık sadece cami içinde, sessizce okunuyor. İçeri girdiğimde cemaatin neredeyse tamamının yaşlılardan oluştuğunu fark ettim. Gençler ise camiye hiç gelmiyorlar; çünkü fişlenmekten ve sonrasında başlarına ne geleceğini bilmemekten korkuyorlar.

Camide Kur'an-ı Kerim yoktu. Sanki ibadete izin veriliyor gibi, ama bu izin tamamen kontrol altında ve göstermelik bir serbestlik gibi hissediliyor. Tüm bu baskıya rağmen o camide omuz omuza durmak, dua etmek, Uygur halkının hâlâ inancına sahip çıkmaya çalıştığını görmek çok etkileyiciydi. Her şey susturulmuş olsa da, bu sessizlik içinde büyük bir direnç vardı.

Urumçi'de ikinci önemli cami olan Akmescit de kapalı durumda ve sadece namaz vakitlerinde girişe izin veriliyor. Girişte yine pasaportun kopyası alınıyor. Vakit namazı için gittiğimde camide yalnızdım. Namaz kılmak istediğimde ise görevli, beni en ön safta değil, caminin arkasında, karanlık ve

izole bir yerde namaz kılmam için zorladı. Bir diğer önemli cami olan Beytül Ma'mur Cami de kapalı. Bölgede benzer şekilde birçok cami ve mescit ya tamamen kapalı, kapılarına kilit vurulmuş ya da sadece namaz vakitlerinde, çok sıkı güvenlik önlemleri altında ibadete açılıyor.

Ancak bunlardan daha vahim olanı, doğrudan yıkılan ve haritadan silinen camilerin sayısının oldukça fazla olması. On yılı aşkın süredir orada ticaretle uğraşan Ankaralı bir iş insanımız bu durumu kanıtları ile benimle paylaştı. On beş yıldır Urumçi'de yaşayan bu iş insanımız, Sincan'daki baskının zamanla biçim değiştirdiğini anlattı bana. Şu anda sokakta gözle görünür bir şiddet olmasa da, toplumun derin bir korku evresinden geçtiğini söyledi. Çünkü yaklaşık on yıl önce yaşananlar çok daha ağırmış:

Her gün sokaklardan insanlar rastgele toplanır, üçer beşer gözaltına alınır, dükkanlar keyfi şekilde kapatılırmış. O dönemde değil camiye gitmek, önünden geçmek bile tutuklanmak için yeterli bir sebepmiş.

Ramazan ayında gece sahur için lambasını yakan evlere sabahın ilk ışıklarıyla operasyon düzenlendiğini anlattı. Polislerin gündüz dükkanları gezip dükkan sahiplerini çay ve sigara içmeye zorladıklarını, böylece oruçlu olup olmadıklarını kontrol ettiklerini söyledi. O günlerde gözaltına alınan pek çok kişiden ise yıllarca haber alınamamış. Ne ailelerine ne de avukatlarına bilgi verilmiş.

Bana, sokakta gördüğüm hiçbir kişiyle bu konuları konuşmamam gerektiğini özellikle tembihledi. Çünkü buradaki insanlar artık konuşmaktan değil, dinlenmekten korkuyor. Genç ya da yaşlı fark etmeksizin, neredeyse herkesin ya kendisi hapse girmiş ya da ailesinden biri şu anda hapisteymiş.

Bu durumun neredeyse istisnası kalmamış. Yanında çalışan gençlerden birinin babası, Kaşgar'da bir cezaevindeymiş. Ben oradayken çocuk, babasını sadece bir saat görebilmek için yola çıkıyordu. Sessiz, boynu bükük, ama içinde büyük bir sabır taşıyan bir yola... Orada olmak, yaşananları birinci ağızdan duymak, insanın yüreğine ağır bir yük gibi oturuyor. Görmediğinizde uzakta bir "haber" olan şeyler, bir anda yanınızdan geçip giden insanların hikâyesi hâline geliyor.

Ayrılırken Doğu Türkistan

Urumçi'de ve tüm Doğu Türkistan coğrafyasında gördüklerim ve yaşadıklarım, sadece bir bölgenin değil, binlerce yıllık bir kültürün ve kimliğin sistematik olarak yok edilmeye çalışıldığı trajik bir gerçeği ortaya koyuyor. Sokaklarda hâlâ yaşayan, ancak korku ve gözetim altında nefes almaya zorlanan Uygur halkı, sadece dini ve etnik kimliklerinden ötürü hedef alınıyor. Camilerin kapıları kilitli, gençler ibadetten uzak tutuluyor, kültürel miras yıkılıp haritadan siliniyor. Tüm bu baskı ve şiddet, uluslararası toplumun gözleri önünde sessizce ilerliyor. Bu soykırım sadece Uygur halkının değil, insanlığın ortak vicdanının sınandığı bir dönem olarak hafızalara kazınıyor.

Acının Sessiz Yankısı: Uygur'dan Kırım'a Türk'ün Feryadı

Sabircan Celil[1]

Uzakta, gözlerimizin görmediği yerlerde bir halk yaşıyor — ya da yaşamaya çalışıyor. Ne bir ses var, ne de yankı. Orada milyonlarca yaralı kalp çırpınıyor sessizliğin içinde. Bu kalpler, Uygur diyarında zulme uğrayan, dili yasaklanan, inancı bastırılan, yüzüne kameralar, bileğine kelepçeler takılan soydaşlarımızın kalbidir.

Uygurlar… Dilini korumaya çalışan, dinini gizleyerek yaşayan, her sabah endişeyle uyanan, her gece dualarla uyumaya çalışan bir toplum. Onların hayatı artık sadece biyolojik bir varlık değil; direniştir, sessiz bir isyandır.

Uygur Türkü her gün yalnızca var olduğu için yargılanıyor. Türkçe konuşmak, ibadet etmek, hatta milli kıyafet giymek bile "şüpheli davranış" sayılıyor. Gözler izliyor, diller susturuluyor, ruhlar sarsılıyor. Ama en büyük baskı bile hafızayı silemiyor.

Doğu Türkistan'da bir çocuk, okulda anadilini konuştuğu için cezalandırılır. Bir genç, Kur'an okuduğu için ortadan kaybolur. Bir anne, çocuğunun nerede olduğunu bilmeden yıllarca bekler...

Soğukta titrer yetim bebekler,
Bir kelime Türkçeye bin ceza gelir.
Kur`an arasında saklanır mektuplar,
Anne gözyaşları kalpları delir.

Doğu Türkistan'da Uygurlar yalnız değil — unutulmuştur. Dünyanın gözü önünde sistematik bir kültürel soykırım yaşanıyor. Camiler müzeye çevriliyor, Türkler "yeniden eğitim" kamplarında kimliklerinden koparılıyor.

[1] Araştırmacı, yazar

Bazen insanlar bir dille değil, suskunlukla konuşur. Çünkü bilirler ki, konuşmak artık özgürlük değil, "suç" sayılır. Ama hafıza silinmez. Bir saz sesi, bir baba duası, bir ninenin ninnisi yeter ki, o halk yeniden kendini hatırlasın.

Bu sadece Uygurların kaderi değil. Kazakistan bozkırlarında sürgüne gönderilmiş Ahıska Türkleri, işgal altındaki Kırım'da yok sayılan Tatar Türkleri, Güney Azerbaycan'da ana dili uğruna susturulan Türkler de aynı acının farklı sesleridir. Her yerde aynı keder, aynı sessizlik, aynı çaresizliğe rağmen aynı umut: Bir gün döneceğiz yurdumuza, bir gün güneş üzerimize doğacak...

Türklük sadece bir etnik kimlik değil — bu, ruhun ta kendisidir. Uygurların mücadelesi, Ahıskalıların sürgünü, Karabağ'da susan mezarlıklar, Kerkük'te sıkılan bayraklar — bunların her biri Türk'ün bitmeyen acısıdır.

Ama Türk'ün kaderinde bir sır vardır: O, sınar — ama eğilmez. Susar — ama unutmaz. Sürgün edilir — ama döneceği günü asla unutmaz.

Soğuk gecelerde bir köz gibiyiz,
Yanarık gizlice, hey içten içe.
Vatan röyalarda, dilimde dua,
Türklükse kanımda akar gizlice.

Kimi zaman bir annenin gözyaşında yanar o acı, kimi zaman kaybolmuş bir gencin izinde. Türk'tür adı. Ama bazen adı bile susturulur. Ağıt olur, türkü olur, ama bir türlü özgür olamaz.

Kardeşlerimiz için kalem oynatmak, dua etmek, hakkı dile getirmek – bu, vicdan borcumuzdur. Sözle de olsa, Türk'ün feryadına ses vermek gerekir.

Bir gün esecek özgürlük rüzgârı,
Doğacak göklerde hilal yeniden.
Çocuk gülerek Türkçe seslenecek:
İçimizden Turan doğdu yeniden!

***

Bir kıvılcım yeter yakmaya,
Bin yıllık umutları, arzuları.
Unutulan değil, dirilen olacak,
Uyanacak atamın düşleri.

Bu yazı bir ağıttır ama aynı zamanda bir çağrıdır. Sözümüzün ulaşamadığı yere duamız ulaşsın. Unutulmasın ki, nereye giderse gitsin, nasıl yaşarsa yaşasın, bir Türk'ün derdi, bütün Türk dünyasının yarasıdır. Uygur'dan Kırım'a, Ahıska'dan Güney Azerbaycan'a kadar, Türk'ün nerede gözyaşı varsa, orada bizim de cevabımız olmalıdır. Çünkü Türk milleti asla unutmaz. Ve asla yalnız kalmaz.

Tarihten silinmek istenen bir halk var, ama onun içinde sönmeyen bir köz de var: Türk ruhu. Bu ruh, yüzyıllar boyunca ne sürgüne yenildi, ne işgale. Şimdi Doğu Türkistan'da, Kırım'da, Ahıska'da, Güney Azerbaycan'da — farklı coğrafyalarda aynı ruh yeniden kabarmaya hazırdır.

Bu acıya sessiz kalmak, hafızamıza ihanettir. Unutmak – susmak – görmezden gelmek, Türk'ün ruhuna aykırıdır. Biz, bir milletiz: nerede yaşarsak yaşayalım, birimizin gözyaşını diğerimiz hissetmelidir.

Tanı sen kendini, geçmişini öğren,
Türk, kendini tanıdığında yücedir.
Üç bin yıllık ulu, şanlı tarihin
Yaradılışın kendinden de köklüdür.

Biz sustukça zulüm konuşacak. Biz yazdıkça tarihin yönü değişecek. Ve bir gün… Sürgünler bitecek, yasaklar kalkacak. Ve bir gün Türk, tarihte olduğu gibi yeniden hak ettiği yerde olacak.

Çünkü Türk, topraktan önce ruhta doğar… Ve ruh asla öldürülemez.

Dala Vilayatınıñ Gazetı Sayfalarında Doğu Türkistan[1]

Dr. Rıdvan Çitil[2]

Çarlık Rusya ele geçirdiği topraklarda kısa sürede kendi yönetim sistemini kurarak bölgede kalıcı olmaya çalışmıştır. 1865 yılında Taşkent şehri Rusların eline geçtikten sonra 1867 yılında Türkistan Askerî Bölgesi kurulmuştur. 1882 yılında da Rusya askerî bakanı P. S. Vannovskiy'in girişimiyle Batı Sibirya Askerî Valiliği ilga edilerek Akmola ve Semey eyaletlerinin ve o zamana kadar Türkistan Askerî Valiliğine bağlı olan Yedisu eyaletinin birleştirilmesiyle Dala Vilayeti kurulmuştur. Dala Vilayetinin merkezi Omsk şehri olmuştur. Ancak 1899 yılında Yedisu eyaleti tekrar Türkistan Vilayetine bağlanmıştır. Bozkır Vilayeti kurulduktan altı sene sonra 1888 yılında askerî vali G. A. Kolpakovskiy'in emriyle *Dala Vilayatınıñ Gazetı* çıkarılmıştır. Böylece Rus yönetimi altında Kazak Türkleri için müstakil bir gazete yayın hayatına başlamıştır. *Dala Vilayatınıñ Gazetı*, her ne kadar resmî gazete olsa da Kazak Türkçesinin, edebiyatının ve Kazak Türklerinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.[3]

Dala Vilayatınıñ Gazetı, 1882 yılında kurulan Bozkır Vilayetinin idarî merkezi olan Omsk şehrinde, 1871 yılından itibaren yayımlanan *Akmola Eyaleti Haberleri* isimli resmî Rus gazetesine ek olarak askerî valinin emriyle Rus ve Kazak

[1] Bu çalışma, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalında Prof. Dr. Yavuz AKPINAR danışmanlığında hazırlamış olduğum "Dala Vilayetinin Gazeti" Üzerine Bir Araştırma" adlı yüksek lisans ve "Dala Vılayatınıñ Gazeti"nin Kazak Türklerinin Modernleşmesindeki Rolü adlı doktora tezlerinden yararlanarak yapılmıştır.

[2] Araştırmacı, yazar. ridvanchitil@gmail.com ORCID: 0009-0003-6733-4849.

[3] Daha fazla bilgi için konuyla ilgili şu makaleye ve kitaba bakınız: Çitil, R. Dala Vilayatınıñ Gazetı, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (Uluslararası Hakemli Dergi), Sayı: 55 2016 s. 377-402. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/45099/563643; Chitilov, R. (2024). *"Dala Vilayatınıñ Gazetı"nın Kazak Türklerinin Modernleşmesindeki Rolü,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. https://akmb.gov.tr/e-yayinlar/dala-vilayatinin-gazetinin-kazak-turklerinin-modernlesmesindeki-rolu/

dillerinde haftalık yayın organıdır. *Dala Vilayatınıñ Gazetı*, 1 Yanvar [13 Ocak] 1888-27 Mart [8 Nisan] 1902 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüş ve haftada bir defa olmak üzere toplam 704 sayı çıkmıştır (1888 No: 1; 1902 No: 12).

1888-1893 yılları arasında gazete sayfasının sol tarafı Kazakça, sağ tarafı ise Rusça yayımlanmıştır. 1888-1893 yılları arasında gazetenin Rusça ismi *Akmola Eyaleti'nin Haberleri'nin Özel 'Eki'* şeklindedir. Gazetenin Kazakça başlığı yayına çıktığı ilk günden kapanacağı güne kadar *Dala Vilayatınıñ Gazetı* (دالا ولايتى ننك گازيتى) şeklindedir ve gazete genel olarak sekiz sayfa hâlinde yayımlanmıştır. Gazetenin Rusça ismi, 1894 yılından itibaren kapanacağı 1902 yılına kadar *Kirgizskaya Stepnaya Gazeta* [Bozkırın Kazak[4] Gazetesi] olarak değiştirilmiştir. Ayrıca gazete ilk yıllardaki gibi Rusça ve Kazakça yan yana iki sütun şeklinde yayımlanmayıp 1894 yılından itibaren kapanacağı 1902 yılına kadar sekiz sayfa olarak ve ilk dört sayfası Rusça, diğer dört sayfası Kazakça çıkmıştır.

Gazete, resmî ve resmî olmayan iki ana bölümden oluşmuştur. Aşağıdaki resimde gazetenin ilk sayısının başlık klişesi ve gazetenin çıkış sebebini anlatan yazı yayımlanmıştır. Gazete, 1888-1894 yılları arasında aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi iki sütun şeklinde ve Kazakça kısmı Arap harfleriyle ve Rusça kısmıyla yan yana çıkmıştır.

Doğu Türkistan, Orta Asya'nın orta bölümünde yer alan Büyük Türkistan'ın doğu kesimidir. "Doğu Türkistan" kavramının coğrafî kapsamı, farklı zamanlarda ve farklı belgelerde hep farklılık göstermiştir. Kimi kaynaklara göre Tarım Havzası bölgesini, yani günümüz Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin güney ve batı kesimlerini, kimi kaynaklara göre Sincan'ın tümünü kapsar.

Tarihî olarak bu terim, 19. yüzyılda Nikita Biçurin gibi Rus Türkologlar tarafından Qing Hanedanlığı'nın Sincan eyaletinin güneybatı kesimindeki Tarım Havzası'na atıfta bulunan bir başka Batı terimi olan Çin Türkistan'ının yerini almak için icat edildi. Orta Çağ Farsça toponimi "Türkestan" ve türevleri, daha fazla bölgenin yerel nüfusu tarafından kullanılmadı ve Çin, Çin'in Çin'den kontrol ettiği kısımları ile Batı Bölgeleri olarak Han Hanedanı'ndan beri üst üste gelen bir alan için kendi adına sahipti. 18. yüzyıldan itibaren Tarım Havzası'nın tarihî Uygur ismi, Uygurcada "Altı Şehir" anlamına gelen Altishahr'dır.

Doğu Türkistan'daki önemli şehirleri arasında Kaşgar, Hotan, Aksu, Uçturfan, Turfan ve Kumul bulunmaktadır. Bu şehirler tarihi ve kültürel açıdan büyük önem taşır ve bölgedeki yerleşim merkezleridir. Bölgede Kuytun, Korla, Böritala, Cimisar, Fukang ve Artuş gibi şehirler de bulunmaktadır.

[4] Çarlık Rusya döneminde Kazaklara "Kirgiz", Kırgızlara da "Kara Kirgiz" denilmiştir.

ОСОБОЕ „ПРИБАВЛЕНІЕ"
КЪ
„АКМОЛИНСКИМЪ ОБЛАСТНЫМЪ ВѢДОМОСТЯМЪ"
№ 1.
ГОДЪ 1-го Января 1888 года ПЕРВЫЙ

Особое „Прибавленіе" къ „Акмолинскимъ Областнымъ Вѣдомостямъ" издается, по распоряженію Г. Степнаго Генералъ-Губернатора, для ознакомленія туземнаго киргизскаго населенія съ мѣропріятіями и распоряженіями мѣстнаго и высшаго начальствъ, касающимися киргизской степи и киргизскаго общественнаго управленія, а также для распространенія между киргизами полезныхъ свѣдѣній о природѣ страны и быть ея обитателей—хозяйственномъ (скотоводство, развитіе хлѣбопашества, мѣновая торговля и пр.) и духовномъ (обычаи, преданія, сказки, легенды; развитіе грамотности и пр.).

Особое „Прибавленіе" выходитъ разъ въ недѣлю—*по пятницамъ*.

Подписная цѣна: для обязательныхъ подписчиковъ—*два* руб., а для необязательныхъ—*три* руб. въ годъ.

Подписка принимается въ г. Омскѣ. въ типографіи Акмолинскаго Областнаго Правленія.

Kaynak: ***Dala Vilayatınıñ Gazetı*****, Yıl 1888, No: 1.**

Dala Vilayatınıñ Gazetı'nın 1888-1902 yılları arasında çıkan sayıları üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda birçok konuda olduğu gibi Doğu Türkistan'ın hayatı üzerinde de yazı ve haberlere rastlanmıştır. Bu yazı ve haberlerin Uygurların ve bölgede yaşayan diğer halkların hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Ayrıca bu veriler ışığında o dönemde bölgede olup bitenler hakkında ilginç bilgiler edinmiş oluyoruz. Bu makalede, gazetede Doğu Türkistan ve sakinleriyle ilgili çıkan haber ve yazılar tarafımızdan incelenerek ilgili veriler değerlendirilmiştir. Ancak bölgede yaşayan Döngenler, Tarançiler, Kazaklar, Özbekler ve diğer halklar hakkındaki haber ve yazıları konumuzu aşacağı için dahil etmedik. İşte söz konusu yazılar:

1. İmzasız, (Niafisiyalniy) yağni niafisiyalniy digan nersege yazıladı uluğ buyuruḳnan başḳa nerseler, Çet curtlarnıñ ḫabarları, Prabitelsvennıy Vestnik digan gazetden, G ülçe 26'nçi Noyabrda 1887'nçi yılda - Часть Неоффициальная, Китай, (Корреспонденция «Правительственного

Вестника»), Кульджа, 26-го ноября 1887 года, 12 Fevral 1888, No: 7, s. 2-3, [Nikolay Nikaporoviç Balkaşin adlı Rus konsülünün yolda ölümü ve Carkent'te gömülmesi hk.].

2. İmzasız, Telegram ḫabarları – Телеграммы, Gulce – Кульчжа, 25 Mart 1888, No: 13, s. 2, [17 Mart'ta Suydun'a yeni Dzin-Dzün Selenge'nin gelişi hk.].

3. İmzasız, Orta Aziya men Hıtay, Kaspiya deñiziniñ arğı cağındağı burunğı ötmüş vakitlerden ḳalğan nerseler turasınan – Средняя Азия и Китай, Древности Закаспийской области, 8 Aprel 1888, No: 15, 16 s. 5-6, [Batı-Türkistan Bölgesi veya Aral ve Hazar denizlerinin havzalarında daha 3000 sene önceye kadar büyük hükümetlerin hâkimiyetinin sürdürdükleri ta İskender'den Arap hâkimiyeti, Cengiz Han, Timurlular, en nihayetinde de Rusların hâkim olduğu bölge ve Rusların buraları işgal değil de koruma amacıyla ve gerektiğinde de askeri güçle alması anlatılıyor. Ayrıca Petersburg'daki İmparatorun Arkeoloji merkezinin Şark bölümünde olan oturum ve oturuma katılan iki değerli kişinin olması, biri Afgan münevveri Celaleddin, diğeri de Hazar Ötesi Bölgesinin askeri valisi General-Leytenant A. V. Komarov'un sunmuş olduğu eski şehir harabeleriyle alakalı araştırması, kazı fotoğrafları, çeşitli bilgiler ve sikkeler ki içlerinden Timur'un işlenmiş sikkesinin olması hk.].

4. İmzasız, Orta Aziya men Hıtay – Средняя Азия и Китай, [Ḳaşgar vilayetine ḳarağan çet aralarından geliş cerlerden...] – [Со стороны Кашгарской границы...], 13 May 1888, No: 19, s. 7, ["Svet" gazetesine göre Kaşgar sınır civarlarındaki Kaşgar'a ve Kulca'ya kaçan Dunganların geri dönmeleri ve Çin misafirperverliği ve dönenlerin güvenliği hk.].

5. İmzasız, Oḳuv bilüm turasınan – Научная хроника, [Barça ḳaun alımnı…] – [Императорская академия наук...], 17 İyün 1888, No: 24, s. 5, [Çarlık Bilimler Akademisi ile Coğrafya Topluluğuyla birlikte Doğu Sibirya, Moğolistan ve Kuzey Çin'de Türk topluluklarını incelemek için Katanov önderliğinde bir ekip gönderileceği ve daha çok Hami, Kulce ve Yarkent'teki dağlardaki Uygur yazıtları incelenecek ve şaman inancı inceleneceği hk.].

6. İmzasız, Orta Aziya men Hıtay – Средняя Азия и Китай, [Mundağı bir tengeniñ ḳağız akçaki cerde…] – [Не везде наш рубль стоит...], 17 İyün 1888, No: 24, s. 5-6, [Rublenin bölgelere göre bölgelerin para birimleri karşılığı ve Kaşgar'da Rus rublesi gibi kâğıt paranın basılması hk.].

7. İmzasız, Orta Aziya men Hıtay – Средняя Азия и Китай, Ḳaşgar caḳdan alınğan haber boyunça – С Кашгарской границы получены известия об убийстве, 12 Avgust 1888, No: 32, s. 3, [Kaşgar'da Dalgleyj adlı seyyahın

öldürülmesi ve caninin Rus sınırına kaçmasıyla Rus görevliler tarafından aranması hk.].

8. İmzasız, (Niafisyalniy) yağni uluğ buyruğnañ başka nerseler, Orta Aziya men Hıtay – Часть Неоффициальная, Средняя Азия и Китай, Cakın arada Ombu arkalı ötüp ketdi - Недавно проехал через Омск, 19 Avgust 1888, No: 33, s. 3, [Çuguçak'a konsul olarak atanan M. İ. Şişmarev'in Omsk'tan geçmesi ve kendisi hk.].

9. İmzasız, Orta Aziya men Hıtay - Средняя Азия и Китай, Kulce 3'inçi İyülda 1888'inçi cılında - Кульчжа, 26 Avgust 1888, No: 34, s. 4, ["Prav. Vest." Adlı gazetede Urumçi gubernatoru olan Lü-Tszin-Tanu'ya yarım yıl maaş alamayan askerler tarafından süikast düzenlenmesi ve İngiliz araştırmacı Doktor Lensdal'in Türkistan'dan Urumçi'ye gelmesi ve oradan da Kaşgar'a gideceği hk.].

10. Abız Sabekov, Bakti – Бахты, 25 Noyabr 1888, No: 47, s. 4, [Bahtı şehrinde Sergiopol, Semey, Öskemen ve Zaysan kazalarının Kazakları ile Çinliler arasında olan sorunları halletmek için toplanan kurultay hk.].

11. İmzasız, Kırda bolğan habarlar, Hatun alıp kaçkan - Происшествия в степи, Похищение Киргизки, 23 Fevral 1890, No: 8, s. 7, [Çin sınırları içerisinde Uç-Turfan kazasından bir Kazağın İssik-Kul kazasının Kensu yerleşim yerinin Saurambay Baykuçanov'un hanımı Tora'yı alıp Kaşgar'a kaçırması hk.].

12. İmzasız, (Niafisyalniy) Buyrukdañ başka sözler cazılatuğın bölegi, Onı munı - Часть Неоффициальная, Хроника, [Rusyanıñ bayağı zamannıñ…] – [Русскому археологическому обществу...], 11 May 1890, No: 19, s. 2, [Rusya arkeoloji topluluğuna Kulce'den Çağatay ve Uygur sikkelerinin koleksiyonunun gönderilmesi hk.].

13. İmzalı, Turmuş cayda bolğan habarlar - Местныя известия, Kulceden - Из Кульчжи, 18 May 1890, No: 20, s. 7, [Kulce'den gelen haberde şiddetli geçen kıştan dolayı büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarının yarısının telef oldukları hk.].

14. İmzasız, Orta Aziya - Средняя Азия, Kulce - Кульжа (Kopp. "Прав. Вест."), 15 İyün 1890, No: 24, s. 7, [Kulce bölgesindeki çetin geçen kış ağır şartları hk.].

15. İmzalı, Turmuş cayda bolğan habarlar - Местныя известия, [I] Çuvaçakdan Tercüman gazetine cazıbdı - Чугучак (Kopp. "Переводчика"), 29 İyün 1890, No: 26, s. 5-6, ["Tercüman" gazetesine Çuguçak'da kışın sert geçmesinde çok hayvanların telef olması ve Çin'lilerin sınırı güçlendirme çalışmalarında yerel halklara verilen eziyetler

ve Rusya'da halklara eziyetlerin yapılmaması ve Rusları dört gözle beklediklerini Çuguçak'dan gönderilen yazı hk.], [II] Barlıḳ - Барлыкъ, 29 İyün 1890, No: 26, s. 6, [Yedisu eyaletinin Sergiopolsk kazassında Çin sınırına Barlık sıcak suları adlı yerinde çıkan suların faydaları ve orada yapılan yapılar hk.].

16. İmzasız, Turmuş cayda bolğan habarlar - Местныя известия, Perevodçik digan gazetde cazadı - Чутучак (Корр. "Переводчика"), 26 Oktyabr 1890, No: 43, s. 3, [Çuguçak'taki Muslümanlar ve Çinliler hakkında yazılacak kayda değer bir şeylerin olmaması ve buraya Doğu Türkistanlıların şarkılarını, masallarını, deyimlerini araştırmak için Katanov'un gelişi hk.].

17. İmzasız, Orta Aziya - Средняя Азия и Китай, [I] Meskev ḳalasında Orta Aziya caydarınıñ vıstavkası - Средне-Азиатская выставка в Москве, 1 Mart 1891, No: 9, s. 4-5, [Moskova'da olan "Orta Asya Sergisi" ve sergiyi düzenleyenler hk.], [II] Katanof diganniñ Ḳıtay cağındağı Türkistan minen cihangirçiliḳ ḳılıp cürgeni - Экспедиция Катанова в Китайский Туркестан, 1 Mart 1891, No: 9, s. 5-6, [Katanov'un 1890 yılında Çin Türkistan'ına yaptığı seyahati ve ekibi hk.].

18. İmzasız, Turmuş cayda bolğan habarlar, Zaysannan hat - Местные известия, (Корр. Особ. "Приб."), 9 Mart 1891, No: 10, s. 2-6, [Zaysan ve civarında asırlık ormanların kesilmesinden dolayı iklimin değişmesi ve hayat tarzını kötü yönde etkilemesi ve Zaysan civarında bulunan kömürün değeri hk.].

19. İmzasız, (Afisiyalniy) Buyruḳlar cazılatuğın bölegi, Mağlumname - Часть Оффициальная, Объявление, 28 İyün 1891, No: 25, s. 1, [Batı Çin sınırlarında açılan gümrük kapıları ve Çin'e gidip gelenlerin bunlarda birisine mutlaka uğramaları gerektiği ilanı hk].

20. İmzasız, (Niafisyalniy) Buyruḳdañ baskа sözder cazılatuğın bölegi, Onı munı - Часть Неоффициальная, Хроника, [Caḳın arada Peterborğa…] – Недавно в Петербурге, 17 İyül 1892, No: 29, s. 1, [Çin sınırda Carkent şehrinden 75 yaşındaki adamın yayan bir sene içinde Petersburg'a gelmesi hk.].

21. İmzalı, Her türli habarlar – Разныя Извѣстія, "Tur. Ved." Gazetesi, [Hıtaydıñ işgi cağınan…] – [Телеграфъ изъ внутренняго Китая...], 16 Ğınvar 1894, No: 3, s. 4 [Çin'in iç kısımlarından Urumçi şehrine ve buradan da Kulca ve Kaşgar'a kadar telgraf bağlantısının yapılması hk.].

22. İmzasız, Tsagan-Gégendiñ İle tarafına barğanı – Посѣщеніе Цаганъ-Гэгэномъ Пріилійскаго края, 19 İyun 1894, No: 24, s. 3-4, [1893 yılının

başında Budist rahip Tsagan-Gegen'in İle (İliysk) bölgesini ziyaret etmesi hk.].

23. General-Mayor İvanov, Buyruḳdar cazılatın bölegi, Cetisuv oblosınıñ vayannay gubernatorınıñ cariye aytılmış buyruğı – Отдѣлъ Оффиціальный, Циркуляръ Военнаго Губернатора Семирѣченской Области, 18 Fébral 1896, No: 7, s. 1-2, [Çin sınırındaki Kazakların, Kaşgar şehri arasında yaptıkları nakliye işini daha sağlıklı ve dürüst yapmaları için çıkan genelge hk.].

24. General-Mayor İvanov, Buyruḳdar cazılatın bölegi – Отдѣлъ Оффиціальный, Циркуляръ Военнаго Губернатора Семирѣченской Области, 31 Mart 1896, No: 13, s. 1, [Çin ve Rus sınırındaki İli (İliysk) bölgesinin göçmenleri arasındaki sorunları gidermek için düzenlenecek olan kurultayın genelgesi hk.].

25. Turğoca Kebekoğlu, Tarbağatay Tavınan kélgen hat – Корреспонденция изъ Тарбогатайскихъ горъ, 14 Aprél 1896, No: 15, s. 2-4, [Tarbağatay Dağlarında yaşayan Kazaklarının ekinçiliği hk.].

26. A. P-v, Ḳırdan kélgen habar – Вѣсти Изъ Степи, Какъ лѣчатъ баксы, 19 May 1896, No: 20, s. 3-4, [Zaysan uyezdinin V-koy volostunda ilkin "baksı"nın ve daha sonra da sağlık memurunun hastalanan bir kızı nasıl tedavi ettikleri ve aralarındaki farklar hk.].

27. V. Ladıgin, Ḳıtay hem Ḳıtay ḳol astına ḳaraytın kirme halḳ – Китай и подвластныя ему племена, 28 Séntabr 1897, No: 38, 41, 42, 48, 49 s. 2-4, [Çin ve idaresi altındaki milletler hk.].

28. İmzasız, 1897'nçi cılğı bizdérdin Ḳıtay cağı ilen ḳılmıs savda mağnadarı bilegiyle bahtı cayundağı ornunan çığarulıp turğan baruvında vaḳaytunda – Изъ Тарбагатайскаго края, 26 Aprél 1898, No: 17, s. 2-4, [1897 yılının Tarbağatay bölge sakinleri için ağır geçmesi hk.].

29. General-Leytenant İvanov, Buyruḳdar cazılatın bölegi, Cétisuv oblosına çıḳḳan buyrıḳlar – Отдѣлъ Оффиціальный, Приказы По Семирѣченской Области, 20 Séntabr 1898, No: 34, s. 1, [Lepsi (Lepsinsk) uyezdinin Balhaş (Balhaş-Lepsinsk) volostunda imam olarak seçilen Abdurahman Çelibayoğlu'nun atanması hk.].

30. Vitse Gubernator Ostaşkin, Buyrıḳdar cazılatın bölegi, Cétisuv oblosına çıḳḳan buyrıḳlar – Отдѣлъ Оффиціальный, Приказы По Семирѣченской Области, 5 Dékabr 1898, No: 49, s. 1-2, [Lepsili meşanin Hayrullah Minibayoğlu'nun Lepsi (Lepsinsk) uyezdinin Sergiopol (Sergiopol'sk) stanitsasının mesicidinin imamı olarak atanması hk.].

31. Babay-Berkut, Tarbağatay Tavınan hat – Корреспонденція Изъ Тарбогатайскихъ Горъ, 21 Février 1899, No: 8, s. 2-4, [Tarbağatay Dağlarında yaşayan Kazakların yakalandıkları hastalıklar ve alınan tedbirler hk.].

32. N. P.[antusov], Qıtay hem onıñ halqı – Китай и его народъ, 28 Mart 1899, No: 13, 14 s. 2-3, [Çin halkı hk.].

33. İmzalı, Türli habarlar – Разныя извѣстія, [] – [Въ Кашгарѣ кромѣ телеграфа...], 28 Mart 1899, No: 13, s. 4, [Kaşgar'da telegrafın dışında posta yolu yapımının da planlanması hk.].

34. D. N. Cetpisbayev ("T. V." Gazetesi), Temirlanıñ orı – Ровъ Тамерлана (Преданіе), 12 Dékabr 1899, No: 50, s. 3-4, [Balhaş gölü ile İli nehri arasında Timur'un kazdırdığı hendekle ilgili menkıbe ve Kazaklardaki bu menkıbenin "Aksak Kulan, Çuçi-Han, curakum caman çöçiğan"in varyantı (bu varyant gazetenin 1897 yılının 13, 14 ve 18 sayılarında yayımlanmıştır) olduğu bilgisi hk.].

Görüldüğü gibi *Dala Vilayatınıñ Gazetı*'nın sayfalarında çıkan haber ve yazıların çoğu o dönemde bölgede olup bitenler hakkındadır. Bunlar ya günlük olaylar ya da bölgede yapılan bilimsel çalışmalardır. Bu durum Rus idaresinin Doğu Türkistan'a ve bölgede yaşayan halklara olan ilgisini göstermektedir. Ayrıca bazı noktalarda onları Kazaklar için örnek vermektedir. Sonuç olarak bu tür yazı ve haberler günümüzde Doğu Türkistan ile ilgili ayrıntılı bilgiler edinmemizi sağlıyor ve tarihteki eksik kısımları tamamlamış oluyor. O dönemde çıkan gazete ve dergiler incelendiğinde daha fazla bilgiye ulaşmamızı sağlayacaktır. Bu açıdan bu çalışmamızın bir örnek ve rehber olması dileklerimle…

Kaynakça

Dala Vilayatınıñ Gazetı'nın 1888-1902 yılları arasındaki sayıların dijital koleksiyonu.

Chitilov, R. (2008). *"Dala Vilayetinin Gazeti" Üzerine Bir Araştırma*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış yüksek lisans tezi).

Chitilov, R. (2013). *"Dala Vılayatınıñ Gazeti"nin Kazak Türklerinin Modernleşmesindeki Rolü*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış doktora tezi).

Chitilov, R. (2024). *"Dala Vilayatınıñ Gazetı"nın Kazak Türklerinin Modernleşmesindeki Rolü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Erken Uyananların Trajedisi

İkram Çınar

Uygarlığın zirvelerine çıkıp kendilerine ve insanlığa büyük bilgiler sağlayan toplumlar da çöker. Çöken toplumlarda cehalet, sefalet, ahlaksızlık ve daha birçok olumsuzluk kol gezer. Sonra içlerinden bazıları uyanır. Bunun böyle gitmeyeceğini, durumu değiştirip düzeltmeleri gerektiğini söylerler. Bunlar erken uyanan kişilerdir ve kaderleri genellikle cahil ahlaksızların elinde trajik biçimde sonlanır.

İran'ın Azerbaycan eyaletinden büyük şair Muhammed Hüseyin Şehriyar, kısa bir horoz öyküsü anlatır:

"Köyde bir horoz vardı. Her sabah bağırır dururdu. Bir gün sesi kesildi. Sahibine sordum. 'Horoza ne oldu?' 'Cemaat, bırakmıyor ki uyuyalım diye şikâyet etti. Ben de kafasını kestim' dedi. O gün anladım ki halkı uyandıranların kafasını kesiyorlar."

Durum neredeyse böyledir. Sayıları çok ama bu yazıda erken uyanan ve uyandırmak isteyen adamlardan birkaçını anacağım.

Abdulhaluk Uygur

1901'de Turfan'da yaşamaya başladı. Öldürüldüğünde sadece 32 yaşındaydı. Kendisinden kalanlar imha edildi. Şiirleri yıllar sonra halkın ezberinden derlendi.

O bir ceditçiydi. Hem emperyalist işgalcilerle savaşıyor hem de milletin uyanışının önündeki mankurt kadimcilere karşı mücadele ediyordu. Onu emperyalistlere ihbar edenler de kadimcilerdi zaten.

Zengin bir tüccarın oğluydu. İttihat ve Terakki Partisi'nin halkı mankurtluktan uyandırmak için Doğu Türkistan'a gönderdiği öğretmenlerden etkilendi.

Uyanmıştı ya, Farsça, Arapça, Çince, Moğolca, Rusça ve Tatar Türkçesi öğrendi. Çağdaş Uygur edebiyatını kuranlardan biri oldu. Adaletsizlik, cehalet,

sömürü ve ahlaksızlıkların karşısında, milletinin, bilimin, aklın, erdemin yanında yer aldı. Sovyetler Birliği'nde üç yıl kaldı, sosyalist düşüncelerle tanıştı. Kemalizm'in zaferini gördü, heyecanlandı. Doğu Türkistan için düşünceler geliştirdi.

"Vardır" adlı şiirinde toplumu silkeledi:

"İlim yolunda giden uçar gökte, yüzer suda,
Binmeye uyuz eşek yok, yayan kaldığımız vardır.
...
Astronom, mühendis ve alimlerin yerine,
Açgözlü, koca sarıklı molla sultanımız vardır…"

O dönemde bütün Türk dünyası düşünürleri sarsıcı bir tür olan "intibahname" yazı ve şiirleri yazar. Yani uyanış. O da yazdı ve acı ve üzüntü içinde uyanışa çağırdı.

"İlme yönelsek göz açıp "kâfir", "cedit" diye söverler,
Bu ahmaklar devrinde ateş olup yanarım…
İlim fenden yok haber, bastı gaflet tehlike,
Halimiz kuldan [köleden] beter, buna nasıl dayanırım…"

"Uyan" şiirinden önce sanki Mehmet Akif'i okumuş gibidir:

"Ey fakir Uygur uyan, uykun yeter,
Sende mal yok, şimdi gitse can gider.
Bu ölümden kendini kurtarmazsan,
Ah senin halin beter, halin beter."
…
"Gelecek bir gün pişman olursun
O zaman söylediklerimi anlarsın
"Eyvah" dediğinde iş işten geçer
O zaman Uygur'un sözüne gelirsin."
Turfan, 1921.

Doğu Türkistan'da bugün yaşananlar dünkü Uygurların gerçeğe sırtını dönmelerinin sonucudur!

Hain düşman, sahibi olmayan "Erken Uyanan Adam"ları öldürüyor, sonradan onu anlayıp sahiplenenler "kahraman"ın destanını yazıyor! Ne yazık ki çok geç… Çölde meyveye durmuş can ağacını meyvesini veremeden dibinden kesmek…

Abdulhaluk Uygur'u saygıyla yad ediyorum.

Abdulhamid S. Çolpan

Madem Doğu'ya döneceğiz, öyleyse tanıyalım. Özbekistan'dan Ceditçi Abdülhamid Süleyman Çolpan (1893-1938), bu şiirini 20. yüzyılın başlarında yazmış. Türk dünyasının durumu betimliyor. Betimlediği durum acı ama bizim için bugün de geçerlidir.

Türkistanlı Kardeşlerimize[1]

Bilim, eğitim ve hünerden kaldı mahrum bizim halk,
Eğitimsizlik belasına uğramıştır bizim halk.
***

Milletini seveni suçlarlar Allahsız diye,
Milletine küfredene, saygı duyar, bizim halk.
***

Okul yerine açıldı, her mahallede meyhane,
Nefret etmek bir yana, sevinçten uçar bizim halk.
***

Okula vermez beş kuruş, düğüne saçar para,
Çaresiz ağır derde tutulmuştur bizim halk.
***

Ders almaz, başına bela olsa da bunca külfet,
Bastonunu kaybeden köre benzer bizim halk.
***

Kör bile fark eder yolunun eğri doğruluğunu,
Doğru yolu göstersen de eğrisini ister bizim halk.
***

Her şehirde (rahatlıkla) konuşulur ihtilaf ve kavga,
Söz açıldığında ittifaktan tavşan olur bizim halk.
***

Oğlumu okulda eğiteyim diye etmez arzu
Düğün yapıp, kerney çaldırmak ister bizim halk.
***

…
Kes sözünü ey kalem, bu kadar feryat yeter,
Çok konuşursan, ağzına taş atar bizim halk.

Abdülhamid Süleyman Çolpan / Özbekistan

[1] Kuçkartay, İ. ve Öz, A. *Özbek Edebiyatından Seçmeler-II.* https://tdkturkdunyasi.gov.tr/tam-metin-pdf/142/tur

Çolpan, 1938'de Stalin cehenneminde kurşuna dizildi!..

Prof. Dr. İlham Tohti

İçeriden sesler geliyordu. Sınırına kadar gittim ama Çin'e girmedim. Giren-çıkanlarla konuştum.

Anladım ki içeriden gelen sesler zulüm ve işkence sesleridir.

Gelen sesler Çin (Kitay) devletinin Karluklara/Uygurlara yaptığı işkencelerden geliyor.

İçeriden gelen sesler geri kalmış bir bölgenin yoksulluğunun kader olmadığına isyanın sesidir.

İçeriden gelen sesler dünyanın her yerinde Türk katliamı yapılan yıl, 1949 yılında ülkesi işgale uğrayan ve ilhak edilen insanların insanca yaşama isteğinin sesleridir.

İçeriden gelen sesler dindarların sesleridir.

Bitmedi, sandığınız gibi değil. İçeriden gelen sesler komünist olan Uygurlardan da geliyor.

Sincan bölgesinin Uygur Komünist Partisi yöneticilerine kucak kucak para veriyorlar. "Alın harcayın, geliştirin şuraları" diyorlarmış. Berikiler parayı nereye harcayacaklarını bilmiyormuş!

Size bir sır vereyim mi? Karluklar Çinlileri din ile çıldırtıyorlar! Çin devleti her şeyi Çinlileştirmiş. Bilim, sanat, devlet, demokrasi, insan hakları, yatma, kalkma… Uygurlar bile! Her şey Çinli. Çinli olmayan tek şey İslam. Çinli olmamanın yolu din! "Ben, sen değilim, ötekiyim." demenin yolu din.

"Uygur direnişçiler emperyalizmin maşası dinci teröristlerdir." gibi sözler sizin kaçan uykunuzu getirir ve uyutabilir ama kâbusla uyanırsınız! Orada, dinci-minci, ulusal bir direniş var.

Orta çağ din merkezli (teocentric) toplumlar çağıdır. Bütün toplumlar kültürlerini din ve dile yükleyip, sözlü olarak, oradan gençlere aktarmıştır. Toplumlar modernleştikçe bu aktarımı ayıklayıp yeni yöntem ve araçlarla yazılı, görüntülü ve dijital kültüre aktarmış ve kültürlerini güncellemiştir. Oysa Uygurlar gibi kendi tarihi vatanlarında işgalciler tarafından sömürgeleştirilen ve modernleşme fırsatı verilmeyen toplumlar kültür ve değerlerini din

üzerinden aktarmaya devam etmektedir. Bu tür gecikmiş toplumların din kültürlerine saldırmak, aslında onların bütün kültürel kimliğine ve genel olarak varlığına saldırmak anlamına gelir.

"Oradaki direniş Amerikan emperyalizminin Çin'e çelme takma işlevi görüyor, o yüzden Batı destekliyor!" diye sözde külyutmaz edalarla kenara çekilmek erdemli bir davranış değildir. Ulusal direnişi desteklemeseniz bile insan hakları ihlallerine itirazınız olmalıdır. Olmalıdır ki birbirimizi insan sayıp selamınızı alabilelim.

İlham Tohti, ekonomist, profesör. Ve komünist! Uygur olarak doğal biçimde kültürünün sahibi ve onu savunuyor! Yani teokratik de terörist de değil. 2014'ten beri hapiste. Çin, eğer ciddiyse ömür boyu hapiste yatıracakmış!

Sevgili kardeşim İlham Tohti. Ne işinize yarar bilmem, gönlüm sizinle. Siz, vahşi emperyalizme karşı insanlık nöbetindesiniz.

Prof. Dr. Yalkın Rozi

Bir de Yalkın Rozi var. Eğitim ve kültür araştırmacısı bir bilgin. Yıllarca özerk bölgenin kültür işlerinde bürokrat olarak çalışmış... Özerk bölgenin başına Çinli bir yönetici atandıktan sonra, 2018'de Yalkın Rozi (Yalqun Rozi) "Çin devletini yıkmaya teşvik" ile suçlanarak 15 yıl hapisle cezalandırılmış. Hazırladığı ders kitabında Atatürk'ten söz etmiş! Muhtemelen büyük suçu bu.

Türkiye'deki Kitay-sever çevreler Çin ders kitaplarında Atatürk'ten mutlaka ve hayranlıkla söz edildiği duyuntusunu ülkemizde yaymışlardı! Yüzlerinin rengini görmek gerek. Çin'de özerk bölgenin özerkliği!

Orda Bir Ülke Var Uzakta

Gülsen Dede

Orada bir ülke var uzakta. Gitmesek de kalmasak da o ülke ve orada yaşayan, hayatta kalmak için olağanüstü mücadele veren insanlar bizim soydaşlarımız, canımızdır.

Orası Türk uygarlığının, kültürünün ilk tohumlarının atıldığı yer Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerinin yaşadığı kadim coğrafyadır.

Yüzyıllar önce göç yoluyla kopup geldiğimiz ata topraklarımızda bugün olup biten bütün olumsuzluklar, asimilasyon, soykırım, işkence, baskı ve zulümlerin yankısı yüreklerimizde en ağır şekilde iz bırakmaya devam ediyor.

Aynı şekilde Ortadoğu'da Yemen'de, Filistin'de, Suriye'de devam eden insan zulmüne nasıl duyarlılık gösterip tepkilerimizi en yüksek perdeden haykırıyorsak; Uygur Türkeri'ne yapılan insanlık dışı eylemlere de ses olmak, tepki göstermek, gerekirse tüm varlığımızla siper olup, korumak zorundayız.

Aslında tarih sayfalarına bakıp, derinlemesine inceleme yaptığımızda görüyoruz ki, bugün yaşanan mezalimin ayak sesleri yüzyıllar öncesinden duyulmuş ve kendini fazlasıyla hissettirmiştir. Üstelik Bilge Kağan'ın Çin tehlikesine karşı verdiği öğütlere rağmen, bölgenin yönetiminde yetkin olan hükümdarların bu uyarıları ciddi bir bilinçle dikkate almadıkları, uyanık davranmadıkları aşikârdır. Bakın neler söylemiş Bilge Kağan:

"Oğuz Beğleri! Millet! Sözlerimi iyice işitin, sağlamca dinleyin!

Doğuda gündoğusuna, batıda günbatısına, kuzeyde gece ortasına kadar olan yerler içinde yaşayan milletler hep bana bağlıdır. Bunca milleti, bunca ülkeyi düzene soktum. Oralarda artık kötülük yoktur, kargaşalık yoktur. Türk kağanı Ötüken ormanında otururşa ilde sıkıntı, bunalım olmayacaktır. Doğuda Şantung Ovası'na kadar ordu şevkettim, denize ulaşmamıza az kaldı. Güneyde Tokuz Ersine kadar ordu şevkettim, Tibet'e erişmemize az kaldı. Batıda İnci Irmağı'nı aşarak Demirkapı'ya kadar gittim. Kuzeyde Yir Bayırku'ların toprağına ordu şevkettim. Bunca yerlere Türk adım, Türk şanını ulaştırdım!

Ötüken ormanında yabancılar yok. İl tutulacak yer Ötüken ormanıdır. Bu yerde oturup Çin milleti ile aramı düzelttim. Altın, gümüş, pirinç, ipek… bunca şeyleri ölçüsüz veren Çin milletinin sözü tatlı kumaşı yumuşak, yani armağanı çekicidir. Çinliler bu tatlı dil ve çekici armağanlarla uzaktaki milletleri

kandırarak kendilerine çekerler. Yakına çekip kondurduktan sonra da fitne bilgisini yayarlar. Uzaktaki kavimler Çinlilerin ne fesatçı olduklarını ancak o zaman anlar."

Çinlilerin hedeflerine ulaşmak için uyguladığı politik sinsi planlar ve iyiniyetli görünen tavırların asıl hedefi zengin maden yatakları ve geniş coğrafyası olan Doğu Türkistan'ı tamamen hakimiyeti altına alıp; Türk soyunu yok etmektir. Tarih boyunca zaman zaman Rusya'nın da desteğini alarak yaptığı eylemler orada yaşayan Türk soydaşlarımızın özgür yaşam haklarını sürekli olarak zedelemiştir.

Soydaşlarımızı asimile etmek, Türk nüfusunu yok etmek için aileleri parçalayarak yetişkinleri işkence kamplarına göndermek, çocukları yuvalarından, geçmişinden koparark bilinmeyen bölgelere yerleştirmek, yetişkinlerin ağır işlerde zorla çalıştırılması, okullarda Uygur dilinin konuşulması yasağı bize yansıyabilen haberlerin sadece birkaçı olsa da, o bölgede dışarıya yansımayan ağır bir mezalimin olduğundan eminiz.

Umit Ediz (fikirleri.com/Yazar) bir yazısında Çinlilerin asıl amacını nasıl özetlemiş görelim:

"Çin neden Doğu Türkistan'ı istiyor?

Çin'in 2049 yılına kadar bitirmeyi planladığı, 'Antik ipek yolunu canlandırma projesi' için Doğu Türkistan Avrupa'ya açılan kapı olarak görülüyor. Enerji olarak zengin olan bu bölge Çin için vazgeçilmez durumda. İnsan gücünü de hesaba katarsak, bu bölgenin ehemmiyetini anlamış oluruz. Ekonomik olarak ulaşılabilir olmak için ithalat ve ihracat kapılarını açmanın tek yolu Doğu Türkistan'dan geçiyor."

Doğu Türkistan'ın ve dolayısıyla Uygur Türkeri'nin tam bağımsız ülke olarak yaşayabilmesi için, o topraklarda yaşayan yöneticiler, yazarlar, sanatçılar, milyonlarca insan aralıksız mücadele etmiştir. Yüzyıllardır bitmek bilmeyen bu zorlu yolculukta pek çok değerimiz zindanlarda, işkencelerde ve baskı altındayken hayatını kaybetmiştir.

O değerlerden biri de eğitimci, yazar, şair Turgun Almas'dır. Şairin yazdığı özgürlük, bağımsızlık ve kimlik temalı şiirleri Uygur halkının, özellikle gençlerin uyanışına, bilincine hitap etmesi nedeniyle yıllarca Çin baskısına maruz kaldı ve tutuklandı. 1943 yılında dönemin Çinli yöneticisi Sheng Shicai'nin baskıcı politikaları nedeniyle 'ayrılıkçı faaliyet' suçlamasıyla tutuklandı. Özellikle 1989 yılında yayımlanan "Uyghurlar" adlı kitabı, Çin tarafından "ayrılıkçı fikirler" içerdiği gerekçesiyle yasaklandı.

Bu eser, Doğu Türkistan'ın tarih boyunca Uygurların yurdu olduğunu savunduğu için büyük yankı uyandırdı ve Çin yönetimini rahatsız etti. Buna

rağmen eserleri halk arasında gizlice okunmaya ve el yazması olarak çoğaltılmaya devam etti. (Bu önemli eser Selenge Yayınlarının sahibi merhum Ahsen Batur tarafından 2000'lı yılların başlarında Türkiye Türkçesiyle, "Turgun Almas Uygurlar" adıyla yayınlanmıştır.) Cesur kalem Almas'ın önemli eserlerinden biri de "Tenlerim Yaprak" adlı yapıtıdır. Hüzün, özgürlük ve ayrılık temalarını işler. Duygu yüklü bu şiir, daha sonra bestelenerek Uygur Halkı'nın bütün özlemlerinin avazı olarak dilden dile yayılmıştır.

Yeniden tüm dünyaya, insanlığa, "Ne Mutlu Türküm Diyenlere" tüm avazımızla seslenerek orada bir ülkenin, insanlığın, canlarımızın, tarihimizin, geçmişimizin varlığını hatırlatarak; dört elle sarılmamız gerektiğini hatırlatarak Turgun Almas'ın şiiriyle Uygur direnişini son avazımıza kadar hep birlikte haykıralım:

Tenlerim yaprak, titrep tohtadı,
Yüreğim dertlik, erkin sokmadı.
Çünki ey yârim seniñ haliñni
Kördüm figânda, bunça çağındı

Astalap basıp onbeşē kirdim,
Yene mu dehşet bastı felekni.
Düşmannı bilmey dostum dep yürüp
Bu zârlık unsur ezdi yürekni.

Uyān ey yârim râkipler yaman,
Eğer uyānmasan yığlap tur hemân.
Kadirlik yârim, söygüm, amrakım,
Men kettim emdi sen kalgin aman.

Son olarak Aliya İzzetbegoviç'in sözleriyle, başta kendi soydaşlarımız olmak üzere tüm dünya insanlarını en yüksek perdeden uyararak, Uygur Türkeri'nin acı feryatları duyulsun, Çin yönetimine "Yeter artık" denilsin istiyorum:

"Ve her şey bittiğinde hatırlayacağımız düşmanlarımızın sözleri değil, dostlarımızın sessizliği olacak."

“Gece Yarısı Tutuklanmayı Beklemek” Üzerine

İkram Çınar

Tahir Hamut İzgil, (2025). Gece Yarısı Tutuklanmayı Beklemek: Bir Uygur Şairinin Soykırım Tanıklıkları. Timaş Yayınları.

Çin’in Doğu Türkistan’da sergilediği baskılar edebiyata da konu olmuştur. İzgil’in ödüllü yapıtı bunlardan birisidir. Kitabın arka kapağında şunlar yazılı:

“Çin 2017’de Doğu Türkistan’ı devasa bir açık hava hapishanesine çevirdi. Kitlesel tutuklamalar, toplama kampları ve sözde eğitim merkezleri… Modern Uygur şiirinin en güçlü¨ seslerinden olan Tahir Hamut İzgil, işte bu dehşetin başlamasından hemen önce Doğu Türkistan’dan kaçmayı başaran son aydınlardan biridir. ‘Gece Yarısı Tutuklanmayı Beklemek’, bir entelektüelin gözünden Çin devletinin Doğu Türkistan’da yürüttüğü baskı ve yok etme politikalarına tanıklık etme imkânı sunuyor. İzgil’in anlatımı; gündelik korkuları, umutsuzluğu, tükenmişlik duygusunu, sınırlı direniş yollarını ve insanların birer birer ortadan kayboluşunu yalın bir şekilde sergiliyor.”

2023 Amerikan Ulusal Kitap Eleştirmenleri Birliği John Leonard Ödülü¨ ve 2024 Moore İnsan Hakları Kitap Ödülü’ne layık görülen bu eser, soykırım rejimi altında hayatta kalmaya çalışan bir insanın içten, sarsıcı hikâyesidir. Tahir Hamut İzgil, sürgün edebiyatının yeni sesi olarak anılıyor.

Anı-biyografi türü bu eserin yazarı, Tahir Hamut Izgil, metne doğrudan tanıklık eden bir şair, film yapımcısı ve Uygur entelektüelidir. Çin'in Kuzeybatısındaki Uygur bölgesi (Xinjiang-Sincan) kökenli olan Izgil, hem edebi üretimi hem de maruz kaldığı baskı süreciyle ilgili anlatımıyla dikkati çekmiştir. Kitap, Uygur halkına yönelik polis devleti uygulamalarını, gözetim sistemini, kültürel yok etmeyi ve bireysel/kollektif direnişi "yerinde" anlatan bir anı / biyografi niteliğindedir.

Amerikan basınında kitap büyük ilgi görmüştür. Chatgpt yapay zeka makinesiyle sorgulandığında şu verilere ulaşılmıştır: The Washington Post'un değerlendirmesinde, Izgil'in eserinin "özünde bir şairin, bütünüyle bir toplumu hedef alan kampanyayı nasıl anlatabileceğini" düşündüren bir anlatı olduğu vurgulanır; "sessizliklerin ördüğü bir hikâye" biçiminde de tanımlanır.[1] Benzer şekilde Boston Globe'da yayımlanan bir incelemede, gözetim teknolojileri, kimlik kontrolleri, gündelik bürokrasi aracılığıyla uygulanan baskılar üzerinden Uygur azınlığın yaşadığı "yavaş erime" süreci çarpıcı biçimde ortaya konur.[2] Bu bağlamda kitap yalnızca bir bireyin kaçış öyküsü değil; aynı zamanda bir halkın belleğini, kültürünü, dilini ve yaşam biçimini hedef alan sistematik saldırının tanığıdır.

İçerik ve Anlatı

İzgil'in kitabı, 2000'lerin başından 2017 yılına kadar uzanan bir çizgide ilerliyor. Yazar, ilk gençlik döneminden itibaren kentleşme ve modernleşme söylemleri içinde Uygur kimliğiyle nasıl var olmaya çalıştığını, film yönetmeni ve şair olarak toplum içindeki yerini ve değişimleri görüyor. Ardından, Çin devletinin Uygur kültürüne yönelik baskılarını, arkadaşlarının "kayboluşlarını", komşuların, yakınlarının göz göre göre tutuklanmalarını, sözlü ifadelere geçmeden önce oluşan "Bu gece kapıya gelecekler mi?" endişesini aktarır.[3] Kitaptaki anlatının vahameti, kanlı sahnelerle değil; daha çok "Şu formu doldurmadan çıkamazsın.", "Çocuk okula gidemiyor.", "Mahallede alışveriş yapan kişi bir daha görünmüyor." gibi gündelik ama yıkıcı ayrıntılarla veriliyor. Washington Post bu yönüyle kitabı, "Bir Le Carré romanı gibi, çatışma sahnesi olmadan, adım adım boğan bir gerilim" olarak değerlendiriyor.[4]

İzgil, 2017'de ailesiyle birlikte ABD'ye sığınır. Ancak kitabı okurken okuyucuya bu kaçışın tam anlamıyla bir kurtuluş olmadığı; özgürlükle beraber hayatta kalmanın yarattığı suçluluk, geride bırakılanlar, kültürüne dair uzaklık

[1] The Washington Post
[2] BostonGlobe.com
[3] Penguin Random House Higher Education+2Los Angeles Review of Books+2
[4] The Washington Post

hissi duygusunu da aktarıyor. “Kaçan birkaç şanslı olarak kurtuluş gemisinde yer aldığımızı biliyoruz, ama bu ‘kaçış’ kelimesinin içine saklı ‘korkaklık’ utancını da yaşıyoruz” gibi ifadelerle yazarın içsel çatışması dile geliyor.[5]

Bu Kitaba Kültürel ve Pedagojik Açıdan Bakış

Kitap, göç sosyologları, eğitimciler ve özellikle etnopedagoji ilgilileri açısından zengin bir kaynak olacakmış gibi görünüyor. Bu kitap, sadece Uygurları değil, başta Ahıska, Kırım, Karaçay vb. birçok sürgün ve baskı altındaki toplumların yaşadıklarını örnekleyen ve göz önüne seren bir metindir. Uygur halkının edebiyatı, şiiri ve diline ilişkin bir entelektüel perspektif sunması açısından bu kitabın önemi tartışılamaz. Yazar bir şair olarak kendi kültürünü ve onun modernleşme süreçlerinde nasıl biçimlendiğini, nasıl baskılandığını anlatıyor.

Bu kitap bir yetişkin eğitimcisi ya da öğretmen olarak “kendini anlatabilme”, “tanıklık üzerinden eğitim” gibi kavramlar açısından örnekler sunuyor. Yazarın kaçış süreci, yeni bir dil ve kültür ortamına geçişi, kimlik sorunları ve travma sonrası öğrenme gibi temaları tartışmaya açmaktadır.

Kitap, bir baskı altında olan topluluğun direnme yollarını, kültürünü ve dilini koruma çabalarını anlamak açısından eğitimcilere bakış açısı kazandırabilir. Çocuk ve aile odaklı eğitim bağlamında, baskı altındaki bir halkın çocuklarına, diline, kültürüne sahip çıkma çabalarını da tartışmaya açar. Yazar bir şair olduğu için metin sadece olayların akışına değil, şiirsel imgelere de örneklerle yer vermiştir.

Uzun sözün kısası…

“Gece Yarısı Tutuklanmayı Beklemek” kültürel duyarlılık ve etnopedagojik perspektif geliştirmek isteyen herkes için yararlı bir eser. Yazarın şair kimliği, edebi dili ve anlatının kişisel / toplumsal düzlemi birleştiğinde okurun içine çekildiği ama aynı zamanda düşündürdüğü bir okuma deneyimi sunuyor. Kitabın değeri sadece Uygurlar özelinde değil; baskı altında kalan, sesi bastırılmaya çalışılan tüm kültürleri anlama açısından evrensel bir kılavuz gibi.

Son olarak bir ayrıntıya odaklanmak istiyorum. İzgil’in eşi doğum kotasına karşın üçüncü çocuğa hamile kalır ve bir oğlu olur. Adını “Tarım” koyar. Uygur elinin ünlü tarım havzası ve nehrine gönderme… Ancak “Tarım” İzgil’de başka anlamlar da çağrıştırmaktadır.

İzgil, Çin'de öldürülen Perhat Dursun adlı şairin yazdığı "Tarım Nehri" başlıklı şiir aklına gelir ve üzülür. Şiirden birkaç dize şöyle (s. 265):

"Tıpkı Tarım suyu gibi,

[5] PublishersWeekly.com+1

Biz burada başlamış,
Burada biteriz.
Biz hiçbir yerden gelmedik,
Hiçbir yere de gitmeyiz…"

Şiir hem içerdiği varoluşsal yoğunluk hem de Uygur coğrafyasının simgesel anlam dünyası bakımından derin bir metin. Oğluna ad olan bu şiirin İzgil'in dünyasındaki yankısı önemli olmalıdır.

Perhat Dursun, kendi yaşam çizgisini nehrin akışıyla özdeşleştirirken, bireysel varoluşu toplumsal bir yazgının içine yerleştirir: "Tıpkı Tarım suyu gibi / Biz burada başlamış, burada biteriz." Bu dizelerde "başlamak" ve "bitmek" aynı mekâna bağlanır; yer değiştirme, göç, sürgün ya da kaçış imkânı yoktur. Bu, bir toprağa mahkûm olma değil, toprağa aidiyetin anlatımıdır.

Perhat Dursun'un dizeleri olağanüstü derecede sade ama yoğundur. "Tarım suyu" imgesi, hem doğayı hem kaderi temsil eder; insani yazgı doğanın döngüsüyle ilintilendirilir.

Bu şiir, kültürel kimliğin doğayla kurduğu ilişkiyi anlamak açısından öğretici bir örnektir. Uygur kültüründe nehir, "süreklilik"; çöl, "yokluk"tur. Tarım Nehri'nin çölde akması, kimliğin sürekli tükeniş ve diriliş arasında var olması anlamına gelir.

Tahir Hamut İzgil'in bu şiiri anımsadığında üzülmesi rastlantı değildir. Çünkü "Tarım Nehri", onun sürgünlüğünün karşı kutbudur. Perhat Dursun "Biz hiçbir yere gitmeyiz" der; İzgil ise, "Bir yere gitmek zorunda kalmanın acısını" anlatır. Biri kalmanın, diğeri gitmenin trajedisini yaşar. Tarım Nehri, burada kalanın mezarı, gidenin vicdanıdır.

"Erken Uyanan Adam"

Irmak Aktürk

Giriş

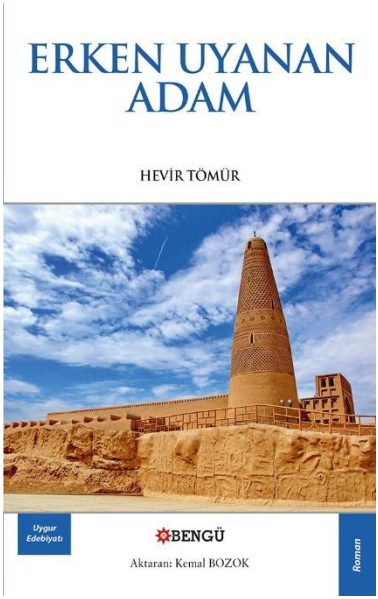

Bu yazıda Hevir Tömür tarafından kaleme alınan, Doğu Türkistan'ın istiklali için ömrünü feda etmiş Abdulhaluk Uygur'un hayatını konu alan "Erken Uyanan Adam" isimli romandan ve romanımızın yazarı Hevir Tömür'den bahsedilecektir. Dönemin aydınlarının toplumun eğitiminden kendilerini nasıl sorumlu tuttuğunun üzerinde durulacaktır. Doğu Türkistan örneğinde de yaşadığımız, aydınlarına sahip çıkmayan milletlerin yaşadığı felaketlerden söz edilecektir. Roman, Kemal Bozok tarafından çevrilmiş ve 2020 yılında Bengü Yayınevi tarafından yayınlanmış.

Kitaba konu olan Abdulhaluk Uygur (1901-1933), Turfan şehrinde doğmuş, kısa ömrüne rağmen Uygur edebiyatı ve kültürüne önemli katkılar yapmış bir eylem adamı ve edebiyatçıdır. Çin yönetimince idam edilmiştir. İncelenen kitap onun hakkında Çin'de yazılan bir belgesel romandır.

Hevir Tömür Kimdir?

İnceleyeceğim "Erken Uyanan Adam" isimli romanın yazarı Hevir Tömür, Doğu Türkistan'ın Toksun nahiyesinde 1922 yılında dünyaya gelmiştir. Eğitimini birçok şehirde sürdürmüş ve 1939 yılında Sincan Eyalet Darülmuallimini'ndeki eğitimini tamamlayarak memleketi Toksun'da öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Siyasi sebeplerden ötürü sıkıntılı bir hayat sürdürmüştür. 1992 yılının Ocak ayında 70 yaşındayken hastalık sebebiyle hayata veda etmiştir. 1940'lı yıllarda yayınladığı şiirleri ile edebiyat dünyasında isminden söz ettirmeye başlamıştır. Edebi sahadaki asıl ününü 1980'li yıllardan sonra kaleme aldığı eserlerle kazanmıştır. Hevir Tömür edebi eserlerinin yanı

sıra tarihi konularda da çok sayıda makaleyi kaleme alarak yakın dönem Uygur tarihinin aydınlatılmasına büyük katkılar sağlamıştır.

Doğu Türkistan Coğrafyası ve Uygur Tarihi

Doğu Türkistan, günümüzde Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi haline getirilmiştir. Türkistan'ın bu bölgesi, tarih boyunca stratejik konumu nedeniyle İpek Yolu'nun önemli merkezlerinden biri olmuştur. M.Ö. 2. bin yıldan itibaren göçebe Türk toplulukları burada yaşamış, Hiung-nu, Göktürkler ve Uygurlar gibi devletler bölgede hüküm sürmüştür. 8. yüzyılda Türkistan'daki Uygur Kağanlığı'nın kurulması, bölgedeki Türk kültürünün temellerinin atıldığı kritik bir dönem olmuştur. 840'larda Türkistan'daki Uygur Kağanlığı yıkılınca bazı Uygurlar bugünkü Doğu Türkistan'a göç etmiş ve burada şehirleşme, ticaret ve kültürel etkileşimle gelişmiştir. 10. yüzyıldan itibaren bölgeye İslamiyet yayılmaya başlamış, özellikle Karahanlılar döneminde Uygurlar Müslüman olmuş ve bu süreç hem dini hem de kültürel hayatlarını derinden etkilemiştir. Uygur alfabesi, Arap alfabesinin etkisiyle şekillenmiş ve günümüzdeki Uygur yazısının temeli atılmıştır. 13. yüzyılda Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu bölgeyi fethetmiş, 18. yüzyılda ise Çin'in Qing Hanedanı yönetimi altına girmiştir. 20. yüzyılda kısa ömürlü Doğu Türkistan Cumhuriyetleri kurulmuş, ancak bağımsızlık girişimleri uzun vadede başarılı olamamıştır. 1949'dan sonra bölge Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgaline ve ilhakına uğramış, Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak kalmış, Uygur Türkleri ise kültürel ve dini kimliklerini koruma mücadelesi vermeye devam etmiştir. Tarih boyunca Doğu Türkistan, hem Türk dünyasının kültürel ve siyasi açıdan önemli bir parçası olmuş hem de İpek Yolu sayesinde farklı medeniyetlerle etkileşim kurmuş bir bölge olarak öne çıkmıştır.

Günümüzde Doğu Türkistan halkı Çin'in büyük zulüm ve soykırımıyla mücadele durumundadır. Toplama kampları gibi yollarla o bölgede yaşayan Türk halkını din ve kültür açısından asimile etme amaçlı Çin ideolojisi ile işkence, istismar gibi eziyetlere hala devam edildiği basına yansımaktadır.

Uyanışın ve Direnişin İzleri: Erken Uyanan Adam

Hevir Tömür, bu roman ile Abdulhaluk Uygur'un hayatı üzerinden aslında Doğu Türkistan halkının tarihsel mücadelesini bireysel bir kader çizgisiyle birleştirmiş, dikkati çeken bir eser ortaya çıkarmıştır.

Kitap sadece bir direniş öyküsü değil aynı zamanda kimlik bilincinin ve özgürlük arzusunun da bir yansıması olarak ortaya çıkmış. Aslında Tömür, bir kurguyla birlikte halkın yaşadığı baskı ve kültürel asimilasyonu çok katmanlı bir boyutta ele almıştır. Kendini bağımsızlık ve çağdaşlaşma uğruna ülkesine adayan Abdulhaluk Uygur'un hayatını konu alan bu kitap okuyucusunu derinden etkilemektedir.

Vatanın istiklalini her şeyden önce tutan Uygur'un şairlikten eğitimciliğe doğru uzanan hayatı aslında halkın uyanışı için verdiği mücadeleden ibaret. Ailesinin onun memurluk yahut tercümanlık yapmasını istemesine karşın Abdulhaluk ve eşi Ayimhan birlikte çalışarak bir okul açmış fakat devlet baskılarıyla bu okul kapatılmıştır. Kitapta okuyucuyu en çok etkileyebilecek ifadelerden biri olan, kendisine tercümanlık yapmasını söyleyen Abdusemi Bay'ın Abdulhaluk Uygur'a Abdulhaluk "bayveççe"[1] diye hitap etmesinden sonra:*"Canın çıkacak olsa bile, bana bayveççe, tercüman deme, Abdulhaluk Uygur de! Ben bu Uygur ismini, sana benzeyen kişiler adımı zikrettiğinde Uygur demeye alışsın, kendi milletlerinin Uygur olduğunu bilsin diye aldım."(s.26)* cümlesiyle milli kimlik bilincini, vatan ve millet sevgisini okuyucularına çarpıcı bir biçimde aktarmaktadır.

Fikirlerini devlet erkânına sunmak isteyen Uygur, memleketi Turfan'dan ayrılıyor fakat ulaşmak istediği devlet büyüğü bir darbe sonucu öldürülünce elleri boş bir şekilde memleketine geri dönüyor. Bu kez daha büyük bir okul açmak için çok çaba sarf ediyor. Ayrıca din adamlarının karşı çıkmalarına ise müfredatına din derslerini eklemek gibi bir çözüm buluyor. Şehir dışına çıktığı bir süreçte ay yüzlü sevgilisi güzeller güzeli biricik eşi Ayimhan rahatsızlanıyor ve hurafeciler tarafından uygulanan yanlış bir tedavi yüzünden yaşamı sona eriyor. Uygur'un kaleminden şu dizeler dökülüyor:

"Bana gelen dert -elem gelse idi dağ başına,

Ezilip karışırdı nehir suyunun taşına."

Canından çok sevdiği eşinin acısına rağmen vatanının istiklalinden vazgeçmeyen Abdulhaluk Uygur'un yazdığı "Açıl" adlı şiir yurdun dört bir yanına yayılıyor.

Açıl

Gülüm açılıyor, açıl,
Başa takılıyor, açıl
Bu gülün yürek odu, açıl, gül açıl
Vücutları sarıyor, açıl.
Açıl, açılmayan gül olmaz, açıl!

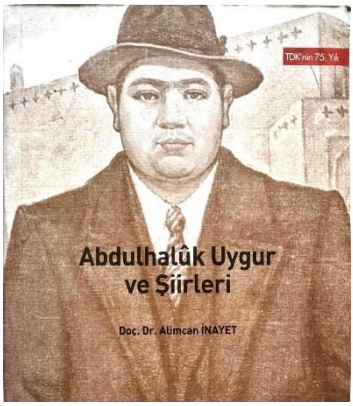

Gülüm bana naz eder, açıl,
Gülüp benle alay eder, açıl.
Gül kadrini bilmezsin, açıl gül açıl,
Kara kışı yaz eder, açıl
Açıl, açılmayan gül olmaz, açıl!

Gül derdiyle hun olduk, açıl,
Değirmende un olduk, açıl.
Korktuğundan serttir taş, açıl, gül açıl,
Birleşmedik kum olduk, açıl.
Açıl, açılmakta bir sır var, açıl!

Genç talebe uyuma, açıl,
Gül yolundan kalma, açıl.
Bu gül için can feda, açıl, gül açıl,
Her adımın bin altın, açıl.
Açıl, açılmayan gül olmaz, açıl.

Gayret gülüm açılıver, açıl, açıl,
Himmet gülüm açılıver, açıl.
Bu gül için versem can, açıl, gül açıl,
Nasıl olsa bir ölüm,
Ya ölüm yahut dirim, açıl.
Açıl, açılmakta bir sır var, açıl!..

Hocaniyaz Hacı'nın öncülük ettiği, Kumul halkının isyanı ile ortaya çıkan, Kumul İhtilali'nin başladığının haberi Turfan halkına da ulaşıyor ve istiklal ateşiyle yanan yurdun tüm yanı isyanı devam ettiriyor. Sonunda ise Abdulhaluk Uygur tutuklanıyor. *"Açıl"* şiirini onun yazdığını öğrenen Çin hükümeti ne yazık ki Abdulhaluk Uygur'un kalemini kırıyor. Abdulhaluk Uygur ve 17 arkadaşı 13 Mart 1933 tarihinde idam edilerek şehit ediliyor. Son isteği halkının zulüm görmemesi olan Abdulhaluk Uygur'un son sözü ise *"Gül açıl"* oluyor.

Eserde yazar Tömür, yalın bir dil kullanmış. Kitabın sürükleyiciliği Tömür'ün olağanüstü güzellikte ve yoğun betimlemelerinden kaynaklanmaktadır. Yer yer psikolojik çözümlemelerin betimlemelere eşlik etmesi okuyucuya ayrı bir tat vermektedir. Eser kronolojik olarak doğrusal ilerlemekte fakat geriye dönüşler romanı zenginleştirmektedir.

[1] Bayveççe: Zengin ve mert oğlan.

"Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları" Adlı Eserinin Ardından

Dr. Minara Aliyeva Çınar

Uygur Türkleri hakkında ilk bilgilerim, Kazakistan'da yaşadığım dönemde şekillenmeye başlamıştır. Yaşadığım mahallede az sayıda da olsa Uygur ailelerin bulunması, bu toplumu yakından gözlemleme fırsatı sunmuştur. Uygurların sakin, mütevazı, diğer toplumlarla uyum içinde yaşamaya gayret eden, naif ve mazlum bir yapıya sahip olduklarını kısa sürede fark etmiştim. Bu gözlemler, bende Uygur kimliğine karşı derin bir merak ve sempati uyandırdı.

Türkiye'ye geldiğim yıllarda, Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde eğitimime devam ederken Doğu Türkistan'dan gelen bir Uygur öğretim üyesiyle tanışmam bu ilgimi daha da pekiştirdi. Söz konusu hocanın sakin, saygılı ve alçakgönüllü kişiliği, Kazakistan'da tanıdığım Uygurları hatırlatıyordu. Hoca, o yıllarda Türk dünyasından gelen öğrencilerle yakın ilişkiler kurmuş, bizlerle kültürel, tarihî ve sosyal meseleler üzerine samimi sohbetler gerçekleştirmişti. Ancak, kendisinin Doğu Türkistan'daki hayat tecrübelerini ve orada yaşananları anlattığı anlarda, bizim dile getirdiğimiz zorlukların onun anlattıkları karşısında ne kadar sınırlı kaldığını açıkça hissederdik. O anlatılar, bizleri hem derinden sarsar hem de Doğu Türkistan meselesine karşı daha bilinçli bir duyarlılık kazanmamıza vesile olurdu.

Yüksek lisans eğitimine başladığımda, edindiğim bu izlenimlerin de etkisiyle Uygurlar üzerine akademik bir çalışma yürütmeye karar verdim. Üniversitemin Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde eğitim görmeye başladığım dönemde, Uygur tarihi, kültürü ve edebiyatı hakkında daha kapsamlı bilgiler edinme imkânı buldum. Özellikle Abdulhaluk Uygur üzerine hazırladığım tez çalışması sırasında, Doğu Türkistan halkının maruz kaldığı siyasi baskılar, kültürel asimilasyon süreçleri ve direniş mücadeleleri üzerine yaptığım araştırmalar, bu toplumun yaşadığı trajedilerin derinliğini daha yakından görmemi sağladı.

Tam da bu dönemde elime geçen "**Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**" adlı eser, Doğu Türkistan meselesine bakışımı temelden değiştirdi. Eserde dile getirilen hatıralar, yalnızca tarihî bir döneme ışık tutmakla kalmıyor, aynı zamanda bir halkın kimliğini koruma

mücadelesinin insani boyutlarını da gözler önüne seriyordu. Kitabı okudukça, o güne dek zihnimde beliren pek çok sorunun cevabını bulmakla birlikte, Doğu Türkistan'da yaşayan kardeşlerimizin yaşadıkları baskı ve zulme dair derin bir üzüntü hissettim.

Bu hatıraların sahibi, Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti Eski Genel Sekreteri **İsa Yusuf Alptekin**'dir. 1985 yılında İstanbul'da Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi tarafından yayımlanan bu eser, sadece bir bireyin tanıklıklarını değil, aynı zamanda bir milletin var olma mücadelesinin tarihsel hafızasını da taşımaktadır. Bu yazıda, İsa Yusuf Alptekin'in söz konusu hatıralarında dile getirdiği olaylar, açıklamalar ve değerlendirmeler tarihî bağlamı içerisinde ele alınarak incelenecektir.

İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıralarının Tarihsel Bağlamı ve Önemi

İsa Yusuf Alptekin'in hatıraları, yalnızca bireysel bir yaşam öyküsü değil, aynı zamanda Doğu Türkistan Türklerinin XX. yüzyıl boyunca yaşadıkları siyasi, sosyal ve kültürel mücadelelerin bir aynası niteliğindedir. Bu hatıralar, dönemin tarihsel koşullarını anlamak açısından birincil elden tanıklıklar sunmakta ve Doğu Türkistan meselesini ideolojik söylemlerden arındırılmış biçimde, doğrudan bir aktörün gözünden değerlendirme imkânı vermektedir.

Doğu Türkistan, tarih boyunca stratejik konumu ve zengin doğal kaynakları nedeniyle farklı güç merkezlerinin ilgi odağı olmuştur. Çin İmparatorluğu'nun kuzeybatısında yer alan bu bölge, Türkistan coğrafyasının ayrılmaz bir parçası olarak, Türk kültür ve medeniyetinin doğu kanadını oluşturmuştur. Ancak XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bölge üzerindeki Çin hâkimiyeti giderek artmış; özellikle XX. yüzyılın ilk yarısında uygulanan idarî, askerî ve kültürel politikalar ile Rusların baskıları, Uygur halkı başta olmak üzere bölgedeki Türk topluluklarının millî kimliklerini koruma çabalarını zorlaştırmıştır.

Eserin "Müellifin Önsözü" bölümünde Alptekin, Doğu Türkistan'ın Rus-Çin iş birliğiyle nasıl kuşatma altına alındığını ayrıntılı biçimde anlatır: *"Yakub Han'ın kurduğu Doğu Türkistan Devletini 1876 yılında yıkan Çinliler, Doğu Türkistan'ı katliamlar, zulümler ve işkenceler altında idare etmeye başladılar. Bu karanlık esaret devri 1930'lara kadar devam etti. 1931 yılında, Çin zulmüne karşı millî bir ayaklanma meydana geldi. Bu ayaklanma 1933 yılında bütün Doğu Türkistan'a yayılarak, Çinliler Doğu Türkistan'ın birçok bölgelerinden çıkarıldılar. Kaşgar'da Doğu Türkistan'ın istilali ilan edilerek, "Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti" adıyla millî devletimiz kuruldu. Hacı Hoca Niyaz Cumhurbaşkanı, Sabit Damolla başbakan oldular. Aciz kalan Çinliler, Ruslardan askeri yardım istediler. Ruslar, uzun zamandır bekledikleri fırsatın doğduğunu görerek, ordularını Doğu Türkistan'a soktular. Binlerce şehidin kanı pahasına kurulan "Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti" bu Çin-Rus*

işbirliğine dayanamadı ve yıkıldı. Yurdumuz Çin ve Rus işgali altına düştü. Doğu Türkistan sözde Çin işgali ve fakat gerçekte Rus istilası altında on yıl süren bu devirde, zalim ve sadist Çinli umumî vali Şın Şı Sey tarafından diktatörce ve Rusların direktifleri istikametinde idare edildi. Bizim herkese göstermeye çalıştığımız Rus istilası ve komünizm tehlikesi gerçek olmuştu. Doğu Türkistan bu devirde akıl almaz, işkencelere, katliamlara sahne oldu. Cumhurbaşkanı Hacı Hoca Niyaz, başbakan Sabit Damolla başta olmak üzere binlerce Türk şehit oldu. Büyük millî mücahitlerimizden Mehmet Emin Buğra ve general Mahmut Muhitî gibi binlerce Türk vatanlarını terk etmek zorunda kaldılar." (Taşçı, 1985, 9).

Alptekin, dünyanın bu vahşete sessiz kaldığını vurgular. 1938–1940 yılları arasında Doğu Türkistan davasını duyurmak amacıyla pek çok ülkeyi ziyaret ettiğini; ancak hiçbir somut destek göremediğini belirtir: *"O zamanlar bütün dünya bu vahşete seyirci kaldı, Doğu Türkistanlıların feryatları, çığlıkları hiç bir yerde duyulmadı. Ben bu durumu insanlık âlemine, dindaşlarımıza ve soydaşlarımıza duyurmak, anlatmak ve onlardan yardım talep etmek için Orta-Doğuda ve Uzak-Doğuda uzun bir seyahat yaptım. 1938-1940 yılları arasındaki bu seyahatimde, Çin, Filipinler, Singapur, Srilanka, Hindistan, Suudi Arabistan, Mısır, Türkiye, Lübnan, Suriye, Irak, İran, Afganistan, Burma devletlerini ziyaret ederek, bu ülkelerin devlet adamları, siyasî, dinî, millî liderleri ile görüşmeler yaptım. Ancak ne acıdır ki, ziyaret ettiğim ve Doğu Türkistan'ın dert ve davalarını anlatmaya gayret ettiğim bu ülkelerden ve ileri gelen adamlarından herhangi bir yardım göremedim, alamadım."* (Taşçı, 1985, 9-10).

1944'te İli vilayetinde başlayan millî ayaklanma sonucunda "Şarkî Türkistan Cumhuriyeti" yeniden kurulmuş, fakat Sovyet etkisi nedeniyle bu girişim uzun ömürlü olamamıştır. Cumhurbaşkanı Ali Han Töre'nin ortadan kaldırılması ve ayaklanma liderlerinin uçak kazası süsü verilerek öldürülmesi, bağımsızlık umutlarını bir kez daha sönmüştür. 1949'da Kızıl Çin ordularının bölgeyi işgal etmesiyle Doğu Türkistan, yeni bir sömürge dönemine girmiştir. Hatıralarında bunu şöyle anlatmaktadır: *"1944 yılında İli vilayetimizde millî bir ayaklanma meydana geldi. İli bölgesi kurtarılarak, istiklal ilan edildi ve "Şarkî Türkistan Cumhuriyeti" kuruldu. Ne var ki, Ruslar hakikatte bir Doğu Türkistan Devleti kurulmasını istemiyorlardı. Çünkü böyle bir devlet, esaretleri altındaki Batı Türkistan'a tesir edebilirdi. Bu bakımdan, İli'de kurulmuş olan "Şarki Türkistan Cumhuriyetini" Milliyetçi Çin hükümeti ile anlaşmaya zorladılar. Anlaşmaya taraftar olmayan Cumhurbaşkanı Ali Han Töre'yi kaçırdılar. Yapılan anlaşma sonunda, Ruslar ve Çinliler, İlide kurulmuş olan millî cumhuriyetimizi dağıttıkları gibi, Doğu Türkistana muhtariyet bile vermediler. Daha sonra ise, İli millî ayaklanmasının liderlerini bir uçak kazası süsü ile öldürdüler.*

1949 yılında ise, bütün Çini ele geçiren Kızıl Çin kuvvetleri, Doğu Türkistan'ı da işgale başladılar. Memleketimin ve milletimin başına yeni bir kâbûs çöktü. Mehmet

Emin Buğra Bey ve ben binlerce mücadele arkadaşımız ve yurttaşımızla, mukaddes vatan, millet ve istiklâl mücadelemize hür dünyada devam etmek kararı ile aziz vatanımız Doğu Türkistan'dan hicret ettik." (Taşçı, 1985, 10).

İsa Yusuf Alptekin, bu tarihî dönemeçte Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinin en önemli isimlerinden biri olarak öne çıkmıştır. 1901 yılında Kaşgar'da doğan Alptekin, erken yaşlarda eğitim amacıyla Hindistan ve Türkiye gibi farklı merkezlerle temas kurmuş; bu süreçte hem modern milliyetçilik düşüncesinden hem de Türk dünyasında yükselen bağımsızlık hareketlerinden etkilenmiştir. 1930'lu yıllardan itibaren Doğu Türkistan'da Çin yönetiminin baskıcı politikalarına karşı siyasal bir bilinç oluşturmak amacıyla faaliyetlerde bulunmuş; 1940'larda ise Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde aktif görev üstlenmiştir.

Alptekin'in hatıralarında dikkat çeken en önemli unsurlardan biri, onun mücadele anlayışının yalnızca siyasi bağımsızlıkla sınırlı olmamasıdır. O, Doğu Türkistan halkının kültürel kimliğini, dilini, dinini ve tarihsel hafızasını korumayı da bağımsızlık kadar önemli görmüştür. Hatıralarında sıkça vurguladığı üzere, bir milletin yaşama iradesi yalnızca siyasi sınırlarla değil, aynı zamanda dil, din, tarih ve gelenek gibi unsurlarla da şekillenir. Bu yönüyle Alptekin, yalnızca bir siyasetçi değil, aynı zamanda bir kültür ve kimlik savunucusudur.

Alptekin, hicretinin ardından Doğu Türkistan davasını uluslararası platformlara taşımak için yoğun bir çaba göstermiştir. Otuzdan fazla ülkeyi ziyaret ederek Doğu Türkistan'ın durumunu anlatan muhtıra, rapor ve bildiriler sunmuş; İslam Konferansları'nda bölge lehine kararlar çıkartmıştır. Türkiye'de de devlet adamlarına, dini ve millî liderlere mektuplar sunarak meselenin gündemde tutulması için çabalamıştır. Eserinde bu konuda şu açıklamalara yer vermektedir: *"Hicretimizden bu zamana kadar, otuz beş senedir, önceden yaptığım gibi, soydaşlarımızın, dindaşlarımızın ve hür insanlık âleminin yardımı ile Doğu Türkistan'ı Çin esaretinden kurtarmak ve Rus istila tehlikesinden korumak için bir çok faaliyetler yaptık. Bu zaman zarfında ben, otuzdan fazla devleti ziyaret ederek, Doğu Türkistanın dert ve davalarını anlatmaya çalıştım. Ziyaret ettiğim ülkelerin devlet adamlarına, millî ve dini liderlerine, davamızı anlatan muhtıralar, raporlar takdim ettim. Basın toplantıları, konferanslar tertip ettim. Dünya İslam teşkilatlarının çeşitli toplantılarına ve İslam Konferanslarına katıldım. Doğu Türkistan'ın dert ve davaları ile alakalı konuşmalar yaptım, kararlar çıkarttım.*

Bilhassa, Türk dünyasının manevi lideri, yegane ümit kaynağı, istinatgahı, olan aziz Türkiyemizde de 1954 yılından itibaren, hemen hemen her değişiklikte, devlet ve hükümet başkanlarımıza, ileri gelen devlet adamlarımıza, dini, millî ve siyasi liderlerimize, Doğu Türkistan'ın dert ve davalarını anlatan muhtıralar, mektuplar

takdim ettim. Bazıları ile görüşerek, bizzat anlattım. Kitaplar, mecmualar, bildiriler, broşürler neşrettim." (Taşçı, 1985, 10).

Eserin 1985 yılında İstanbul'da yayımlanması hem Doğu Türkistan diasporası hem de Türkiye'deki Türk dünyası araştırmaları açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1980'li yıllar, Türk dünyası bilincinin yeniden canlanmaya başladığı bir dönemdir. Sovyetler Birliği'nin çözülme sürecine girdiği bu yıllarda, Orta Asya ve Türkistan meseleleri Türkiye'de entelektüel çevrelerin ilgi alanına girmiştir. Bu bağlamda Alptekin'in hatıraları, yalnızca tarihsel bir belge değil, aynı zamanda Türk dünyası bilincinin güçlenmesine katkı sağlayan ideolojik bir metin niteliği taşımaktadır.

Alptekin'in hatıralarında, Doğu Türkistan'ın maruz kaldığı insan hakları ihlalleri, kültürel baskılar ve zorunlu asimilasyon politikaları ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Çin askerlerinin bölgeye sevki, Uygur halkının yaşam alanlarının işgal edilmesi ve nüfus dengelerinin değiştirilmesi gibi olaylar, dönemin dramatik atmosferini çarpıcı biçimde yansıtmaktadır: *"Merkezi hükümet Doğu Türkistan'a göndermek için Kansu'da bulunan askerlerini yavaş yavaş Sûcu'ya, huduta sevk etmeye başladı. Yeni durumdan yararlanıp sevk etmeye başladı. O asker Lancu'ya gelmeye başladı. Kışlalar doldu. Yatacak yer yok. Askerler halkın evlerinde, Çinlilerin, Çinli müslümanların evlerinde de yatmaya başladılar. Gene evler yetişmedi. Lançu'da oturan Doğu Türkistanlıların evlerine sıra geldi. Bundan Çin müslümanları ve Doğu Türkistanlılar çok mustarip oldular. Çünkü Çin askerleri mülüman kadın ve kızlara sarkıntılık yapıyorlar. Müslümanların evlerinin avlusunda domuz etinden yemek pişirip yiyorlardı. Herkesi ihtiyacısı gidermek için evinden çıkıp avludan geçerek abdesthaneye giderdi. Avluda Çinliler ve onların domuz etlerinin kokusu, ayrıca Çinli askerlerin sakkıntılığı ve tecavuzü Çinli müslümanlarla, Doğu Türkistanlı müslümanları çok taciz ediyordu. Asker geldi diye hayat da çok pahalılaştı. Sonra askerlerden başka Doğu Türkistan'a götürmek için Cin Japon savaşında evsiz barksız kalan, evleri su altında kalan veya bir felakete uğramış Çinlileri bütün aileleriyle toplayıp getirmislerdi, Lancu'va bir taraftan asker ve göçmen geliyor, bir taraftan aynı şekilde Doğu Türkistan'a doğru yola koyuluyorlardı. Bunlar Lancu ile Súcu arasında bulunan şehirlere gidecekler. Yavaş yavaş ilerleyecekler. İcabında Türkistan'a gireceklerdi."* (Taşçı, 1985, 406-407).

Alptekin, tüm çabalara rağmen Doğu Türkistan'ın durumunda bir değişiklik olmadığını dile getirerek Çin'in bölgeye milyonlarca göçmen yerleştirerek Türk nüfusu eritme politikası izlediğini belirtir. Bu durumun devam etmesi hâlinde Doğu Türkistan'ın "İslam dünyasının ikinci Endülüsü" olacağını ifade eder: *"Doğu Türkistanın durumu bugün de hiç değişmemiştir. Memleketim, halen Çin esareti altında ve Rus istila tehlikesi karşısındadır. Halkım, büyük bir imha tehlikesi ile karşı karşıyadır. Eğer bu imha tehlikesinden kurtulamazsa, yok olup gidecektir. Çinliler, son yıllarda, Doğu Türkistan'a getirmeye başladıkları*

milyonlarca muhacirle, Türkleri nüfus fazlalığı altında ezmek istemektedirler. Gayeleri, zamanla iki yüz milyon Çinliyi Doğu Türkistan'a yerleştirmek ve Türk nüfusunu zaafa uğratıp, assimile etmektir. Eğer bu gerçekleşirse, Doğu Türkistan İslam dünyasının, ikinci "Endülüsü" olacak ve bu duruma seyirci kalan insanlık içinde bir yüz karası olacaktır." (Taşçı, 1985, 11).

Hatıralarında Alptekin, en başta umudunu Türkiye'ye bağlamaktadır. Eserinde Türk milletine yönelik bir çağrı da yapmaktadır. Bu çağrı, "unutulmamak" ve "kardeşlik bilincini diri tutmak" çağrısıdır. Ancak bu çağrısına bir sonuç alamaz. Alptekin, tüm karanlık tabloya rağmen umudunu yitirmemiştir: *"Ancak bütün bunlara rağmen, tarihte nice imparatorluklar kuran, üç kıta üzerinde hakimiyet tesis eden, büyük bir kültür ve medeniyet meydana getiren Büyük Türk milletinin bir parçası olan, Doğu Türkistan Türkleri, yüce Allah'ın yardımı ile, bir gün mutlaka esaret zincirlerini kıracaklardır. "İnanıyorsanız, muhakkak galibsiniz" ilahî hükmü mucibince, bütün esir Türk ülkeleri, hürriyet ve istiklâllerine kavuşacaklar, kendi millî devletlerini kuracaklardır. Buna inancım tamdır."* (Taşçı, 1985, 11).

Sonuç

İsa Yusuf Alptekin, hatıralarını kaleme alırken yalnızca geçmişi anlatmayı değil, aynı zamanda geleceğe dair bir bilinç oluşturmayı amaçlamıştır. Bu yönüyle eser, bir anı kitabının ötesinde, tarihî bir misyon taşıyan bir bilinç metni olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde Alptekin'in hatıraları, Doğu Türkistan'ın tarihsel serüvenini anlamak isteyen araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynaktır. Onun anlatıları, hem bir dönemin politik gerçekliğini hem de o dönemin ruh hâlini yansıtır. Dolayısıyla bu eser, sadece tarihsel bir belge olarak değil, aynı zamanda millî kimliğin, direniş bilincinin ve kültürel sürekliliğin sembolü olarak da büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

Taşçı, M.A. (Derleyen) (1985). *Esir Doğu Türkistan için: İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi.

Türk Dünyasının Dayanışması

Dr. İkram Çınar

Benden önceki kuşak idealist ve milliyetçi bir kuşaktı. Bu tuhaf bir şey değildir. İnsan vatanını, milletini, ülkesini, devletini sever. Bu sevgi başka ülke ve kavimlere düşmanlık taşımadığı sürece saygıdeğer bir duruştur. Yok oluştan "kanla ve irfanla" bir devlet kuruyorsunuz! Ulusal coşku üst düzeyde. Sohbetlerin konusu savaş anıları… O ortamda büyüyorsunuz. Okulda ilk defa Türk tarihini okuyorsunuz! O zamana kadar kime ait olduğu bilinmeyen ve İslam devleti olarak anlatılan Selçuklu, Osmanlı'nın sahibi olduğunuzu, üstelik Hunlar, Göktürkler vb. öğreniyorsunuz… Şanlı bir tarihiniz varmış, sonra batmışsınız. Cumhuriyet ile hayatta kalmış ve mankurtluktan kurtulmuşsunuz.

***

O da ne? Kurtuluş Savaşı'nda canımızı dişimize takarak kapıdan kovduğumuz emperyalizm NATO bahanesiyle bacadan girmiş! NATO'ya tamam dediysek sömürgeleşelim de demedik! Milliyetçi refleks 68 kuşağını harekete geçirmişti. O yüzden önceki kuşak aynı zamanda siyasallaşmış bir kuşaktı. Siyaseti vatan ve millet için yapıyorlardı; kendileri için değil. İsteseler o diplomalarla sefa sürebilirlerdi. Kötü bir yönetim gençlerimizin birbirini telef etmesini nerdeyse sadece izledi ve sonra onları bertaraf etti!

***

Dünyanın jeopolitik koşulları değişti. 1960'lardaki tanılama ve sağaltım önerileri artık geçersizdir. İki kutuplu dünyadan çok kutuplu dünyaya geçtik; sancılar hala sürüyor. Sanayi Toplumu'ndan Bilişim Toplumu'na geçiyoruz. Devrim sürecindeyiz. Uluslara ve bireylere yeni bir tanılama, yeni bir akıl, yeni beceriler gerekiyor. Bazıları bunun düzenini kuruyor, bazıları ise arkaik hastalıklarıyla toplumu didiştiriyor!

***

Yeni bağlaşıklıklar kuruluyor: AB, NAFTA, Şangay, ASEAN vb. Kültürel oluşumlar da var: Arap Birliği, Slav Birliği, İngiliz Uluslar Topluluğu gibi. Türk Dünyasının Birliği neden olmasın? Tarihin, bölgenin ve bulunduğu enlem bölgesinin önemli toplumu kendi geleceğine henüz karar veremediği için yola çıkmış değil! Avrupalı mı olacak, Arap önderliğindeki Ümmet enternasyonalizmini mi oluşturacak, Türk Dünyası Dayanışmasını mı sağlayacak? Kafa karışık!

Medyadaki akıl daneleri bu konudan olabildiğince uzak duruyor; konuyu açmamaya çalışıyor. Bürokrasinin yaptıkları var ama halka pek erişmiyor!

Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da birkaç kez bulundum. Oralarda konuya ilgi bizimkinden daha yüksekmiş gibi görünüyor. Türk Dünyası Dayanışması konusunda insanların ne düşündüğünü anlamaya çalıştım. Farklı ortamlarda insanlarla konuştum.

İlginç biçimde insanların Türkiye hakkında epeyce bilgi sahibi olduklarını gördüm. En azından bizim yurttaşlarımızın onlar hakkında bildiklerinden daha çok bizim hakkımızda bilintiliydiler. Türkiye'ye turist olarak ya da iş olanaklarını araştırmak için gelen, şansını deneyenler de vardı. Türk televizyonlarını ve dizileri seyredenler de çok!

"Diriliş: Ertuğrul" dizisinin buralarda ciddi bir aydınlanma sağladığını her gelişimde gördüm. Hala izleniyor! O diziye kadar "Türk" derken ya Türkiye yurttaşları ya da oraya Gürcistan'ın sürgün ettiği bizim Ahıskalıları biliyorlarmış. Kendilerini Türk saymıyor, Kazak, Kırgız vb. olarak tanımlıyorlarmış. Kimliklerinden yine de vazgeçmiş ya da vazgeçecek gibi görünmüyorlar. Ancak "Diriliş Ertuğrul" dizisinden sonra "kardeş" olduğumuzu hepsi anlamış! Çoğu kişiden "Aynı atanın balalarıyız!" sözünü duymak normal. Bu ortaklık noktasını bulmaları çok önemli, gerisi zamanın çözebileceği bir ayrıntı.

"Türk Dünyası" kavramını kullanmıyorlar. Açıklayınca "Ha, Turan!" diyor ve görüş sergiliyorlar.

Bir Kırgız'la konuşurken konu hakkındaki görüşünü sordum. İsteksizdi.

- Rusya'dan yeni kurtulduk. Başımıza bu kez de Türkiye'yi almak istemeyiz, dedi.

- Öyle değil, Avrupa Birliği gibi diye açıklama getirdim. Biraz düşündü ve "Öyle olabilir." dedi. Biraz durduktan sonra da "Çok iyi olur." diye ekledi.

Konuştuğum diğer kişiler genel olarak Türk Dünyası dayanışmasının mutlaka gerekli olduğunu ve kaçınılmaz biçimde o yönde ilerlediğimizi dile getiriyorlar.

Türkistan Türkleri, Rusya ve Çin gibi iki canavarın parantezinde yaşıyor. Nüfusları az, ekonomileri onlara göre zayıf. Son birkaç yüzyıldır bu ikisince çok hırpalanmışlar. Türkiye gibi "Batılı" güçlü bir kardeş onlara en başta güven veriyor. Buna gereksinimleri var. Türkiye'ye ve bu dayanışmaya katacak çok şeylerinin olduğunun da farkındalar.

Dayanışma için somut adımlar da atıyorlar. Birçok sistemlerini Türkiye'ye göre ayarlıyorlar. İlham ve ders alıyorlar. Türkiye'yi ve diğer Türk ülkelerini

tanımaya gayret ediyorlar. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı seviyor ve güveniyorlar. "O varsa Turan kurulur." görüşünü dile getiren çok kişi oldu.

Atatürk de Türkistan'da iyi bilinen ve sevilip sayılan bir karakter. Türkiye'yi kurtarıp uygar bir ülke olarak kuran bir önder olarak görüyorlar. Atatürk'e büyük bir sempati de var. Türk Dünyasının birliği de Atatürk üzerinden olursa şaşırmamak gerekir. Atatürk birçok ortaklığı kuruyor çünkü uygar bir geleceği simgeliyor. Albay Türkeş'i bilene rastlamadım.

Türkiye'de bu dayanışma doğrultusunda adımlar atılıyor mu?

İyimser değilim. Kazakistan'dan döndüğüm günlerde, neredeyse ömrünü Türk Dünyasının Dayanışmasına adamış olan Yakup Ömeroğlu vefat etti. Cenaze töreni bir göstergeyse, oraya üst bürokrasi ve politikacıların katılması hem rahmetli için hem de onun savunduğu değerlerin önemini vurgulamak ve desteklemek anlamına gelebilirdi. Orada olmasını umduklarım yoktu.

1992-2005 yılları arasında liselerde "Çağdaş Türk Lehçeleri" dersi vardı. O dersler kaldırıldı. Arapça ve Arap etnopedagojisi ağırlıklı eğitim yapan imam hatip okulları yaygınlaştırıldı. Bu gösterge diğer somut göstergelerle birlikte ele alındığında adımın hangi yönde olduğuna işaret etmektedir.

Yargım kesin değil ama algıladığıma göre Türk Dünyası dayanışması için şu sıralarda en zayıf halka Türkiye imiş gibi görünüyor. Bilinmelidir ki Türk dünyası dayanışması mutlaka olacak; Türkiyeli veya Türkiyesiz! Tercih bizim! Bizim de içinde olmamız bizim için yaşamsal önemdedir.

Türk Devletler Teşkilatı'nın 6-7 Ekim 2025 Azerbaycan-Gebele toplantısına katılan devlet başkanları (Foto. AA)

Öte yandan, tarihte çok sayıda devlet kuran Türk toplulukları, bütün Türkleri tek bir bayrak altında hiç toplayamadı; tek devletleri olmadı. Türklerin genellikle aynı anda birkaç devleti birden oldu, üstelik çekiştiler de. Şimdiye kadar olmadıysa bundan sonra olma olasılığı da zayıftır. Ancak Türk toplulukları tarihte iyi günde kötü günde hep işbirliği ve dayanışma içinde

oldular. Gelecekte de olacaktır. İstenilen bunun geliştirilerek sürdürülmesidir. Bu başarılırsa, uzak gelecek için kararı gelecek kuşaklara bırakmak gerek.

"Turan Devleti" gibi sözler sadece bazı ülkeleri tedirgin eder ve düşmanlığa kışkırtır. Gereksiz gevezelik zararlıdır. Atatürk'ün bu konudaki uyarıları da ihmal edilmemelidir. Tek bayrak altında birleşmek değil, aynı dayanışma ruhuyla hareket edebilmek amaçlanmalıdır.

Utanırım

Erdal Dursun

Bir zulüm karşısında, ben insanı tanırım
Tepkisiz olanlardan, vallahi utanırım

Bu dünya hepimizin, nedir bunca nefret kin
Bencillik hırkasını, çıkartıp atın ilkin

Farkı yoktur aslında, özgürce iman edin
Kula kul olmamızı, emir eder hangi din

Yaşadığım kürede, nerede zulüm varsa
Tüm insanlık birleşse, beraber hesap sorsa

Emperyalist ülkeler, saymamıza gerek yok
Açlıktan ölen var da, beş ülkenin karnı tok

Uygur işgal edilmiş, yağmalanmış insanlık
Bu dünya medyasında, haber oldu bir anlık

Ukrayna Çeçenistan, Gürcistan nasip aldı
Kimi kendi saldırdı, kimi itini saldı

Filistin de gömüldü, hak hukuk ve adalet
Nasıl kardeş diyeyim, suça olmuşsa alet

Türkistan'da suskunsun Gazze diye bağıran
Bize lazım yurtta sulh cihanda sulh çağıran

Yürekte yaşıyorum tüm bu derdi cefayı
Çileli olmazdım ya kuma gömsem kafayı

Eğitişim Üzerine

Prof. Dr. Mualla Bilgin Aksu

Eğitişim sözcüğünü ilk kez günümüzden tam 22 yıl önce sevgili meslektaşım Dr. İkram Çınar'dan duymuştum. İletme, etkileme ve yönetmede karşılıklılık durumunu anlatan iletişim, etkileşim ve yönetişim yaygın biçimde kullanılmaktaydı ama eğitişim bir ilkti benim için. İletişim, etkileşim ve yönetişim sözcüklerini TDK ve Dil Derneği sözlüklerinde bulabilirdiniz. Peki ya eğitişim? Benim için çok anlamlı olan bu sözcük Türkçe sözlüklerde yer almamaktadır. Yirmi iki yıldır bu isimle bir yayın sürdürülebildiğine göre, gelecekte eğitişim de yaygın kullanıma kavuşacak ve kuşkusuz sözlüklerde hak ettiği yeri bulacaktır. Eğitişimin benim için anlamını ve bu sözcüğü neden hemen benimsediğimi de aşağıdaki satırlarda paylaşmak istiyorum.

Yaklaşık yarım asırlık bir eğitim emekçisi olarak eğitişim benim için öğrencilerime öğretmekle yetinmemek ve her dersimde onlardan öğrendiklerimin farkına varmak demekti. Onlardan nasıl öğrenmiştim? İlkokul öğretmeni olarak bir köy okulunda birinci sınıfı okuturken öğrencilerin evlerinden getirdikleri çalı çırpıyla sınıfın sobasını yakmak zorunda kaldığım ve başarısız olduğumda bir öğrencimin elimden aldığı parçayı dizinde kırıp sobaya atmasıyla gerçekleşmişti ilk öğrenmem. Yaşantıların kitap bilgilerinden çok daha önemli olduğunu göstermişti bana küçücük bir kız çocuğu. Bir başka olay da her işi yapamayacağımı öğrenmemi sağlamıştı: Aynı sınıfta saçları darmadağınık gelen bir öğrencime saçını kestirip okula öyle gelmesini söylemiştim. Ertesi gün öğrencim elinde bir makasla gelerek, annesinin "Madem öğretmenin saçının kesilmesini istiyor, öyleyse kendisi kessin" dediğini iletti. Çaresiz öğle tatilinde kuaförlük (?) denemesi yapıyorum ama her makas vuruşumda saçın bir tarafı düzelirken diğer tarafı bozuluyor. Elimin ayağıma dolaştığı bir anda benden daha becerikli olan öğretmen arkadaşım işi devralmıştı da hem öğrencinin saçı düzelmiş hem de öğretmeni mahcubiyetten kurtulmuştu.

Başka örnekler mi istersiniz? Ankara Mamak'ta 30 Ağustos İlkokulunda üçlü öğretimin ilk devresinde beşinci sınıfı okutuyor ve saat 11.00'de biten öğretmenlik görevinden sonra da Gazi Eğitim'in Eğitim Bölümündeki öğrenimime devam ediyorum. Bu arada okuldaki 23 Nisan kutlamaları kapsamında öğrencilerimle, nasıl göze aldığıma hâlâ inanamadığım, bir oyun sahnelemeye çalışıyorum. Elimde Dinçer Sümer'in Kurtuluş Savaşımızı konu edinen "Bu Topraklar İçin" adlı yapıtı var. Öğrenci görevlendirmesi yapıyorum. Derste sürekli kekeleyen bir öğrencim de rol almak istediğini söyledi. Askeri dikimevinde görev yapan babası, rol için gerekli olan subay giysisini de dikebilecekti. Bu denli istekli bir öğrencinin rol alması okulun bulunduğu bölge için işimi çok kolaylaştıracaktı ama subay rolünde kısa da olsa bir konuşma vardı. Bu öğrencimin sahnede kekelemesi izleyicileri güldürebilir ve özgüvenini tümüyle yok edebilirdi. Bir süre tereddüt ettim ve hemen "kabul" ya da "ret" yanıtı vermek istemedim. Öğrencim ertesi gün subay giysisi ile geldi okula. Çaresiz rolü ona verdim. Ne mutlu ki gerek sahnede gerekse daha sonraki derslerimde kekeleme sorununa tanık olmadım. Öğrencim azmi ve özgüveniyle, daha sonra öğreneceğim bir kuramsal bilgiyi sınamış ve başarılı olmuştu: Çevrenin yüksek beklentisi, bireyin yeteneğine de uygunsa başarı düzeyini olumlu yönde etkileyebiliyordu. Bunu öğrencimin ısrarıyla sağlayabilmiştim. Keşke öğrencim bu yazımı okuma fırsatı bulabilse de kendisiyle ne denli gurur duyduğumu anlatabilsem…

Bir başka yaşantım müzik dersiyle ilgiliydi. İlkokulda bir korodan atılmıştım. Ezberim kuvvetli olduğu için seçildiğim şiir korosunda kalabilmiş ama müzik korosundan (atılmıştım demeye dilim varmıyor) çıkarılmıştım. Öğretmen okulunda da müzik öğretmenim bende kulak olmadığını söylemişti. Müzik dersinde sesi ve kulağı olan sınıf arkadaşlarımın çok korktuğu, ismini öğrendiğimiz bestecilerin sorulduğu yazılı sınavdan aldığım yüksek notla geçebiliyordum. Ne sesim vardı ne de kulağım ama ilkokul öğretmeni olarak haftada bir saatlik müzik dersini de vermek zorundaydım. Bir gün mandolinle müzik dersi yapabilen bir öğretmen arkadaşımla ders değişikliği yaptım. O benim sınıfımda müzik dersi yapacak, ben de onun sınıfında matematik öğretecektim. Bu değişimden sonra sınıfımdaki öğrencilerin bülbül gibi şakıdıklarını gördüm. Sonraki müzik dersinde, iki öğrencimin kendi arasında gülmesi benim sesimi beğenmedikleri algısı yaratmış olmalı ki onlara çok içerlemiştim. Bu kez de öğretmenin olası aşırı tepkisinin kendi yetersizliğinden kaynaklanmış olabileceğini öğrenmiştim. Sonraki yıllarda öğrencilerimin derste gülmelerini, konuşmalarını, yaramazlıklarını kendimle ilişkilendirmekten vazgeçmiş; bunun doğal bir davranış olduğunu kabul etmiştim.

Köy okullarındaki bu öğrencilerim şimdi ne yapıyorlar acaba? İlkokuldan sonra öğrenime devam edebilenlerin fazla olmadığını düşünüyorum da

görevini tam yapamamış olmanın acısını duyuyorum. Ben şanslıymışım ki, yükseköğrenim görmem için ufkumu açan değerli bir öğretmenim vardı öğretmen okulundayken. Benim öğrencilerim de kendileri için esin kaynağı olabilen bir öğretmene sahip olabilmişler miydi? Bu yazı bana sekiz yıl çalıştığım üç farklı köydeki yaşantılarımı anımsattı ve o köyleri ziyaret etmeye zaman ayırma isteği uyandırdı. Belki öğrencilerimi yetişkin halleriyle tanıyamayacaktım ama acaba onlar beni tanıyabilecek ve görüşmekten memnun olacaklar mıydı? Denemeye değer!

Bütün öğrencilerimi seviyordum ama her sınıfta öyle öğrenciler oluyordu ki varlıklarından derste zamanın nasıl geçtiğini anlayamıyordum. Bir seferinde öğretmeni bir nedenle ayrıldığı için iki sınıf birleştirilmiş ve öğrenci sayımız artmıştı. Diğer sınıftan gelen güler yüzlü bir öğrencinin gözleri sürekli üzerimde ve dersteki coşkumu artırıyor. Benim de gözlerim her gün onu arıyor. Ona ayrıcalık tanımıyorum, yalnızca iş doyumu hissettirdiğini düşünüyorum. Bir süre sonra yeni bir öğretmen geldi ve sınıfların tekrar ayrılması gerekti. Yeni öğretmenden o öğrencinin sınıfımda kalmasına izin vermesini istedim. Öğretmen anlayışla karşıladı ve üçüncü sınıfta aldığım öğrenciyi beşinci sınıftan mezun ettim. Bu yaşantımdan ne mi öğrendim? İşinizi ne denli iyi yapmaya çalışırsanız çalışınız, birilerinin sizi onaylamasına gereksinim duyabiliyormuşsunuz? Bunu daha sonra görev yaptığım eğitim fakültesindeki derslerimde de yaşadım. Tüm öğrencilerimin derse katılmasını sağlamaya çalışmakla birlikte öğrenme sevincini yansıtan, en önde oturup sürekli etkin olan öğrencilerimden her zaman mutlu oldum ve içtenlikli duygularını, kaygılarını paylaşmaya çalıştım.

Hep iyi örnekler mi yaşadım? Kuşkusuz hayır! İnönü Üniversitesi'nde yeni binada ders yapıyoruz. Dekanımız hepimizin çok sevdiği Aydın Hoca. Yeni binadaki sıralar sizlere zimmetli diyerek iyi kullanılmasına özen göstermemizi bekliyor. Ders anlatırken bir anda bir öğrencimin oturduğu kolçaklı sandalyenin üzerine tükenmez kalemle güzel bir resim çizmiş olduğunu gördüm. Bunun üzerine fevri olarak öğrenciye tepki gösterdim ve millet malını koruma nutukları çektim. Bunu yapan öğrenci bir süre sonra "Hocam, bana kızmıştınız ve ben de ders boyunca terleyen elimle çizdiğim şeyi silmeye çalışmıştım. Şimdi görüyor musunuz? Her yerde yazılar, şekiller var." dedi. Hiç dikkat etmemiştim, çok mahcup oldum ve kendisinden özür diledim. Öğrencilerim öğretmen oldular. Kim bilir, belki o öğrenci gibi kalbini kırdığım başkaları da vardır. Emekli yaşantımı sürdürdüğüm bugünlerde kendimi sorguluyorum: Umarım bilmeden de olsa öğrencilerimde derin izler bırakan hatalar yapmamışımdır. Yaptıklarım da onların ders alıp yapmaktan kaçınacakları davranışlar olmuştur.

Eğitim fakültesinde öğrencilerimiz, derslerde yabancı kuram ve kuramcılardan söz etmemizden yakınırlardı. Gerçekten de kitaplarımızda Dewey, Bloom, Pestalozzi, Erasmus, Piaget vardı ama Tonguç yoktu. Hiç unutmam, fakültedeki ilk yıllarımda bir öğrencimin "Gurur duyabileceğimiz tek eğitim kurumumuz köy enstitüleriydi" sözlerine verecek yanıt bulamamıştım. Çünkü yeterince bilgim yoktu. Gazi Eğitimde iken, konusu geçtiğinde bugün Kemal Tahir düşüncesini benimsediğini sandığım edebiyat öğretmenimiz, köylülerin azla yetinmesinden, kentlilere sunulan olanakların onlara çok görülmesinden söz etmişti. "Bozkırdaki Çekirdek"i öğretmenlik yıllarında okumuştum, ancak yazarın olumsuz yaklaşımını anlamamışım. Çok iyi anımsadığım "Çekirdeği olsa, bozkır kalır mıydı bozkır?" soru tümcesi üzerinde düşünmüş ve haklı da bulmuştum. Anadolu, kıyı şeritleri dışında bozkırdı ve çekirdeği yoksa da bozkır olmaktan kurtarmak gerekliydi. Bu bir romandı, bu nedenle de kurgu karakterlerin düşünce ve davranışlarını yansıtmaktaydı. Daha sonra köy enstitüleri hakkında gerçek bilgileri aramak aklıma bile gelmemişti. Bir Cumhuriyet öğretmeni olarak ne Tonguç'u ne de Yücel'i tanımıştım. Ülkemiz öğretmenlerinin Mustafa Necati, Hasan Âli Yücel, İsmail Hakkı Tonguç gibi değerlerimizi tanımadan mezun olmaları ne acı! Eğitim tarihi dersinin öğretmen yetiştirme programlarına konması iyi olmuştur ama bu dersin hangi içerikte verildiği çok önemlidir. Yüksek lisansta aldığım "Türk Eğitim Tarihi" dersinde bir türlü Cumhuriyet dönemine gelemediğimizi çok iyi anımsıyorum. Lisans derslerimizde de bu konuda bilgi sahibi olamamışım. Bir eğitimci olarak bugünden geçmişe baktığımda "Keşke daha bilgili ve bilinçli olsaydım da öğrencilerime gerçek değerlerimizi daha iyi tanıtabilseydim" diyorum. Gerçi Tonguç köy enstitülerini savunmaya gereksinim duymamıştır. Çünkü yaptığı işin doğruluğundan kuşkusu yoktur. Kuruluşunun üzerinden bunca yıl geçmesine ve on yıl gibi kısa bir ömrü olmasına karşın, köy enstitüleri bugün hâlâ özlemle anılıyorsa elbette başarılı olmuştur ve artık yeni kuşaklar tarafından da anlaşılmaya başlanmıştır.

Tüm emeği geçenleri saygı ve minnetle anarken, kurucusundan bakanına, müdüründen öğretmen ve öğrencisine kadar çektikleri acılar için bu ulusun bir üyesi olarak özür diliyorum. Bizi affetmeleri için de inanıyorum ki, aynı coşku ve yılmazlıkla onların bıraktıkları yerden devam etmemiz gerekir. Buna ne denli hazırız? Onlar kadar sabırlı, özverili ve dirençli olabilecek miyiz? Bu yazı bana yeterince değerlendiremediğimi düşündüğüm eğitimde geçen elli yılın ardından bir elli yıl daha olsa neler yapmazdım dedirtti. Ne var ki daha önce yapamadıklarımızı yapmak, yanlışlarımızı düzeltmek için ikinci bir şansımız yok. Dileğim, yetiştirmeye çalıştığımız binlerce gencin büyük ustanın dediği gibi öğretmenlerini geçmesi ve bayrağı devralıp ülkemizin layık olduğu yere kavuşmasına çalışmasıdır. Hasan Âli Yücel de "Bir kişinin atacağı dev adımları

değil, bin kişinin atacağı insan adımlarını özlüyorum" dememiş miydi? Öyleyse, haydi gençler ve gönülleri hep genç kalanlar, iş başına!

Gölgesini Arayan Kadın

Gözel Alisoy

Lina, saatler süren yolculuk sonrası Londra'nın gri ve soğuk gökyüzünden İstanbul'un renkli ama karmaşık siluetine indiğinde, yeşil gözleri hem tanıdık hem de yabancı gelen manzarayı süzdü bir müddet. Boğaz'ın üzerinden asi bir rüzgâr esiyordu; saçları, masmavi denizin dalgaları gibi savruluyor, vapurların sesiyle birleşen kalabalık şehrin şarkısı doluyordu kulaklarına. Havalimanına indiği gibi en yakın sahile götürmüştü ayakları onu.

İzlediği şehir, yıllarca uzakta kaldığı, anımsadığı o İstanbul değildi; sokaklar, çarşılar ve bahçeler, bu sahil bile modern ışıkların parıltısına karışmış, geçmişin hatıralarını bulanık gölgeler gibi şekillendiriyordu zihninde.

Londra'da okuduğu süreçte benimsemiş olduğu Batılı yaşam tarzı, markalı kıyafetler, hızlı yürüyüşler, akademik dilin keskinliği burada bir maske gibiydi. Başarıları, eğitimi, sosyal çevresi onu parlatmıştı; ama içi boştu sanki. Bir sessizlik vardı kalbinde. Bir huzursuzluk hissediyordu, adeta bir yankı gibi yankılanıyordu adını koyamadığı hisleri kalbinde.

Üniversitedeki ilk günü, sınıfta öğrencilerinin gözlerinde hayranlık ve merak karışımı bakışlarla karşılaştı. Bunun olacağını tahmin edebiliyordu. Hepsi ona modern, özgür ve başarılı görünen bir kadın, akademisyen olarak bakıyordu. Ama Lina, bu bakışlarda bir de kendine ne kadar yabancılaştığını seziyordu istemsizce. "Kendimden ne kadar uzaklaştım?" diye fısıldadı şekilli dudakları arasından.

Birkaç gün sonra eski bir arkadaşının davetiyle sanat sergisine katıldı, arkadaşını kırmak istemeyerek. İngiltere'deki minimal ve soyut eserlerden sonra, İstanbul'un küçük, sıcak ve tarihi dokulu sergi salonu ona farklı bir dünyanın kapısını açtı sanki.

Duvarlarda modern resimler, soyut formlar, geometrik düzenler vardı; fakat bir köşede, sessiz, ağır ve insanın ruhunu yakalayan bir tablo duruyordu.

Tablo, bozkırın ortasında bir kadını resmediyordu. Kadın, elinde bir su testisi tutuyordu. Saçlarını gizleyen soluk yeşil bir yazması, kalın kaşları ve orantılı bir yüzü vardı. Renkler canlı ve modern değildi; fırça darbelerindeki ağır bilgelik yükü hissediliyordu. Ama onu asıl çeken, tabloya çağıran kadının

canlı bakışlarıydı. Kadının bakışı, Lina'nın ruhunu görüyordu; sessiz ama sorgulayıcı, tarih kadar derin ve ezeli bir bilgelik.

Lina tabloya uzun uzun baktı; nefesini tutmuştu, kendisi farkında değildi ama titriyordu bedeni. O sırada yanına bir adam geldi, sesini duyunca anladı.

"Tablo ilginizi çekti mi?"

Lina başını kaldırdı, gözleri hâlâ tablodaydı.

"Evet… sanki bana bir şey anlatıyor bakışlarıyla ama ne olduğunu bilmiyorum, hem, diğerlerinden farklı bir çalışma olmuş."

Adam, hafifçe gülümsedi;

"Sanırım farklı derken ne demek istediğinizi anladım. Modern olmak, kim olduğunu unutmak demek değildir. Kökünü inkâr eden, kendi gölgesini bile yitirir, bilirsiniz."

O sözlerden sonra birçok konuda sohbet etmişlerdi adamla ama o sözler, tablo kadar derin bir yankı bırakmıştı Lina'nın içinde. Yıllardır kullanmak istemediği ikinci ismi, kökleriyle bağını hatırlamıştı. Aybike… Lina Aybike Karaca.

O geceden sonra Lina'nın yaşamı sessizce değişmeye başladı. Ders verirken fark etti ki öğrenciler de köklerinden kopmuş, Batı övgüsüne kaptırmıştı kendilerini. Kendi sesi bile soğuk geliyordu; bir yabancı gibi konuşuyor, giyiniyor, yürüyordu. Bir gece evine dönerken, İstanbul'un sokak lambalarının sarı ışığında arabasının camından kendine baktı. Yıllardır kullanmadığı ikinci adı geçti yine aklından: Aybike.

"Lina… Kendini ne kadar uzaklaştırmışsın kendinden, köklerinden. Belki de yüreğinde hissettiği o boşluk, adını koyamadığı tüm sevimsiz duyguları bu yabancılaşma, kimliksizleşme yüzündendi" dedi kendi kendine.

"Oysa köklerin hep seninleymiş."

Evine varır varmaz neredeyse aklına gelmeyen, bakmaya tenezzül bile etmediği eski fotoğrafları karıştırdı. Bir kare, çok küçükken, annesi ve ninesinin yanında, köyde çekilmişti; arka planda taş duvarlar, bozkırın gölgesi… Sergideki tabloyla neredeyse aynıydı.

İlk kez fark etti: o tablo aslında onun içindeydi. Kalbi hızla atmaya başladı. Kendine sordu:

"Ben neden hep başka biri olmaya çalıştım?

Neden kendi toprağımın renginden utandım?"

Gözleri doldu. Yıllarca modern olmayı "köklerinden arınmak" sanmıştı. Londra'da kazandığı unvanlar, yabancı aksan, pahalı kıyafetler… Hepsi kim olduğunu unutturmuştu ona. Modernlik kötü değildi elbette ama onun modernliği anlamsız bir taklitten ibaretti. Batılılaşmak isterken "insanlaşmayı" unutmuştu. Kendine ait bir geçmişi, bir dili, bir sesi olduğunu fark ettiğinde ilk kez derin bir nefes aldı.

"Ben modern olabilirim, ama köklerimden kopmadan. Yönümü bulmam için kendi toprağımı sahiplenmem gerekiyor."

Sonra, ninesinin sesi yankılandı zihninde:

"Kızım, bir ağacın gövdesi ne kadar ince olsa da kökü derinse rüzgâr ona bir şey yapamaz."

İşte o anda anladı Lina… Köklerine dönmek, geçmişte yaşamak değilmiş. Köklerine dönmek, kim olduğunu bilerek geleceğe yürümekmiş. Kök, toprağı tutar; dallar oradan güç alır. O kökler olmadan, hiçbir dallanma, hiçbir unvan, hiçbir ilerleme anlam taşımaz…

"Modernliğin anlamı, kendi özünü inkâr etmek değil, onu anlamakmış. Batı bana bilimle düşünmeyi, bilimsel yöntemi öğretti; ama kendi vatanım, geleneğim ise kalbimi dinlemeyi…"

Ve o anda, uzun zamandır dillendirmediği o ismi fısıldadı kendi kendine.

"Aybike."

Sanki biri içinden "hoş geldin" dedi. Bir huzur yayıldı odanın içine. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Lina değil, Aybike olarak yeniden doğdu. Artık onun modernliği başkaydı. Sahte bir parlaklıktan değil, bilinçli bir kökten besleniyordu. Kendini küçümsemeden, geçmişini unutmadan, kadın olmanın kadim onurunu hatırlayarak.

"Modernlik akılla kurulur," diye düşündü, "insan aklıyla öğrenir, üretir, değişir. Ama yalnız akıl insanı tam yapmaz."

Gözleri uzaklara daldı;

"Aklı olmayan kalp kördür; kalbi olmayan akıl ise susuz toprak gibidir," dedi içinden.

"İkisi birleştiğinde insan, kendini bulur."

Sabah, üniversitenin bahçesinde yürürken sonbahar rüzgârı yüzünü okşadı. Her zamanki gibi öğrenciler gülerek yanından geçiyor, kahve kokusu kantinden yükseliyordu. Artık hiçbir şey değişmemiş gibi görünse de her şey farklıydı. Sınıfa girdiğinde öğrencilerinden biri;

"Günaydın Lina hocam!"

O an, dudaklarının kenarında beliren küçük bir tebessümle, elindeki not defterini kapattı. Bakışlarını sınıfa gezdirdi. Gözleriyle her birine dokundu, yavaşça konuştu;

"Lina değil."

Bir sessizlik bürüdü sınıfı. Öğrenciler şaşkınlıkla baktılar. Lina, derin bir nefes aldı, sesi yumuşak ama kararlıydı;

"Artık bana Aybike deyin."

"Evet," dedi Lina. "Ninemin bana verdiği isim bu. Uzun zaman unuttum onu. Oysa isim dediğin yalnızca bir ses değildir. Nereden geldiğini, kim olduğunu hatırlatır. Lina, benim aklımın öğrendiği kadındı. Aybike… kalbimin hatırladığı."

Sınıftaki sessizlik devam ediyordu. Kimse konuşmadı. O an, tahtadaki kelimeler bile anlam değiştiriyor gibiydi.

"Modernleşme", "kimlik", "birey" …

Hepsi artık bir ders konusu değil, bir hayat deneyimiydi. Lina, yani Aybike, elindeki kalemi bıraktı. Tahtaya dönmeden, öğrencilerine baktı;

"Bazen insan başka kültürleri öğrenirken kendini kaybediyor. Ama kim olduğunu hatırlamak, onları reddetmek değil… Kendi rengini o bütünün içine katmaktır."

Bir öğrenci, sessizce gülümsedi. Bir diğeri başını eğdi, not defterine bir şeyler karaladı. Aybike o an fark etti; Değişim, anlatmakla değil; hissederek başlıyordu. Dersin sonunda çantasını toplayarak çıktı, koridordan ilerlerken, pencereden içeri dolan rüzgâr saçlarını savurdu.

Yüzünde hafif bir tebessüm vardı. Yıllarca yabancı hissettiği şehir, sanki ilk kez onu tanımış, kucaklamış gibiydi. Kaldırım taşlarının arasında yürüyen o kadın artık bir yabancı değil, kendi toprağının sesiydi. Ve kimse duymasa da o, adını bir kez daha fısıldadı:

"Aybike…"

Bu defa bir isim değil, bir yankıydı bu. Köklerin toprağa dokunduğu yerden gökyüzüne uzanan bir çağrıydı.

Cılavuz Köy Enstitüsü Yaşantılarım- 8

Rasim Bakırcıoğlu

KÂZIM KARABEKİR EĞİTİM ENSTİTÜSÜ'NDEKİ BEŞ YILIM

Atandığım Erzurum Kâzım Karabekir Eğitim Enstitüsüne gitmek üzere Çorum'dan ayrılmadan önce, ev eşyamızı, kitaplarımı özenle paketleyip hazırladım. Bunları Erzurum'a götürmesi için, çok sevdiğim ve beni çok seven, Ankara'da bir şirketin şoförlüğünü yaptığı sürece hemen her cumartesi akşamı, elinde bir başka yiyecek paketiyle bize gelen ve pazar akşamı iş yerine dönen, **Fato Nene**min oğlu **Alinas Ağabeyi**mi arıyorum. Her işini bırakıp geliyor Alinas Ağabey. Eşyamızı sağ salim götürüyor ve **Ekrem**'in, okulun yakınında bir yerde kiraladığı sobalı bir eve bırakıyor.

ARKADAŞLARMIN GÖSTERDİĞİ DUYARLIK

3 Aralık 1973'te Çorum'dan ayrılarak gittiğimde Erzurum Eğitim Enstitüsü'nün dört meslek dersleri öğretmeni, ders bölüşümü yapmak üzere bir araya geliyoruz. Birbirleriyle son derece uyumlu çalıştıkları anlaşılan bu üç arkadaşım, kimsenin kolay kolay yapmayacağı bir duyarlık örneği gösteriyorlar. Hem akrabam hem de altı yıl Cılavuz'dan, bir yıl da İstanbul Eğitim Enstitüsü Eğitim Bölümü'nden arkadaşım olan **Ekrem Altun**, toplantıda söze giriyor: "***Rasim****! Senin enstitüde ilk öğretmenliğin, bu yıl. O nedenle biz, senin istediğin dersleri almanı, öbür dersleri de biz aramızda paylaşmayı kararlaştırdık*." diyor.

Ben, bu az görülen duyarlık dolayısıyla büyük bir şaşkınlık geçiriyorum. Bunun asla olamayacağını; kendilerinin öğretim yılı başından o güne dek okuttukları dersleri sürdürmeleri; bu yıl, benim boş geçen dersleri okutmam gerektiğini söylüyorsam da bu konuda kararlı olduklarını ve benim hangi dersleri okutmak istediğimi söylememi istiyor, Ekrem, **Burhan Gümüş** ve **Aydın Ankay**.

Beni gerçekten son derece duygulandıran bu önerileri için kendilerine çok teşekkür ediyor ve ikinci sınıfta okutulan **Ruh Sağlığı ve Rehberlik** ile birinci sınıfta okutulan **Eğitim Psikolojisi** derslerini istiyorum. Kendileri de bunların dışındaki dersleri aralarında yeniden paylaşıyorlar. Bu iki dersi de çok seviyorum. Çorum İlköğretmen Okulu'nda yıllarca Eğitim Psikolojisi okutmuş; ilköğretmen okulları programına ilk konulduğunda da Rehberlik dersini ben vermiştim.

Büyük bir hevesle çalışmaya başlıyorum. Çalışmalarımı özellikle Ruh Sağlığı ve Rehberlik dersi üzerinde yoğunlaştırıyorum. Çünkü, bu alanda birkaç kaynak bulunmakla birlikte, eğitim enstitüleri programına göre yazılmış tutarlı bir kitap göremiyorum. Öğrencilere önereceğim bir kitap olmadığı için işlediğimiz konularla ilgili notlar geliştirip onları çoğaltarak öğrencilere vermeye başlıyorum.

Önemli bir mesleksel yaşantı değişimi içindeyim. Enstitüye gelmekle yöneticilikten yakamı sıyırmış, daha önce sözünü ettiğim tatsızlıklardan da tümüyle uzaklaşmış bulunuyorum. Burada ders dışındaki zamanlarımın tümünü çok istediğim okuma ve yazma çalışmalarıma ayırabileceğim.

Çorum'daki **TÖBDER** üyeliğimi de Erzurum TÖBDER şubesine aktarıyorum.

OKULDA GÜÇLÜ BİR ÜLKÜCÜ BASKISI DUYUMSANIYOR

Matematik 1-B sınıfında Eğitim Psikolojisi dersindeyim. Öğrencilerle ilişkilerim iyi. Ne fazla içli dışlıyız ne de çok uzağız birbirimizden. Birlikte ders yapmamızın üzerinden uzun bir zaman geçmiş değil henüz. Bu sağlıklı ilişkilerimizi çok daha anlamlı ve sıcak ilişkilere doğru evirmeyi düşünürken güzel giden ilişkilerimizi gölgeleyen gelişmeler oluyor. Sınıf içinde olup biten her şey, egemen baskı grubunun denetiminde olduğunu anlıyorum. O nedenle sınıf içi toplumsal ortamı kendime göre oluşturma şansımın olmadığı açık, bu durumda.

Bir gün bu sınıfa girdiğimde, çok efendi, dengeli, saygılı bir genç olan sınıf başkanının yoklama yapmak üzere kürsüye, yakasında bozkurt rozetiyle yaklaştığını görür görmez, "*Bu ne?*" diye soruyorum, birdenbire. Başkan, onun "öz değerlerinin simgesi" olduğunu söylüyor. Bunun üzerine öfkemi dizginlemeye çalışarak sınıfa dönüyor ve konuşmaya başlıyorum. Öğretmenin belli bir ideolojiye, siyasal görüşe yakın; başkalarına uzak olduğunu gösteren bir simgeyi yakasında bulunduramayacağını, sınıfta öğretmenin herkese aynı yakınlıkta olması gerektiğini, onların da öğretmen adayı olduklarına göre bu tür bir tutumun yanlış olduğunu, öğretmen adayının yalnızca Türk Milli Eğitimi'nin temsilcisi olacağını vurguluyorum. Bu konuşmam üzerine ders, doğal olarak soğuk bir hava içinde sürüyor.

Konuştuklarımın doğruluğuna kesinlikle inanmakla birlikte, Erzurum'da ve Enstitümüzde ülkücülüğün yaygın olduğunu bile bile yaptığım bu konuşmamın, tepkileri üzerime çekeceğini düşünüyor ve kulağım tetikte, olacakları bekliyorum.

Bu müdahalemin ertesi günü, ülkücü gençliğin genel başkanı, bir yıl önce beklemeli olup bu yıl da derslere doğru dürüst devam etmeyen öğrencimizin, olayın ertesi günü, beni Enstitümüzün müdürüne şikâyet ettiğini, öğreniyorum.

Birkaç gün sonra bir iş için odasına girdiğimde müdürümüz **Bener Cordan**, "*Hele oturun*!" diyor, oturuyorum. "*Aman gözüm! Bir konuda dikkatli olalım. Bu günlerde Enstitüde hava zaten çok gergin. Öğrenciler olay çıkarmak için bahane arıyorlar. Hem bunlar esasen okul dışından yönetiliyorlar.*" diyor.

Ben, hangi konuda dikkatli olmam konusunda uyarıldığımı anlıyor ve "*Haklısınız. Enstitü yönetimi varken benim o tür bir müdahalede bulunmamam gerekirdi. Yanlışımın farkındayım. Yalnız, öğretmen adayının bir siyasal görüşün, bir ideolojinin simgesini yakasına takmaması gerektiğine inanıyorum.*" diyorum.

Müdür Bey, kendisinin de aynı görüşte olduğunu; ancak yasaklarlarsa, ertesi gün rozetlerin daha da artacağını belirtiyor. Yasakla işi önlemenin doğru yol olmadığını ekliyor sözlerine.

Okulda bu gelişmeleri onaylayan, bunları körükleyenler bir yana, onaylamayan sağduyu sahipleri de var, az da olsa. Ancak kimse başına dert açmak, başını ağrıtmak istemiyor. Yoğurdu üfleyerek yiyor hemen herkes. Her yanda ülkücülerin baskıları duyumsanıyor, kimi de gözle görülüp kulakla işitiliyor, olanlar.

Yöneticileri, öğretmen ve öğrencileri daha yakından tanıdıkça, enstitüde yalnızca ülkücülerin düdüğünün öttüğünü, onların sayısal çoğunlukta olduklarını görüyorum. Müdür başyardımcısından müdür yardımcılarına ve bölüm başkanlarına dek herkesin koyu ülkücü olduklarına ve öğrencilerle bu konuda sürekli dirsek temasında bulunduklarına tanık oluyorum. Öğretmenlerin ve öğrencilerin çoğu, Erzurumlu ve çevre illerden.

Enstitü müdürü **Bener Cordan**, öbür yöneticiler gibi görünmüyor. Yansız bir görünüm sergiliyor. Ancak öbür yöneticilere, onların bu tek yanlı davranışlarına herhangi bir tepkisi de olmuyor/olamıyor. Sonradan öğrendiğime göre Bener Bey, Erzurum'da uzun yıllar ilköğretim müdürlüğü yapmış, Erzurumlularca çok sevilen bir eğitimcinin oğlu. Sevecen ve yansız davranışlarına tanık olduğum müdürümüz de Erzurum'un ileri gelenlerince sevilip sayılıyor. Eski deyimle "mutavassıt" bir rol oynayan Bener Bey'in sağa yakın bir dünya görüşüne sahip olmasına karşın Atatürk'ün aydınlanma devrimleriyle barışık, laik düzen yanlısı olduğu anlaşılıyor.

Köylüm ve can arkadaşım öğretmen **Yener Özdemir**'in kardeşi **Süleyman**, Aşağı Irmaklar İlkokulu öğretmeni ve başöğretmeni olduğum yıllarda beni çok seven, bana çok yakın duran biri iken, okuduğu eğitim enstitüsünde pehlivan yapısıyla ülkücülerin adayı olarak dernek başkanı seçilişinden sonra, benimle

arasına "mesafe" koyuyor. Erzurum'a gittiğim yıl, Süleyman'ın Pulur İlköğretmen Okulu müdür başyardımcısı olarak görev yaptığını, okulunda okuyan ve solcu diye tanınan ya da öyle nitelenen öğrencilere; daha doğrusu ülkücülerin yanında yer almayan öğrencilere kan kusturduğunu duyuyorum, ziyaretime gelen eski bir öğrencimden.

Süleyman'ın sıklıkla enstitüye gelerek sakin görünüşlü, çok açık vermeyen ülkücü müdür başyardımcısıyla görüştüğünü duyuyorum. Bir seferinde başyardımcının odasından çıkarken burun buruna geliyoruz. *"Merhaba Süleyman!"* diyorum. Hiç istemediği bu karşılaşma nedeniyle biraz morararak kem küm edince, *"İyi günler!"* deyip uzaklaşıyorum.

Süleyman'ın karısı, Erzurum'da olduğumuzu duyar duymaz, ilkokul dördüncü sınıf öğrencisi olan oğlu **İlker**'le birlikte, birkaç kez evimize uğramasına karşın, kendisi bir kez bile kapımızı açmıyor/açamıyor. Kör koşullanmaların tutsağı olmak, böyle bir şey olsa gerek!

Ülkücü Egemenliğine İlişkin Gelişmeler

(20 Ocak 1974) *Enstitüde her fırsatta "Turan"ı gerçekleştirmek isteyenlerin sesleri duyuluyor. Kurban Bayramı günü salonda öğrencilerin söyledikleri Allahu Ekberli Osmanlı marşları, bayram dolayısıyla müdürün odasında oturmakta olan biz öğretmenlerin kulağına dek geliyor.*

Dünkü FKB Bölümü'nün tanışma çayındaki eğlenti, ülkücü görüşün propagandası ve eğitimine hizmet amacıyla düzenlenmiş bir toplantı görünümünde geçiyor. "Çırpınaydın Karadeniz" şarkısı, sözlerinde kimi değişiklikler yapılarak, örneğin "Ay yıldızlı bayrağımı Moskova'ya dikeceğim" gibi okunuyor. Toplantıyı yöneten öğrenci, şarkının kimi yerinde mikrofonu Enstitü müdürünün ağzına tutuyor, ona da söyletiyor. Aynı davranış, iki öğretmene daha uygulanıyor. Tanışma çayı, "Turan" düşünün gerçekleştirilmesi yönündeki propaganda ile bitiyor.

*Düşünüp duruyorum: **Atatürk**'ün belirlediği **"Yurtta barış dünyada barış"** ilkesi var. Ulusal sınırlarımız içindeki insanımızın yaşama koşullarını iyileştirme sorunu gibi bir önceliğimiz söz konusu. Bu gerçekler ortada iken "**Atatürk'ün aydınlanmacı devrimleri yolunda ilerleme ülküsü**" varken, yarının kuşaklarını yetiştirecek olan öğretmen adaylarına, bununla çelişen düşünceleri aşılamaya çalışmak, ne demek oluyor?*

*Okullarımızın, "**Milli Eğitim Temel Kanunu"**nun hükümleri içinde eğitim yapmaları gerekmiyor mu? Bu Enstitü, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bir kurum değil mi? Bunun gibi sorular dönüp duruyor zihnimde*

(20 Şubat 1974) *İyi bir gün. Güneş düşüyor lojmanın salonuna. Saat 12 00'ı geçiyor. Çalışma masama yeni oturabiliyorum. **Ara tatilde** yapmayı düşlediklerimin tümünü tamamlayamadım. Bunun nedeni, biraz, zamanı iyi kullanamamak, biraz da çok işi sınırlı*

*süre içinde kotarmaya kalkışmak. Gerçekte boşa harcadığım zaman da olmadıysa da yaptığım çalışmaların en iyisi, **Adler** ve **Freud**'u derinliğine incelemem oldu.*

*Kalan şu beş gün içinde "**Ruh Sağlığı**" metnini ilerletmeli, "**Eğitim Psikolojisi**" hazırlığını yapmalı ve yazılıları okumalıyım. Hadi bakalım Rasim! Göreyim seni!*

(6 Nisan 1974) *Yorucu bir hafta sonunun cumartesi günü bugün. Dünkü sekiz saat dersten sonra bugün dersim yok. Sabah sekizde kalkmayı düşünürken onda ancak kalkabiliyorum. Dışarda kar var; inceden inceden yağmayı sürdürüyor. Ben de salonda oturmuş, bunları yazıyorum.*

Erzurum'a gelişimden bu yana karşılaştığım olayları günü gününe yazabilseydim keşke, diye hayıflanıyorum.

Bu arada birkaç sağ-sol çatışması oluyor Enstitümüzde. Bu olaylar, gazetelere yansıyor ve Başbakanın konuşmasına konu olacak kadar önem bile kazanıyor.

Mahmut Bayatlı'nın Daveti

Çorum İlköğretmen Okulu'nda, şair ve yazarlığını geliştirmesi yolunda kendisiyle yakından ilgilendiğim öğrencilerimden biri olan **Mahmut Bayatlı**, Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümü'nü bitirdikten sonra Erzurum'un bir kasabasında açılan ortaokula müdür olarak atanıyor. Okula onun dışında ikinci bir kişi henüz atanmamış.

Mahmut, benim Erzurum Kâzım Karabekir Eğitim Enstitüsü'ne atandığımı duyar duymaz bir cumartesi günü Enstitüye gelerek beni eşimle birlikte, çalıştığı beldeye götürmek, konuk etmek istiyor, gidiyoruz. Mahmut ve eşi, bizi büyük bir sevgi ve duyarlıkla karşılıyorlar. Eski öğrencim, şimdi de öğretmen arkadaşım olan Mahmut'un bu vefalı davranışı, beni son derece mutlu ediyor.

O akşam ve ertesi gün bir türlü bitiremediğimiz sohbetimizi akşamüstü kesmek zorunda kalıyoruz. Çünkü pazartesi günü dersim var Enstitüde. O nedenle oradan Erzurum'a doğru yola koyuluyoruz.

Mehmet Körücekli'nin Ziyareti

Bir süre sonra da bir pazar sabahı, yine Çorum İlköğretmen Okulu öğrencilerimden olup Erzurum'un bir köyünde öğretmenlik yapan **Mehmet Körücekli**, elinde öğretmeni için alıp imzaladığı bir kitapla birlikte çıkageliyor. Çünkü öğretmeninin kitap tutkunu olduğunu biliyor. Onunla da çok mutlu birkaç saat geçiriyoruz. Körücekli, ertesi günkü derslerine yetişmek üzere akşam üstü yola çıkmak zorunda olduğunu belirtiyor.

Öğrencilerimce anımsanmak, aranmak, beni çok kıvandırıyor. Çünkü ben, mevcutları kalabalık sınıflarda ders yaparken bile olabildiğince çok öğrencimin

yüreğine dokunmayı ve bu duygu bağı aracılığıyla öğrenimi kolay kılmayı hedefleyen öğretmenlerden olmaya çaba gösteriyorum, sürekli.

ARKADAŞLARIM

Yılmaz Mızrak'la Arkadaşlığımız, Dostluğa Dönüşüyor

Erzurum'daki üçüncü yılımın başlarında, boylu poslu, coşku dolu genç bir Edebiyat öğretmeni geliyor Enstitüye. Kısa sürede kaynaştığımız **Yılmaz Mızrak** Öğretmen, öğrencilerine Cumhuriyet'in getirdiği aydınlanma ile ortaya konulmuş olan yazınsal yaratılardan yararlanarak yaptığı hazırlıkları götürüyor. Sınırlı sayıdaki Atatürk Aydınlanmacısı solcu; solcu da ne söz; "komünist" diye yaftalanan öğretmenler olarak hafta sonlarında ailece bir araya gelerek söyleşiyoruz. Ülkücü takım, oraya atandığımız günden beri bize uğramadıkları için biz de onlara gitmiyoruz. Yalnızca Borçkalı Fransızca öğretmeni Yaşar Bayrak'la hemşeri olmamız nedeniyle görüşüyoruz.

Mızrak ve eşiyle ailece çabuk kaynaşıyoruz. **Yurdanur Hanım**, Nene Hatun İlköğretmen Okulu'nda büyük kızımın da Fen Bilgisi öğretmeni oluyor.

Yılmaz Mızrak, hepimizden çok daha hızlı bir solcu olmanın ötesinde bir TÖBDER toplantısında yaptığı bir konuşmada, dünyadaki sosyalist ülkeleri sayıyor ve sosyalizmin er geç bütün dünyaya yayılacağı biçiminde tümcelere yer veriyor, konuşmasında.

Toplantı saatine birkaç dakika gecikmeli olarak gelen Mızrak, o tümceleri söyleyince *"Eyvah!"* diyorum içimden. Daha sonra görüştüğümüzde Mızrak'a *"Konuşma öncesinde konuşma metnini görseydim, şu şu tümcelerini metinden çıkarmanı; onları Erzurum gibi yerde söylememeni isterdim."* diyorum. Mızrak, *"Bunu demiş olsaydın, metnimden yine de çıkarmazdım o tümceleri!"* karşılığını veriyor.

Mızrak, enstitüdeki derslerinde de aynı aydınlanmacı/aydınlatıcı inanç ve coşkusuyla edebiyatımızın aydınlık yüzlerinin tanıtımını sürdürdüğünde kimi öğrencilerinde çağdaş edebiyatımızın yüz akı kalemlerine yönelik güçlü bir ilgi, sevgi yaratırken kimi öğrencilerinde de gizliden gizliye kendisine karşı olumsuz duygular oluşturuyor.

Mızrak, bir gün, gece dersinden çıkıp evine gitmek üzere saat 20 00 sularında durakta otobüs beklerken karanlık güç temsilcilerinden birileri Mızrak'ı bıçaklayıp kaçıyorlar. Yüreği insan sevgisiyle dolu bir taksici, Mızrak'ı evine ulaştırmasa, ardından da kendisini uçakla Ankara'ya gönderemeseydik, dostumuzu kan kaybından yitirebilirdik.

Mızraklar bu olaydan sonra Bursa'ya nakledliyorlar. Bursa'ya her gidişimizde ilk uğradığımız yer, onlar oluyor. Ecevit Hükümeti kurulduktan sonra Mızrak, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğünde Şube Müdürü olarak

çalışıyor. Gazi Eğitim'e istediğim naklimin bir an önce yapılmasında Mızrak'ın rolü olduğunu biliyorum. O olağanüstü dönemde Gazi'ye atananların tümü, birbirini tanıyan öğretmen ve yöneticiler iken Mızrak'ın referansı ile benim de oraya naklim kolay sağlanıyor.

Mızrak, daha sonra Paris Kültür Ataşeliğine getirilen **Melih Cevdet Anday**'ın yardımcılığına getiriliyor. Beş yıl kaldıkları Paris'ten bir yaz tatilinde Türkiye'ye geldiklerinde Mızraklar, Ankara'da konuğumuz oluyorlar. Paris'te Türkiyeli olduğunu öğrenen herkesin Mızrak'a önce **Kapadokya**'yı, **Ihlara Vadisi**'ni sorduklarını, o nedenle Mızrak, orayı görmek istediğini söylüyor. Birlikte Kapadokya'ya gidiyor ve dünyaca ünlü görkemli o yeri geziyor, ağustos ayında bile içerisi kış havası gibi olan kayalara oyulmuş Ürgüp'e özgü yerlerdeki restoranlarda yemek yiyor, yörenin ünlü şaraplarını tadıyoruz.

Yıllar sonra Mızraklar İzmir'in Foça'sına yerleştiklerinin bir yazında yine Ankara'da bize uğradıklarında, bizim aklımıza da Foça'ya yerleşmeyi düşürüyor ve kısa bir süre sonra bizi de Foçalı yapıyorlar. Şimdi burada, Mızraklarla temelini Erzurum'da attığımız dostluğumuzu yaya yürüyüşüyle iki dakikalık uzaklıkta komşular olarak sürdürüyoruz.

Mitat Zan, Arkadaş Canlısı Genç Bir Kimyacı

Zan, genç, bir kimya öğretmeni. Alanındaki yetkinliği ve aydınlanmacı kişilik yapılanması, kendisine yüksek bir özgüven sağlamış görünüyor. Hemen herkesle iyi ilişki kurmakla birlikte, bana karşı daha yakın duruşu, benim de kendisine yakınlık duymamı sağlıyor. Her fırsatta birlikte sohbet ediyor, duygu ve düşüncelerimizi paylaşıyoruz. Kısa sürmeseydi, erken ayrılmasaydı Enstitümüzden, aramızda iyi bir dostluk oluşacaktı kuşkusuz.

Şerif Aktaş'la Arkadaşlığım

Aktaş, ilginç bir karakter. Sağ görüşlü olmakla birlikte benimle oturup kalkmak, düşünce alışverişinde bulunmak istiyor. Bana **Rasim Ağabey** diye sesleniyor. Öğretmen odasında, teneffüslerde her fırsatta yanıma geliyor ve konuşulacak bir konuyu açıyor. Birçok görüşüne karşı çıksam da çoğu kez, onları kabul ediyor. Çok az düşünceme karşı görüş ortaya koyarak savunma yolunu seçiyor. Eşiyle birlikte evimize geliyor, evlerine davet ediyor, bizi. Ona birçok özelini, doğru-yanlış tutum ve davranışlarını benimle rahatlıkla paylaşmasını sağlayacak güveni vermiş olmaktan kıvanç duyuyorum.

Aktaş, bir yandan edebiyat öğretmeni olarak derslerini yürütürken bir yandan da yoğun bir biçimde, amaçladığı akademisyen olmayı gerçekleştirmek için Fransızcasını geliştirmeye çalışıyor. Fransa'ya gidiyor, belirli aşamalardan sonra profesör oluyor. Ahmet Yesevi Üniversitesinde, daha sonra da Türkiye'de onun bir kuruluşunda görev yapıyor.

Emekli olduğunda Ankara'da beni buluyor. Akçağ Kitabevi'nde yayımlanan kitaplarını imzalıyor bana. Bir akşam, beni Ankara Gölbaşı'nda yemeğe davet ediyor. Beni birlikte geldiği edebiyat öğretmeni olan yeni eşiyle tanıştırıyor. Aktaş'ın eskiden olduğu gibi bir sonraki sigarasını bir öncekiyle ateşlediği uzun gece boyunca kendimizi çağrışımların götürdüğü konular üzerinde söyleşmekle geçiriyoruz. Aktaş, Erzurum'daki gibi o gece de yapıp ettiklerini büyük bir istekle anlatıyor bana.

Sezai Orhon'la Yakın Arkadaşlığım

(5 Aralık 1976) *Kötü şey, yalnızlık. Birçok kişi gibi, kalabalık içinde yalnızlığımı yaşıyorum, daha çok. Kendi anladığı anlamdaki şeriatçılığı benimsediğini, gereken her yerde açıkça söyleyen ve savunan; ancak bu görüşünü çevresine benimsetmeye çalışmak gibi bir çabası olmayan, cuma namazlarını hiç kaçırmayan* ***Sezai Orhon****, yaşama ilişkin her konuyu, öğretmenler içinde en çok benimle paylaşıyor. İnancı hiç konuşmadığımız Sezai Bey ile birçok konuda aynı doğrultuda düşünüyoruz. Gördüğüm kadarıyla o da kalabalıklar içinde yalnız bir kişi.*

İkimiz de insanların hangi görüşte olurlarsa olsunlar, birbirine insanca davranmaları, doğru, dürüst, iyi karakterli olmaları; insanların zorla, baskıyla değil; bilinçlendirilerek, inandırılarak olumlu tutum ve davranışlara yöneltilmesi gerektiğini savunuyoruz. Ben, dürüst, tutarlı, açık sözlü, farklı düşüncelere saygılı olan bu arkadaşımı sevdiğim gibi o da beni seviyor.

Üst katlardaki sınıflarda derse gidişlerimizde, boş saatlerimizde bizi yan yana gören "ülkücü, milliyetçi" öğretmenler, Sezai Bey'e, "O komünistte ne buluyorsun da yanından hiç ayrılmıyorsun?" *diye soruyorlar. Sezai Bey'in de onlara* "Sizde ne fikir var de ne zikir! Onda hiç olmazsa fikir var." *diye yanıt verdiğini; bunun üzerine yanındakilerden birinin gülümseyerek Sezai Bey'e,* "O kızıl komünist, sen de yeşil komünist olduğun için kolay anlaşıyorsunuz anlaşılan." *diye takıldığını duyuyorum.*

1978 yılının Mart ayı başında Gazi Eğitim Enstitüsü'ne naklimin çıkması üzerine Erzurum'dan ayrılacağım günün öncesi akşamı kapımız çalınıyor. Kapıyı açtığımda karşımda, elinde torna vida, kerpeten, keser gibi malzemelerle Sezai Orhon ile eşini görüyorum. Babasının marangoz olması dolayısıyla Sezai Bey'in hem eli bu işlere yatkın hem de onda bu malzemelerin hepsi bulunuyor. *"Salondaki masanızı ve karyolalarınızı sökmek için yardıma geldik."* diyor. Kendisi ve karısı salondaki büyük masanın altına girerek yüzey tahtasını dört bacağa bağlayan vidalarını sökmekle işe başlıyorlar. Zedelenmemeleri için bu parçaları kalın örtülerle sarıyor ve iple bağlıyorlar. Sonra karyolaları söküp kamyona yerleştirilecek duruma getiriyorlar.

Çağırdığımız üç dört kişi sabahleyin eşyamızı kamyona yüklerken, lojmanda sıklıkla görüştüğümüz yakın arkadaşlarımdan hiçbiri balkonlarına bile çıkıp ne

yaptığımızı sormazken Sezai Bey, o saatte de gelip kamyonun üstüne çıkıyor ve eşyayı yükleyenlere "*Şunu şuraya, bunu buraya yerleştirin!*" diye eşyamızın düzgün yüklenmesine yardımcı oluyor.

Aradan aylar geçecek, Gazi'de işlerimizin yoğunluğu nedeniyle birçok gün, yönetici arkadaşlarla birlikte gece yarılarına dek çalışmak zorunda kaldığımız günlerden birinde, Ankara'daki ablasının yanına gelen Sezai Bey, bir akşam üstü bizim eve gelecek. Eşim, kimi akşamları böyle geç saatlere dek çalıştığımızı söyleyince, gelirim, diye birkaç saat beni bekleyecek. Ben gelemeyince ablasına gitmek üzere kalkmak zorunda kalacak. Bu terslik yüzünden ne yazık ki bu dost insanla görüşemeyeceğiz.

Bir de **H. Bey'**den söz etmeliyim. Bu genç Edebiyat öğretmeni arkadaşımızla da birlikte yiyip içiyor, oturup kalkıyoruz. Onun da **Rasim Ağabey**iyim. Ayrımız gayrımız yok onunla da. Bir aile gibiyiz. Basıma hazırlamakta olduğum kitabıma birkaç resim bile çiziyor. Resmi ve yazısı da çok iyi bu arkadaşımızın. Ancak bu arkadaş, öyle bir gaf yapıyor ki o sıcak ilişkimizi tuzla buz ediyor.

Bir akşam, o ve eşi de olmak üzere üç aile, sinemaya gidiyoruz. İçimizden yalnızca H. Bey'in arabası var. Gece ortasında Erzurum'un ayazında sinemadan çıkınca, Enstitünün lojmanında oturan iki aile olarak bizi H. Bey'in on dakika kadar uzaklıktaki lojmana bırakıp evine gitmesini beklerken H. Bey ve eşi, bize "*İyi geceler!*" diyerek arabalarına yöneliyorlar. Biz, gerçek havanın etkisi bir yana, arkadaşımızın bu tutumu karşısında donup kalıyoruz.

İşin kötüsü, taksi de geçmiyor o saatte yakınımızdan. Çaresiz, taksinin geçme olasılığı bulunan yere doğru yürüyor ve orada taşıt bekliyoruz. Neden sonra bir taksi bularak evimize dönüyoruz.

Şükrü Gümüş'ün *"Zap Boyları"* Ödül Alıyor

Bir gün, *Milliyet Sanat Dergisi*'nde, beni son derece sevindiren bir haber okuyorum. **Şükrü Gümüş**'ün *Zap Boyları* adlı romanı **1975 Milliyet Roman Yarışması**'nda üçüncülük kazanıyor, ertesi yıl da Milliyet Yayınları arasında çıkacak. Romanın 1986'da Kerem Yayınları'nda 2. Baskısı yapılacak.

Araya somut uzaklıklar, bir de kişisel ve toplumsal onca dert, tasa girince insan, yuvadan uçurduğu nice değerleri yakından izleme olanağı bulamıyor. Onlar ulaşamazsa size, siz, ancak böyle basın yoluyla izleyebiliyorsunuz onları. Şükrü, romanının ikinci baskısının ilk sayfasındaki açıklamasında, Hakkâri'de sekiz evlik bir köyde okulu, dokuz öğrenciyle ilk kez kendisinin açtığını; orada, köylülerin Cumhuriyetin 50. yılında Türk bayrağını, ilk kez onun düzenlediği bayrak töreninde gördüklerini ve bundan çok etkilenerek o romanı yazdığını belirtecek. Aynı yazıdan, Şükrü'nün, Hakkâri'den sonra Kastamonu'da ve Çorum'da köy öğretmenliğini sürdürdüğünü öğreneceğim.

Bir başka gün, *Kıyı* dergisinin kapağında Şükrü'nün fotoğrafını göreceğim. *Kıyı* dergisi, *Şükrü Gümüş Özel Sayısı* çıkarmıştır. Belli ki Şükrü o dergiye sürekli yazı yazmış. Dergiyi okuduğumda bu sayının, Şükrü'yü, yakalandığı amansız hastalığın bizden koparması üzerine hazırlandığını öğrenince, sözcüğün tam anlamıyla, yıkılacağım. Ölüm denen o en büyük acı nedeniyle günlerce nasıl yandığımı kimse bilemeyecek. Nice öğrencimiz gibi Şükrü de erken ayrılacak aramızdan.

Şükrü yaşasaydı, kesinlikle Türk yazın dünyasının haklı ün kazanan yazarları arasında yer alacaktı. Çünkü onda tükenmez bir kendini geliştirme gücü ve isteği bulunuyordu.

Çorum İlköğretmen Okulu, verimli bir toprak. Bunun iki örneğinden daha söz etmiştim; **Mahmut Bayatlı** ve **Cemal Türkmen**'den. İkisi de şiir başta olmak üzere yazınsal alanda göz dolduran bir yol alıyor. Öğrencilikleri sırasında ilk yazınsal ürünlerini onlar da ***YAŞANTILAR***'da yayımlıyorlar. Ayrıca *Yeni Gün* gazetesinin eki olarak çıkardığımız *Yeni Gün Sanat*'ın yedi kişilik yazar kadrosunun da elemanı oluyorlar.

Mahmut, daha sonra Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümü'nü, ondan sonra da hukuku bitirip İstanbul Barosu avukatlarından **Hüseyin Özbek** gibi öğretmen avukat olacak ve Çorum'da avukat olarak çalışacak, yıllarca Baro Başkanlığı da yapacaktır. Baronun, hukukçular arasında açtığı şiir yarışmasında, birinciliği kimseye kaptırmayacaktır. Mahmut'un birincilik alan şiiri, ikincilik, üçüncülük alan ve yayımlanmaya değer görülen öbür şiirlerle birlikte, Çorum Barosu'nca yayımlanan kitapta yer alacaktır. Cemal Türkmen de İlköğretim müfettişliği eğitimi alarak müfettişlik yapacaktır.

Çorum İlköğretmen Okulu ocağından yetişenler, yalnızca bunlar değildir elbette. Yazından müziğe, resme, spora dek birçok alanda adını duyuran Çorum İlköğretmen Okullu vardır. Bunlardan, örneğin **Ayhan Altay**'ı, **Veli Uzar**'ı, **Sefer Özdemir**'i, **İsmet Aci**'yi, **Musa Yenilmez**'i, **İbrahim Çiftçioğlu**'nu**, Ahmet Nergis'i, Ekrem Yetik**'i, , **Osman Çeviksoy**'u, **Yüksel Akpınar**'ı **Turan Akpınar**'ı, **A. Kadir Dedeoğlu**'nu, **Veli Emektar**'ı Facebook'tan da izleyecek; benimle yazışanlarla, bana kitaplarını gönderenlerle yazarlıklarına ilişkin düşüncelerimi paylaşacağım. Başarılı tümce yapılarına, düşünce ve duygularını güzel Türkçemizin anlatım olanaklarıyla ustaca yansıttıklarına tanık oldukça duyduğum mutluluğu, kendilerine ileteceğim. Bunlar benim bilebildiklerim. Ayhan Altay, büyük bir vefa örneği göstererek Çorum İlköğretmen Okullular Sitesi'ni yönetmekle kalmayacak, Yaşantılar'ın sayılarını da oraya yükleyecek. Bir de **YAŞANTILAR 60. Yıl Özel Sayısı"**nı çıkaracaktır.

ENSTİTÜDEKİ OLAĞAN DIŞI TOPLUMSAL YAPI

(26 Eylül 1974) *Tuhaf bir kent, şu Erzurum ve Kâzım Kara*

bekir Eğitim Enstitüsü. Kimi gizli hesaplar, düşmanca tutumlar mevzilenmiş, öylece bekliyor gibi, Enstitüde. Milliyetçi, mukaddesatçılar, farklı düşünen herkese düşman. Bir sağlık raporu kâğıdını on liraya satıyorlar. Kitaplık memuru, bölüm başkanının üstüne yürüyerek "Sen, benim tokadımı yemedin herhalde, hıyar ağası!" *diyebiliyor. Daha stajyer olan bir memur, eli pantolonunun cebinde, öğretmenin yanından selamsız sabahsız geçebiliyor.*

Enstitü müdürü, tüm bu durumlardan haberlidir kesinlikle; ama bir tepki göstermiyor/gösteremiyor. Belirli bir siyasal eğilimin militanları oldukları anlaşılan öğrencilerle hemen tüm memurlar, dairelerinde, enstitünün şurasında burasında kol kola, burun buruna fısır fısır konuşup duruyorlar. Tüm bunlar, enstitünün toplumsal havasını geriyor.

Sanıyorum, bu Enstitüde daha büyük olayların olmamasının, tek önleyicisi, ***Bener Bey****'in burada müdür olması. Buna karşın, kör koşullanmışlıklar yüzünden olaylar tırmanışını sürdürüyor. Bakalım neye varacak bu işin sonu*

Öğrenciler Dayanma Gücümü Zorluyorlar

Hemen her teneffüste, ders yaptığım sınıfın tahtasına birtakım ülkücü, milliyetçi sloganlar yazılıyor. Tahtayı dolduran bozkurt resmi çiziliyor. Enstitüde sürdürülen iyi bir uygulama da var. Dersin başında sınıf başkanı, arkadaşlarına sırayla tahtayı sildirerek öğretmenin kullanımına hazır duruma getiriyor, yoklama yaparak yoklama kâğıdını, imzalamak için ders öğretmenine sunarak yerine oturuyor. Öğretmen isterse sınıfta kaç kişinin olduğunu kendisi de kontrol ediyor. Sınıf başkanı tahtayı sırası gelen arkadaşına sildiremezse, kendisi silmek zorunda kalıyor.

Bir gün bir sınıfa girdiğimde tahtanın silinmediğini görüyorum. Tahtada kocaman bir bozkurt resmi bulunuyor. Belli ki başkana baskı yapılmış, ben girmeden önce tahta sildirilmemiş. Tepkiye zorlandığımı anlıyor ve herhangi bir şey söylemeden kürsüdeki sandalyeme oturuyor ve başkandan, tahtayı temizletmesini istiyorum. Başkan kalkıp tahtayı kendisi silmeye başlayınca, anlıyorum ki sırası gelen, tahtayı silmemekte direnmiş.

Başkan tahtayı silerken, öğrenciler arasından birisi fısıltı halinde "*Silme!*" diyor. Onun üzerine sınıfa dönerek "*Bir şey mi diyorsun?*" diye soruyorum, onu söyleyen, ses çıkaramıyor. Tahtayı silen başkana *"Sağ ol!"* diyor ve tahtaya, işleyeceğimiz konunun ana başlıklarını yazarak derse başlıyorum. Bir sonraki derste, yazı tahtasının uzun boylu birisi olmadıkça yetişilemeyen üst pervazına ülkücülerin bir sloganının yazıldığını görüyorum. Onu da görmezden gelerek, söz konusu fanatiklerin beklentilerini kursaklarında bırakıyorum.

Sınıf başkanını çok seviyorum. Saygılı, aklı başında bir genç. Hiçbir fanatik özelliği görünmüyor. Akrabası olan İngilizce öğretmeni, bir yerde bu başkana

okuldaki öğretmenleri soruyor. Benim de tanıdığım ve sevdiğim bir arkadaşım, İngilizce öğretmeni. "***Rasim Bey*** *nasıl?*" diye sorduğunda başkan, "*Rasim Bey'i çok seviyorum; ama ne yazık ki bizden değil.*" yanıtını veriyor.

Bu gençler, sıklıkla hem Türklükten, Müslümanlıktan söz ediyor hem de birçoğu Türklükle, Müslümanlıkla bağdaşmayan tutum ve davranış gösteriyorlar. Kendileri gibi düşünmeyen arkadaşlarına baskının da ötesine geçerek onlara bıçakla, ustura ile, duyumlar doğruysa silahla bile saldırabiliyorlar. Yanlarında yer almayan kızlara ağza alınmayacak sözler söylüyorlar. Kendi görüşlerini paylaşmayan öğretmenlere saygısızlık gösterdiklerinde yüzleri kızarmıyor. Bunlardan birçoğunun bilişsel ve duygusal düzeyleri, bulundukları eğitim kurumu öğrencisinde aranan niteliklerin çok altında.

Belki de bu yüzden bunlar, birçok yalan, asılsız söylemlere kolaylıkla inandırılabiliyorlar. Örneğin Rusya'da ailenin bulunmadığını bile ileri sürebiliyorlar.

Birgün gececi sınıflardan FKB 2-A'da ders yapıyorum. Ahlak gelişimini tamamlayamamış, utanma duygusu geliştirememiş bir iki öğrenci var bu sınıfta. Gece sınıf öğrencilerinin çoğunun düzeyi, gündüz sınıflarının altında. Türklük kültüründen yoksun bu "Türkçüler"in pek çoğunun, eksiklik karmaşalarına maske yaptıkları üstünlük karmaşalarının pençesinde debelendiklerini gözlemliyorum. Bunlar, kendilerini Türklüğün tek bekçisi ve savunucusu gibi görüyorlar. Öz Türkçe sözcükleri duyar duymaz, homurdanmaya başlıyorlar. Asılsız birtakım savlara dört elle sarılarak; örneğin bu sözcükleri, "kuşaklar arası bağları koparan etken" diye nitelendiriyorlar.

Kim bilir kime, neye karşı oluşturdukları kini, nefreti, yeniliklerden, çağdaş değerlerden yana kişilere yöneltiyorlar. Zeki; ama fanatik bir ülkücü olan sınıf başkanı, kullandığım "sorun" sözcüğünü duyar duymaz homurdanıyor, ayağa kalkarak bu ve bunun benzeri sözcüklerin kullanıma sokulmasının Türklüğe kastetmek isteyenlerin oyunları olduğunu, bunlara karşı Türklüğün mücadelesini anlatmaya başlıyor. Bir başkası, Türk Dil Kurumu'nun dilimize indirdiği darbeden söz ediyor.

"Sorun" sözcüğünü bütün gazetelerin, parti önderlerinin de kullandığını anımsatıyorum. Söz almadan konuşmamaları gerektiği konusunda kendilerini uyarınca, bir başkası, kendilerini konuşturmadığımı, sözlerini kestiğimi söylüyor. Üçüncü bir öğrenci, her öğretmenin dersinde söz almadan konuştuklarını öne sürüyor. Söz alarak konuşmak isteyenleri dinleyeceğimi söyleyince çok istekle parmak kaldırdığını gördüğüm bir öğrenciye söz veriyorum.

Bu öğrenci, bu sözcükleri kullanan gazete sahiplerinin bilmem hangi soydan geldiklerini, bu sözcükleri yalnızca, kırk iki milyon nüfusun içindeki iki milyon sosyetenin kullandığını savunuyor. Kulaklarıma inanamıyorum! Bu nasıl beyin yıkamadır böyle, doğrusu tam olarak anlayamıyorum.

Söz isteyenler konuştuktan sonra herkesin istediği anda söz almadan konuşmasının, onların sergiledikleri davranışlardan birçoğunun Türk töresinde yerinin olmadığını anımsatıyorum. **Atatürk**'ün dil devrimiyle Türkçemizin kısa bir sürede gelişip zenginleştiğini, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuştuğunu; akıllarıyla değil, duygularıyla davrandıklarını söyleyince bozuluyorlar.

Sağ Diz Kapağı Kemiğini Kırıyorum

Erzurum'a gelişimin ikinci yılının ortalarında bir pazar günü, taşındığımız lojmanın salonunun duvarına bir resim asmak amacıyla yemek masasını duvara dayıyor, altı yaylı on yıllık bir sandalyeyi masaya yaklaştırıp ayağımı üstüne basarak masaya çıkıyor ve duvara çaktığım çiviye resmi asıyorum. Yere inmek üzere yeniden sol ayağımı sandalyeye basar basmaz, sandalyenin üstü çöküyor ve salonun beton tabanına savruluyorum.

Düştüğüm yerden kalkmak üzere yerde arkaya doğru katlanmış olarak duran sağ ayağımı düzeltmek istediğimde, diz kapağımda, içimin geçmesine yol açan bir ağrı duyuyorum. Bayılmamak için bacağımı olduğu gibi bırakıp eşimden kolonya vermesini istiyorum. Yüzüme kolonya sürerek bayılmamı önlüyor ve hemen **Ekrem**'i çağırmasını istiyorum, eşimden. Ekrem'in evde olmadığını öğrenince komşumuz **Yaşar Bayrak'ı** aramasını istiyorum.

İyi ki Yaşar'ı evde buluyoruz. Yaşar gelince, kendisine beni hemen hastaneye yetiştirmesini söylüyorum. Yaşar'la hastaneye vardığımızda, doktora eğitimine hazırlanırken Yaşar'dan Fransızca dersi almış olan doktorun o gün nöbetçi olduğunu görüyoruz. Doktor, hemen bir film çektiriyor. Diz kapağı kemiğimin kırıldığı anlaşılıyor. Doktor, sağ bacağımı alçıya aldırıyor. Her yanı dolu olan hastanenin koridoruna konan bir karyolaya yatırılıyorum.

Yakından tanıdığım, köyümüze komşu Cevizli köyünden **Dr. Server Altun** Ağabey de o yıllarda Erzurum'da doktor olarak çalışıyor. Onun durumumdan haberli olmasını istiyorum. Server Ağabey geliyor, olanı biteni kendisine anlatıyorum. Operatör doktorun bakması için ertesi günü, mesai gününü beklemeye başlıyoruz.

Ancak o akşam, şişen diz kapağı çevresi, alçıyı zorluyor ve ağrıdan duramıyorum. Geceyi ağrı çeke çeke uykusuz geçiriyorum. Ertesi gün yetkili doktor, filmi görünce bu kırığın alçıya alınmadan ameliyat edilmesi gerektiğini söylüyor. Ancak Erzurum, kış mevsiminde kırık olaylarının sık görüldüğü bir yer

olması nedeniyle ameliyat için bir sonraki günü beklemek zorunda kalıyorum. Arkadaşlarım ve eşleri, ikinci akşamda sırayla bana eşlik ediyorlar. Çünkü o akşam da gözüme uyku girmeyecek.

Gece yarısına doğru, ağrılarımı hafifletmek için hemşire sol elimin üstünden bir serum takıyor. Ancak çok geçmeden, elimin üstünde, önceki ağrıları aratacak şiddette bir ağrı başlıyor. O saatte değerli komşumuz Yıldız Hanım nöbette. Elimin ağrısı yüzünden Yıldız Hanım'ın elini o denli çok sıkmışım ki kemikleri kırılacakmış neredeyse. Ağrı dayanılmaz olunca nöbetçi hemşireyi çağırıp kendisine bu durumu anlatmak zorunda kalıyoruz. Hemşire, gecenin geç saatinde gelip serumun takıldığı yeri inceliyor ve serum iğnesinin damar yerine, kas arasına sokulması yüzünden o ağrıyı yaşadığımı söylüyor ve iğneyi damara yerleştirerek o aşırı ağrımı dindiriyor.

Ertesi gün operatör doktor geliyor ve kırılan diz kapağının iki parçasını birbirine tutturmak için bir platin çivi almamız gerektiğini söylüyor. Çivi, doktorun eşinin eczanesinden alınıyor. Ameliyat sonrasında sağ ayağım, kasıktan ayak parmaklarıma dek yeniden alçıya alınıyor. Doktor, kırılan kısım parçalandığı için iki kırığın birbirine vidalanamadığını, parçalanan kısmın da alındığını bildiriyor

Beni 55 gün sırt üstü yatıracak olan alçının, diz kapağımdaki ameliyatlı yerinin üstü açılıyor. Buradan diz kapağımım ameliyatlı yerinin iltihaplanmaması için gün aşırı pansuman yapılacağı, bacağım alçıdan çıkarıldıktan sonra da üç hafta, hastanede fizik tedavi uygulanacağı; tedavi sonrasında bacağımda olabilecek yüzde on kadar bir aksamaya kendimi hazırlamam gerektiği açıklanıyor.

Başa gelince insan, ne dertlere katlanıyor!.. Zorlu bir 55 günden sonra hastanede alçı kesilip neredeyse bir deri bir kemik kalmış olan bacağım havayla karşılaşınca, bende inanılmaz bir titreme başlıyor.

Ardından fizik tedavi uygulanıyor. Terapisti hemşire **Emine Hanım**, beni yüzükoyun yatırarak diz kapağı çevremi, özel ampullerle ısıtıyor. Ardından, kaskatı kesilmiş, bir milimetre bile bükülmeyen bacağıma devinim kazandırmaya çalışıyor. Sağ elini diz kapağımın arkasına bastırarak öbür eliyle ayağımı yukarıya doğru zorluyor. Bana da bunun yol açacağı ağrıya olabildiğince dayanmamı, dayanamayacağım noktaya geldiğimde de kendisine haber vermemi söylüyor. Dediğini yapıyorum. Süresi bitince bırakıyor. Ancak yüzde bir gelişme bile görülmemesi benim umudumu yitirmeme yol açıyor.

Emine Hanım, iki lastik su tulumu alıp onların içine kaynar su doldurarak evde diz kapağı çevresini ısıtmamızı ve orada da eşimin bu çabayı yinelemesini öneriyor. Bunun yapılması durumunda, bacağımın daha erken zamanda devinim kazanacağını; aksak kalma olasılığının ortadan kaldırılabileceğini belirtiyor.

Emine Hanım'ın önerisi sayesinde, fizik tedavinin bitiminde yüzde onu yüzde sıfıra indiriyoruz.

Bununla yetinmeyecek, on üç yıl sonra, aynı diz kapağımın kalanını da kırmayı başaracağım. Onun öyküsünü de günü geldiğinde anlatacağım.

Kitap Bastırma Girişimim

"***Ruh Sağlığı ve Rehberlik***" notlarımı 1976'da kitap olarak bastırmaya karar veriyorum. İkinci yıl gerek kapsam gerekse içerik bakımından daha da geliştirip öğrencilerin yararına sunduğum notlarımla ilgili olarak dersimle yakından ilgilenen bir öğrencimin, "*Hocam, bu teksirleri kitap olarak bastırsanız, çok daha okunaklı bir kaynağa kavuşmuş oluruz.*" demesi de benim için önemli bir itici güç oluyor.

Yıllardır bir şeyler yazmayı ve onları kitaplaştırmayı düşünüp durdum. Ancak bir yazarın ilk kitabını kim basardı? O nedenle birçok heveslinin yaptığı gibi kitabımı kendim bastırmaya karar veriyorum. Ne ki bunun için elimde avucumda on para yok!

O zamanlar İş Bankası, öğretmenlere belirli tutarda bir kredi veriyor. İlk taksitler için ona göz dikiyorum. Ancak kitap satılmazsa, taksitlerin tümünü ödeyebilmem için bir kaynak daha bulmam gerekiyor. Bunun için ikinci yılımda taşındığım lojmanda kapı komşum olan Fen Dersleri öğretmeni **Mehmet Kanat**'a, zorda kalırsam bankadan benim için kredi çekip çekemeyeceğini soruyorum. Kanat, duraksamadan *"Elbette çekerim arkadaş!"* diyor. Kendisine çok teşekkür ederek kitabımı bastırmada duraksamıyorum.

Bizim televizyonumuz yok henüz. Kanat'ın eşi ilkokul öğretmeni **Yıldız Hanım**, televizyonun yayın yaptığı her akşam, bizi televizyon izlemeye çağırıyor. Hınk mınk edince de zor kullanıyor adeta ve televizyon izlemeye mutlaka götürüyor bizi. O zamanın siyah beyaz televizyonunda Kolombo diye bir dizi var ki dillere destan! Bir de ilk kez kadın, erkek şarkıcı ve türkücüler çıkıyor ekrana. Bu da herkes için ilgi odağı oluyor.

Bu ilk kitabım, Ankara'da Çark Matbaası'nda iki bin adet olarak basılıp bin beş yüz adedi bana ulaştırılıyor, beş yüzü de Ankara'da genel dağıtımcılık yapan emekli öğretmen **Salim Savcı**'ya yüzde kırk indirimle bırakılıyor.

Kitapla ilgili bir tanıtım yazısı hazırlıyorum. Girişine şunları yazdıktan sonra kitabın özelliklerini sıralıyor, sonra da "İçindekiler"e yer veriyorum.

*"Bugün dünya, daha mutlu insanlar yetiştirmek, daha mutlu olmak için **ruh sağlığı** ya da **aklı sağlığı** bilgilerinden yararlanmaya da ağırlık verme zorunluluğunu duyuyor. Ülkemizdeki eğitim de ruh sağlığını korumayı ve rehberliği bir azınlığın ilgilendiği konu*

olmaktan çıkararak bunları toplumumuzu oluşturan bireylerin tümünün yararlandığı birer hizmet alanı haline getirme yolundadır.

Ruh Sağlığı ve Rehberlik adlı kitabımı, ülkemizde önemi yeni yeni anlaşılmakta olan işte bu hizmetlere bir katkı yapmış olmak amacıyla yayımlamış bulunuyorum."

Güvendiğim tanıdıklarıma, satmaları için biri kendilerine imzalanmış olmak üzere üçer beşer, kimisine daha fazla sayıda kitap ile birlikte birkaç tane de bu tanıtım yazısı postalıyorum. 424 sayfalık kocaman kitaba, biraz acemiliğim yüzünden; biraz da bir an önce satılması düşüncesiyle 5 lira fiyat koyuyorum. Kimi arkadaşlarımdan, anında parası geliyor kitaplarımın.

Çok güvendiğim, Çorum'daki öğretmenliğimde tanıdığım üç beş çok zeki öğrencilerimden biri olan, beni ısrarla ailesiyle bile tanıştıracak kadar seven bir "sanat enstitüsü öğretmeni öğrencim" ile akrabam olup benden ısrarla 500 kitap isteyen; bu sayının çok olduğunu söylememe karşın o sayıda kitabı kolaylıkla dağıtabileceğini söyleyen ilkokul müdüründen, aylar geçtiği halde bir haber gelmiyor. Bunun üzerine kitaplardan kalanlarını ödemeli olarak bana postalamalarını istediğimde, ikisinden de benim gönderdiğim koliler, açılmamış olarak dönüyor bana. 500 kitaplık koli, hayli hırpalanmış ve içindeki kitaplardan 100 kadarı da iki kez posta yolculuğu nedeniyle bozulmuş, kullanılamaz durumda olmak üzere bana ulaşıyor.

Kitapla ilgili olumlu ve olumsuz başka birçok sürpriz daha yaşıyorum. Onları, daha sonra yeri geldikçe anlatacağım. Şimdilik şu kadarını yazayım: Kitap büyük bir ilgi görüyor ve altı ayda tükeniyor.

Kitabım elime ulaştığında, enstitüden Cumhuriyet Caddesi'ne inen yolun solundaki kitabevi sahibinden, kendisine bıraktığım kitapları öğrencilerime yüzde 30 indirimle vermesini istiyorum. Enstitüde birçok ülkücü öğrencim istemeyerek; öbürleri de severek alıyor kitabımı. Kitabım, okulun kitap bastırmış öğretmenlerinin kitaplarının sergilendiği camlı dolapta da yerini almış bulunuyor. O nedenle meşruiyetini kanıtlanmış durumdadır kitabım.

Kitapta normalden normal dışına dek tüm davranışların yer almış olması nedeniyle bir yandan herhangi bir yanlışın bulunmasından korkuyorsam da bir yandan da beğenileceğini de düşünüyorum, içten içe. Çünkü kaç yıldır özenle çalışıyorum, bu kitap üzerinde. Normal dışı davranışlar için en çok **Kriton Dinçmen** ve **Ayhan Songar**'ın "*Psikiyatri"* adlı kitaplarından yararlanıyorum.

Erzurum'da ruh hekimliği yapan psikiyatrist bir hanım, nereden duymuşsa, bir gün bana kimi duygusal sorunlar yaşaması nedeniyle, ilk eşi, ünlü bir oyuncudan olan ilkokul beşinci sınıftaki kızının özellikle matematik dersiyle ilgili sorunlar yaşadığını ve benden kızına ders vermemi istiyor. Gerçekte çok zeki bir çocuk olan kızının ünlü bir sinema oyuncusu olan babasına âşık, birinci sınıf

öğretmeninin, o duygularını, kızına yansıttığını, kızına gerekli gereksiz sarılarak onu öptüğünü, bunun sonucunda çocuğun birtakım duygusal sarsıntılar yaşadığını; bu olumsuz ilişkiyi çok geç öğrendiğini, bu yüzden çocuğunun örneğin çok iyi öğrendiği çarpım tablosunu birkaç gün sonra unuttuğunu anlatıyor.

Psikiyatrist olarak sorunun çözümünü bilse de anne olma nedeniyle çocuğuna bu konuda yardım edemediğini, benim bu konuda kendilerine yardımcı olmamı istiyor. Kendisine "*Eğer, benim uygun olduğum gün ve saatlerde kızınızı evime getirebilirseniz, olur*." Diyorum; anlaşıyoruz.

Bana bir başka bilgiyi daha aktarıyor: Kızına şimdiye dek birkaç öğretmenden ders aldırdığını; ancak ders saatlerinde kızının ne yapıp edip bu öğretmenleri ders dışı konulara yönlendirerek örneğin, "*Öğretmenim! Şu plağı dinlediniz mi? Çok güzel bir plak. Size dinletmek istiyorum."* gibi yollarla dersi kaynattığı için o derslerden verimli bir sonuç alamadıklarını anımsatıyor. Kendisine o konuda da güvence veriyorum. Onu kırmadan, o tür isteklerini konumuzu öğrenmeyi tamamladıktan sonraki zamana öteleyerek derslerimizi yürütebileceğimizi belirtiyorum.

Çocukla her hafta zorlu bir çalışma sürdürüyoruz. Ağır da olsa adım adım verimli sonuçlar elde ediyoruz. Zayıf olan matematiğini birinci yarıyıl sonunda iyiye çıkarıyor kızımız. Anne, bundan çok mutlu oluyor. Psikiyatrist Hanım, kızının baba boşluğunu doldurmak için bir doktorla ikinci evliliğini yaptığını; ancak kızının bu eşini benimseyemediğini, benim aklaşmakta olan saçlarımın da etkisiyle beni babası yerine koymuş olmalı ki benim verdiğim ödevleri severek yaptığını, bunun da başarılı olmasında önemli etken olduğunu anlatıyor.

Atatürk Üniversitesi'nde çalışan bir doçent, bu başarımı duyunca o da dördüncü sınıfta okuyan oğluna ders vermemi istiyor. Böylece Çorum'daki özel dersçiliğim, Erzurum'a da sıçramış oluyor.

Ruh hekimi Hanım'ın çalışma ofisine uğradığım bir gün, orada bulunan bir psikiyatristle tanıştırılıyorum. Hanım, yeni çıkan kitabımdan söz ediyor o arkadaşına. Doktor, kitabımı okuduğunu söyleyince ben oldukça heyecanlanıyorum. İvedice nasıl bulduğunu soruyorum. Doktor, "*Bir akşam ya siz bize gelin ya da biz size gelelim ve konuşalım."* deyince, doktora "*İstediğiniz zaman bize buyurun*!" diyorsam da doktor bu kez, "*Siz bize buyurun!"* diye ısrar ediyor. Bir akşam onlara gidiyoruz. Söz kitaba geldiğinde kitabımı çok beğendiğini söylüyor doktor. Bunu duymak, içimdeki kaygıları silip atmamı ve rahatlamamı sağlıyor. Kendisine o akşam bir de imzalı kitabımı sunuyorum.

Kitap Gönderdiğim Kişilerden Gelen Mektuplar

İlk göz ağrım olan bu kitabımı, sevdiğim herkese ulaştırmak istiyorum. Satışını da sağlamalarını istediğim arkadaşlarımdan başka, bir Özgü Yayınevi sahibi, öğretmenim **Dr. Halis Özgü'**ye, bir de Cılavuz'daki müdürlerimizden, çok sevdiğim **Tevfik Yavuzer**'e gönderiyorum. Arkadaşlarımdan, Çark Matbaası sahibinden, öğretmenimden ve müdürümden şu karşılıkları alıyorum:

Gerçekten "vefalı" dost,

"Ben dost yüzün göremezsem
Bu gözlerim nemlidir benim"
Y. Emre

*Önce benim "sanatçı ruhlu" olarak tanıdığım, sonra bilim adamı olma yolunda gördüğüm ve daha çok bağlandığım **Bakırcıoğlu**'nu **"Ruh Sağlığı ve Rehberlik"** adlı kitabından ötürü kutlayarak başlayayım mektubuma. Bir vakitler Çorum'daki gazetelerden birine "dil" üstüne yazılar yazan bu Bakırcıoğlu'nu, yine bir vakitler birlikte pek güzel saatler geçirdiğimiz "duyarlı dost - gönül adamı - **R. Bakırcı'**dan ayrı düşünmüşümdür nedense. Birine kafamla, diğerine yüreğimle bağlı olduğum sonucuna varmışımdır hep. Ondan ayrılırken iki kişiyi birden yitirmiş olduğumu düşündüğümü hatırlıyorum.*

Bakırcıoğlu; henüz bir eşini daha görmediğimi içtenlikle söyleyebileceğim eğitim şefiydi. Öğretmenliğimin başladığı gün ilk onu gördüm, daha sonra sık sık gördüm. Ve mesleğimle ilgili pek çok şeyi ondan öğrendim: Görev aşkını, sorumluluk şuurunu, gayreti, alın terini…

Bakırcıya gelince, onunla ilgili söylenecek, hatırlanacak o kadar çok şey var ki!.. Sadece büyüğüm değil, arkadaşım (içimdeki ben'in arkadaşı) idi Bakırcı. Oturup gönlümüzce içtiğimiz; şiir, edebiyat, sanat konuştuğumuz, geleceğe ait düşler kurup kader arkadaşlığı etmeyi kararlaştırdığımız kişiydi. Onunla oturduk mu ne hoş geçerdi zaman… Zaaflarımı, eksik yanlarımı bir o söyleyince gücenmezdim. Beni anlamaya, çözmeye çalışırdı, dosttu.

Benim yapımda olanlar, duygularıyla düşüncelerini birbirinden ayırmayı pek başaramazlar. Düşünceleriyle bağlanamadıkları kişiye, duygularıyla da bağlanamazlar genellikle. Ben bu yanımı eğittim, değiştirdim. Kitapları elime geçince Nazım'ı Maksim Gorki'yi nasıl zevkle okurum. O adamların düşünceleriyle kendi düşüncelerimin çeliştiğini bilirim oysa. Gene de alamam kendimi onları okumaktan. Demek duyarlık dediğimiz şey, gerçekte varlığımızı belirleyen şey. Yazacak onca haber dururken hep anıları kurcalayışım da bundan değil mi?

Değerli dostum! Benim vefasız ve senin gerçekten "vefalı" olduğunu biliyorum ne yazık! Ve mahcubum sana karşı. "Yalnızca sana değil, hiç kimseye yazamadım ne zamandır." desem de bu kusurumu örtmez, farkındayım. Senin özel sayıyı da bulamadım üstelik; yitirmiş olmalıyım. Kitaplarımı didik didik ettim, yok. Kendimi bağışlatmak için bir tek mektubun yetmeyeceğini de biliyorum. Artık yazacağım sana. Bekle.

Hepimizden hepinize gönül dolusu selam ve sevgi… **(20.3.1976)**

Osman

Muhterem Rasim Beyciğim,

Bir sabah postacı bir kitap paketi uzattı. Heyecanla açtım. Bir de ne göreyim! Rasim Beyciğimin yazdığı çok değerli bir eser. Bilseniz ne kadar sevindim. Derhal öğrenciniz Birsel'le birlikte kitabının tanıtımına başladık.

Çorum Eğitim Enstitüsü'ndeki bazı arkadaşlar, bizden daha önce edinmişler ve salık vermeye başlamışlar. Pek tabii pek çok sevindim. Biz de dar çevremize tanıtmakla 12 adet kitap daha sizden isteme gereği duyduk.

İstediğimiz 12 adet kitabı en kısa zamanda gönderiniz. Parasını ister ödemeli ister havale ile çıkarırım. Bu kitapların yarı parasını almış durumdayım.

Sizin için 12 kitap az; ama bana en son gelmesi nedeniyle bu kadarla kaldı. Bağışlayacağınızı umarım. Size ve yengeye selam ve saygılar sunarken yeğenlerimin ayrı ayrı gözlerinden öperiz. Bizim ev tarafında şu anda yaramaz bir havadis yoktur. Hepimiz tekrar hepinize selamlarımızı sunarız. **(23.3.1976)**

Cahit Bellek

Çok değerli Rasim,

Kitabınızı aldım. Okudum. Böyle başarılı ve değerli bir kitabın yazarı olarak sizi içtenlikle kutlarım. Bundan böyle de başarılı eserler yaratmanızı dilerim.

*Her zaman iyi haberlerinizi bekler, sevgiyle gözlerinizden öper, sürekli başarılar dilerim***. (8.4.1976)**

Halis Özgü

Sayın Hocam,

"Mektubuma nasıl başlayayım?" Saydığım-sevdiğim siz Hocama" neler yazmalıyım; dahası nasıl yazmalıyım, diye kara kara düşündüğümü söylemek istiyorum.

Kitaplarınızı alınca sevincim sonsuz oldu. Sesini duyduğum siz Hocamın adını okuyordum. Benim için güzel şeydi bu, övünülecek şeydi. Kıvançlıyım. Bunun için sizi kutlamama izin verin Hocam!

Benim için de bir kitabınızı imzalamışsınız. Özellikle bu durumlarda "yuvarlak laflar" söylenir gibime geliyor. Söz gelimi, "Kitabınızı kitaplığımın en güzel yerinde saklayacağım." denir. Bu bana ters geliyor; çünkü bir kitaplığın her yeri güzeldir. Benim için şu söz konusu Hocam! Yapıtınızı her dosta, her arkadaşa "Bakın, bu benim Hacamın kitabıdır." diye göstereceğim. Gerçek şu ki bununla hep kendimi övmüş olacağım. Hocamın yapıtıdır çünkü benim gördüğüm, dostlarımın gördüğü.

Fakat şu anda ezinç içindeyim Hocam. Öz diline yabancı olan, bunun için öz diliyle yazan, konuşan - düşünenlere öcü görmüş gibi bakan bir kurum, "Yönetmelik Esasları" diye engel çıkarıyor karşımıza. Beş dost, beş yiğit - sağlam dost arasında dağıtılıyor beş yapıtınız.

Size karşı her an görevlerim olduğunu unutmayacağım Hocam. Ellerinizden öperim. Saygılarımla. (Gerede, **9 Nisan 1976**)

Öğrenciniz ***Sevdakâr Çelik***

Rasim Bey,

İkinci baskıda telafi etmek üzere, kitap konusundaki eleştirilerinizi kabul ediyorum. Ödemeler konusundaki ilgi ve titizliğinize ayrıca çok teşekkür ederim. Kitabınızın bu konudaki boşluğu kısmen doldurduğu anlaşılıyor. Size konunuzla ilgili olması nedeniyle ve çalışmalarınıza yeni boyutlar kazandıracağını umduğum değerli bir eser göndermek istiyorum. Henüz alma fırsatı bulamamışsınızdır. ***Serol Teber****'in "*Davranışlarımızın Kökeni*" adlı kitabı ile yine ilginizi çekeceğini umduğum birkaç çeviri.*

Dostum Rasim Bey, size iletmeyi uygun gördüğüm bir ricam var. ***Naim Bey****'in 19.3.1976 tarihinde gönderdiğimiz kitabının bakiyesi henüz elime geçmedi. Kendisine iletirseniz memnun olurum.*

Benim, ***Tahir Bey****'in ve arada sırada uğrayan* ***Arif Bey****'in size dostça selamları var.* (Ankara, **13.4.1976**)

Aytaç

Sayın Rasim Bey,

Mithat Zan*'ın arkadaşıyım. Ayrıca hemşerinizim (öğrenciniz* ***Haşmet Turan****'ın kardeşi). Sizin "Ruh Sağlığı ve Rehberlik" kitabınızı çok beğendim ve öğrencilerime ders kitabı olarak tavsiye ettim. Şu anda 40 tane daha isteniyor. Mümkünse adresime ödemeli olarak göndermenizi rica edeceğim. Bu konuda başarılarınızın devamını dilerim.* **(14 Nisan 1976)**

Şükran Turan

Kız Meslek Lisesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Öğretmeni

Antakya / HATAY

Rasim,

Gönderdiğiniz "Ruh Sağlığı ve Rehberlik" adlı eserinizi aldım. İçindekilere kısaca ve genellikle bir göz attım. Uzun ve titizlikle yapılmış çalışmanın sonucu olduğu muhakkak.

Eserinizin iki ve üç yıllık eğitim enstitüleri için olduğu kadar, toplumumuzda sayıları gittikçe çoğalan ruh hastalarına, onların yakınlarına, hatta her anne babaya yararlı olabileceği kanısındayım.

Bu vesile ile sizi kutlular, başarılarınızın devamını diler, teşekkürlerimle gözlerinizden öperim. **(Ankara, 5.5.1976)**

M. Tevfik Yavuzer

Dönem sonunda, öğrencilerimin çoğunun yararlandığını gördüğüm kitabımla ilgili görüşlerini alıyorum. Onlara son dersimde birer kâğıt dağıtarak kitapla ilgili olumlu ve olumsuz görüşlerini soruyorum. Bu kâğıtlara kendilerini tanıtan hiçbir şey yazmadan, sorduğum soruları yanıtlamalarını, bitirince de kâğıtları masamın üstüne ters çevirerek koymalarını istiyorum. Öğrencilerimin tama yakını kitabı beğendiğini belirtiyor. Olumsuz görüş olarak; kimi tümcelerin çok uzun olduğunu, o nedenle zor anlaşıldığını belirtiyorlar. Bir de konulara daha çok örnek vermemin iyi olacağını yazıyorlar. İlginç bir eleştirileri de şu oluyor: "*Sınıfta anlattığınız gibi yazsaydınız, kitap daha anlaşılır olurdu.*"

Kitabımı o eleştiriler doğrultusunda yeniden düzenleyerek ikinci baskısını yaptırmayı amaçlıyorsam da bunu gerçekleştirecek zamanı ve olanağı bulamadığımdan bu isteğimi gerçekleştiremiyorum. Ancak daha sonraki yazdıklarımda, o eleştirilerden çok yararlanıyorum.

Bener Cordan Trabzon Eğitim Enstitüsüne Atanıyor

Kitabımın çıkışından kısa bir süre sonra **Bener Bey**, bizden alınarak Trabzon Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne gönderiliyor; yerine de MHP'li olduğu duyumunu aldığımız bir arkadaş atanıyor. Bener Bey aracılığıyla Trabzon Eğitim Enstitüsü meslek dersleri öğretmenlerinden biri, benden 200 kitap istiyor. Gönderiyorum. Çok geçmeden kitapların paraları geliyor. Bener Bey'in bu ilgisi beni çok rahatlatmakla kalmıyor, çok mutlu ediyor.

1978'de Gazi Eğitim'e geldikten sonra benim Erzurum adresimi bilen **Salim Savcı**, oraya bir telgraf gönderecek. Ekrem'in bana ilettiği o telgrafta Salim Savcı, "*Kitabınızın satışı hızlandı, elinizde ne kadar kitap varsa acele gönderin*." diye yazdığını göreceğim. Kendisine uğrayarak elimde kitap kalmadığını bildireceğim.

İyi bir Edebiyat öğretmeni olduğu kadar da iyi bir de konuşmacı olan **Bener Cordan**'ı, yıllar sonra Millî Eğitim Bakanlığında başarılı bir müsteşar olarak göreceğiz. O müsteşar olduğunda ben de Gazi Eğitim'de çalışıyor olacağım. Gece geç saatlere dek çalışması yüzünden, müsteşarlığının üzerinden altı ay geçtikten sonra, ancak görüşebileceğim kendisiyle. Görüşme olanağını bulduğumda, beni daha önce beklediğini söyleyince, bu gelişimin dördüncü gelişim olduğunu; önceki gelişlerimde kapısında saatlerce beklememe karşın

toplantılarının bitmemesi nedeniyle kendisini göremediğimi; her gelişimde sekreterine mesaj bıraktığımı belirteceğim. Ne yazık ki amansız hastalık, Bener Bey'i de zamansız ayıracak, aramızdan.

Mustafa Tepe'nın Yazdıkları

Onlarca yıl sonra Facebook' kanalıyla bana ulaşıp arkadaş olmak isteyen binden fazla öğrencilerimden biri de **Mustafa Tepe**'dir. Tepe, arkadaşlık isteğini kabul ettiğimde, kendisinin benim sayemde öğretmen olduğunu, yoksa babasının yanına dönüp çiftçilik yapmak zorunda kalacağını yazıyor. Kendisine benim sayemde değil; kendi çabası ile öğretmen olduğunu yazınca bana telefon edip ne demek istediğini anlatmaya başlıyor. Ancak bir yerde boğazı düğümlenip konuşamayınca telefondan bir kadın sesi geliyor. Kadın, "*Hocam merhaba! Ben Mustafa'nın eşiyim. Mustafa, birden duygulandı, olayın sonrasını anlatamadı. İzninizle sonrasını da ben anlatmak istiyorum. Çünkü olayı Mustafa'dan pek çok kez dinledim.*" diyor ve oldukça ilginç bir olayın oluş sürecini dile getiriyor. Sonra Mustafa'ya "*Bunları yaz, bana gönder.*" diyorum. Mustafa'dan aşağıdaki yazı geliyor:

29.01.1953 yılında Gazi Paşa'nın Çörüş köyünde tek odalı bir evde 8 çocuklu yoksul bir ailenin 7. çocuğu olarak dünyaya geldim. İlkokul yıllarım kendi köyümde yalın ayak ve zorluklar içinde, keçi gütmekle geçti.

İlkokulu bitirince köyümden uzak ilçemde ortaokul yıllarımı, bir yakınımın tek odalı baraka evinin bitişiğindeki odasında inekler ve koyunların yanı başında geçirdim. Tok karınla okula gittiğimi pek anımsamıyorum.

Ortaokul bitti, lise hayatı başlayacak. İlçemizde lise yok. Alanya'ya gitmemiz gerekiyor. Okumak istemiyorum. Çünkü ekonomik koşullarımız elverişsiz ve ulaşım sorunu var. Ona karşın Alanya Lisesi'ne kaydoldum. İlk yıl, zorluklar içinde idare ettim. İkinci yıldan itibaren turizmde çalışarak kendi harçlığımı çıkarmanın mutluluğunu yaşamaya başladım.

Ardından eğitim enstitüsüne gidip öğretmen olmak istiyordum. İngilizcem çok iyiydi. O nedenle Diyarbakır Eğitim Enstitüsü'nün İngilizce Bölümü'ne başvurduysam da iki yıl, bu bölümüm mülakatlarında elendim. Çünkü sınav komisyonu başkanı, tanırsınız; Erzurum Kâzım Karabekir Eğitim Enstitüsü İngilizce öğretmeni ***B. A.*** *idi. İngilizce olmayınca Kâzım Karabekir Eğitim Enstitüsü'nün Sosyal Bilgiler Bölümü'ne başvurdum ve burayı kazandım.*

İlk yılım olan 1974-1975 Öğretim Yılı'nda Koç Palas Otel'de kaldım. Enstitüde çoğunluk olan ülkücüler, uzun favorilerimiz, saç biçimimiz gibi görünüşümüz ve kendilerinin yanında yer almamamız gibi nedenlerle bizi mimlediler. Okulda ikide bir olay çıkıyordu. Her gün birçok öğrenci, tahta sopalarla dövülüyordu.

Sınıfın tahtasına kırmızı boyalı tebeşirle şifreli isimler yazılıyordu: ***ALTUN, GÜMÜŞ, BAKIR.*** *Üzerlerine de "tehlike" işareti konuluyordu. Kısa sürede bu yazı ve*

işaretlerle dersimize giren üç değerli, Atatürkçü ve demokrat hocanın fişlendiği anlatılıyordu. Bu bilgiyi sınıfta kendimize yakın arkadaşlarla paylaştık.

Otel çok para tutuyordu. Atatürk Üniversitesi'nin yeni açılan yurdunda boş yer olduğunu öğrendik. Üç Antalyalı, bir Urfalı arkadaş 4. blokta üst katların birine yerleştik. Çok rahattık kendimizce. İkinci yılın bitirme sınavı döneminde bize imalı sorgulamalar gelmeye başladı. Onun için canımı dişime takarak bütünlemeye kalmadan sınıfımı geçmek ve bir an önce buradan uzaklaşmak istiyordum.

Bir akşam yurtta gülüp eğlenmiş biraz geç yatmış, yatarken kapıyı da sürgülemiştik.

*Uyku arasında kapının açılmasıyla uyandım. Gece kapı açıldı, odaya on on beş kişi girdi. Yatakları dolaşarak "*İsmin ne? İsmin ne?*" diye soruyorlardı. Tehlikeyi anladım ve uyur gibi davranmaya karar verdim. Onlardan ikisi kafama tık tık vurdu. "İsmin ne?" diye sordular. Benden cevap alamayınca uyarıları sertleşti. Kafama lastik copla daha sert biçimde vurmaya başladıklarında kendimi korumaya çalışırken yine adımı sordular. Adımı soyadımı söyler söylemez, başıma lastik cop indi. Başımı yastıkla korumaya çalıştım. Şanslıydım. Çünkü başıma vurulan en azından tahta sopa değildi. Sonra üzerime çullanıp vurmaya devam ettiler. Kimisi de birbirine vuruyordu, gece karanlığında. Önce çok direndim. Bir ikisini ben de yumrukladım.*

*Sonra beni pencereden atmak için pencerenin önüne kadar sürüklediler. O sırada elimde ve karnımda acı hissedince ölü numarası yaparak elimi ayağımı kendi halinde bıraktım. Birisi "*Atmayalım. Ben ona ustura, bıçak vurdum. O zaten öldü! Kaçalım.*" dedi.*

Odadan çıkıp gittiler. Kendime gelince kapıyı kapatıp ışığı açtım. Kendimi kontrol ettim, iyiydim. Bu vahşice saldırıya rağmen çok tehlikeli bir durumumun olmadığını anlayınca bir ölçüde rahatladım.

Elimden fazla miktarda kan akıyordu. Serçe parmağımın ucunu ustura koparmıştı. Bir de bıçak, pijamamı ve altındaki yün kazağımı kesip karnımda bir karışlık bir çizik oluşturmuştu. Burası devletin yurduydu. Bu yurdun görevlileri vardı. Biz masum öğrencilerin can güvenliği kimlere emanettik!..

*Sabah olmasını bekledim. Peçete sardığım parmağımı İngilizce kitabımın arasına sokarak hiçbir eşyamı, valizimi almadan okula gidiyor gibi yurttan ayrıldım. Yanıma bir eşya alsaydım, dışarıda "*Nereye gidiyorsun?*" diye hesap sorabilirlerdi.*

*Sabah, sizin "*Ruh Sağlığı ve Rehberlik*" sınavınız vardı. Ne rastlantı, o halimle Ruh Sağlığı ve Rehberlik sınavına girecektim. Parmağım kanıyordu hâlâ. Sarılı parmağımı defterimin arasına gizleyerek sizin sınavınıza girdim. Sorduğunuz sorulara bile bakacak durumda değildim. Dünyam yıkılmıştı. Ülkücüler, kendilerinden olmayan öğrencileri sınav kapılarında bile dövüyorlardı. Oda arkadaşım Serikli **N. G.,** bana tuzak hazırlamış. Benim yurttaki adresimi ülkücülere vermiş ve yatarken kapının sürgüsünü de açmış.*

Sizin sınav sorularınıza cevap olarak yalnızca başımdan geçen olayı bütün ayrıntılarıyla yazdım. Parmağımdan akan kan, kâğıda da damlamıştı.

Yıl sonu sınav haftasını tehdit, baskı altında, teneffüsleri tuvalette geçirerek bitirdim. Bir an önce Erzurum'dan ayrılmak istiyordum. Çünkü karşılaştığım her ülkücü öğrenci, "Hemen Erzurum'u terk et!" *diyordu.*

Yurt hayatım bittiği için Cumhuriyet Caddesi'ndeki Günaydın Otel'e yerleşmiştim. Notlar okunup sonuçlar açıklandığında Ruh Sağlığı ve Rehberlik dersi notumun, on üzerinden dokuz olduğunu gördüm.

"Olamaz böyle bir şey!" *diye düşündüm. Sizin, benim o anki ruh durumumu anlayıp sınav kâğıdımı bir uzman anlayışıyla değerlendirip beni hayata bağladığınızı düşündüm. Beni anlamayan sıradan bir öğretmen olsaydı, benim o kâğıdımın not değeri belki de sıfır olurdu. Ama gözden kaçırdığım şey, dersin Ruh Sağlığı ve öğretmeninin de sizin oluşunuzdu.*

Kanlı gömleğimle, kanlı pijamamla anamın yanına döndüğümde, anama gerçeği söyleyemedim.

Ülkeler Coğrafyası *sınavından on beklerken ders öğretmeni, fanatik duygularla bana dört vermiş ve beni bütünlemeye bırakmıştı. Tek bütünleme sınavımda içeride on dakika kalıp çıktıktan sonra bir an önce Erzurum'dan ayrılıp Antalya'ya gitmek üzere hemen terminale koştum. Bu dersin sınavından altı alarak geçtiğimi bir tanıdık aracılığıyla daha sonra öğrendim.*

Kırsal kesimden gelen bir kişi olarak okuma hakkım zorbalar tarafından elimden alınmaya çalışılırken elimden tutup bana sahip çıktınız. Benim ruh sağlığımı düzelttiniz

Daha büyük bir kaza bela yaşamadan ayrılmayı başardığım Erzurum'a bir daha uğramamak için Isparta Eğitim Enstitüsü'ne nakil yaptırdım ve son yılımı orada tamamladım.

Saygı değer öğretmenim! Hayatımı kurtarıp beni yeniden yaşama bağladınız, bana özgüven sağladınız. İki bütünlemem olsaydı hayatım çok daha risk altında olacaktı. Siz olmasaydınız, bırakın öğretmen olmayı, hayatımı kaybetme olasılığım bile vardı.

41 yıl Coğrolmayı, hayatımı yaparak emekliliğimi kazanışımda payınız büyüktür. Size çok şey borçluyum. Size minnettarım! Çok şey yazmak istiyorum, ama yazamıyorum. Ne olur, hakkınızı helal edin, canım öğretmenim! Size sağlık, mutluluk diliyor, ellerinizden öpüyorum. **(17 Temmuz 2025)**

Tepe'nin anlattığı sınavda hangi soruların sorulduğunu da kan damlayan sınav kâğıdını da anımsamıyorum. Ancak şunu iyi biliyorum: Benim de meslek dersleri öğretmeni arkadaşlarımın da hiçbir zaman hiçbir öğrenciye bile bile hak etmediği notu vermemişizdir.

Bir ara birkaç öğrenciyle konuşurken onlardan biri bana: "*Hocam! Ülkücü öğretmenler, ülkücü öğrencilere, "ülkücü milliyetçi olmanız, sınıf geçmeniz için yeterlidir.' derken; kendilerinden saymadıkları öğrencilere iyi, pekiyi bekledikleri sınavlardan bile zayıf verirken siz, sağcılığına, solculuğuna bakmaksızın kim ne kadar yazdıysa o kadar not veriyorsunuz."* diye yakınıyor. Ben de o öğretmenlerin davranışının doğru olmadığını vurguladıktan sonra, "*Ben de o öğretmenler gibi davranırsam, ben de yanlış davranmış olmam mı? O zaman benim o öğretmenlerden farkım ne olur?"* diye sormuşumdur, o öğrencilerime. Onun için Tepe'nin notu konusunda anlattıklarının onun yorumladığı gibi olmadığını düşünüyorum. Yazdıkları, mutlaka sorulan sorulara yanıt niteliğinde görülmüştür.

Baskıcı Tutum Yoğunlaşıyor

(26 Mayıs 1976) *Bir yılı aşkın süredir-özellikle şu kitap yüzünden olmalı-bir şeyler yazmamış ya da yazamamışım defterime. Uçup gitti, bu arada yaşadıklarım. Oysa nice acılı, kimi de tatlı günler geçirdim bu süre içinde. Yaşamı anlamlı kılmanın bir yolu da acı–tatlı olayları, onlara bağlanıp kalmaksızın değerlendirmek, başarısızlıklara boyun eğmeden, yıkılmadan yıkmak, acı veren duvarları. Ne ki çok zor bir edim, bu! Kişiliği, bunu başaracak güce eriştirmiş olmayı gerektiriyor. Üzen, ezen, yaralayan etkenlerin karşısına, yılgınlık göstermeden çıkacak ve onları alt edecek bir kişilik yapısını gerektiriyor!*

Nice içsel güçsüzlüklerimi yene yene; çocukluk yaşantılarımın bir sonucu olarak oluşan karmaşalarımla, güçsüzlüklerimle savaşa savaşa geldim, bugünlere. Ancak onların tümünü alt ettiğim anlamı çıkarılmamalı bu sözümden. Belki de onların çok güçlüleri hâlâ varlıklarını koruyor, bilinçdışımda. Yaşamayı sürdürdüğüm duygusal dayanıksızlıklarımın altında onların varlığı yatıyor, büyük olasılıkla.

Birçok öğrencinin ciddi ruhsal sorunlarının etkisiyle gösterdikleri üzücü davranışlarını soğukkanlılıkla karşılayamamama, onlar karşısında öfkemi denetleyemememe bunlar yol açıyor. Enstitüye gelişimden bu yana, birçok okuldakinden daha çoğu, gün geçtikçe burada yaşanıyor. Önü çeken öğrencilerin çabasıyla kaba güç egemen kılınmaya çalışılıyor. Bu amaçla kırılmak istenmeyen otorite, yerle bir edilmek istenmeyen değer, yok.

Bu kesim, kör koşullanmalarına ters düşen her duygu, düşünce ve davranışı gösteren öğretmen ve öğrenciyi düşman belliyorlar. Onlara en küçük bir saygı bile göstermiyorlar. Yanlarında yer almayan öğretmenlere salt not korkusu, sınıfta kalma kaygısı yüzünden saygılı gibi davranıyorlar. Uçlardakiler, bu çizgiyi bile zorluyorlar. Her türlü yıkıcı, yok edici tepkilere girişimlere yönelebiliyorlar.

Zavallı gençler ve genç öğretmenler! Gelenek, görenek, töre, milliyetçilik diye diye her değerli geleneği, göreneği, töreyi, milli değeri gözlerini kırpmadan çiğneyebiliyorlar!

Kişisel yapım, bunlara ödün vererek durumu kurtarmaya elverişli olmadığından, bu yapılanları görmezlikten gelemiyorum. Öte yandan, gücümün sınırlılığının da bilincindeyim. Bakalım, bu çelişkilerle dolu yaşamımız bundan sonra nasıl sürecek.

Bir Öğretmenin İki Yüzlülüğü

Her karşılaşmalarımızda bana "**Rasim Ağabey**" diyerek konuşan, benimle yakından ilgilenen Ardahanlı İngilizce öğretmeni, **B. A.,** sınıflarda öğrencilerin elinde *Ruh Sağlığı ve Rehberlik* kitabımı gördüğünde, "*Ne geziyor sizde komünistin kitabı?*" diye çıkışıyor, onlara.

İnsanlaşamamış, bilgiye, çağa, aydınlığa düşman olan, tanınmasınlar diye ders dışı zamanlarda üniversiteden getirilen ülkücülere, ikinci sınıf dersliklerine sınav öncesinde, dört gün boyunca baskınlar yaptırılıyor. Bu gençler, sınava "*Ruh Sağlığı ve Rehberlik*" kitabımdan hazırlık yapmakta olan öğrencilerin elinden kitaplarını alıp gidiyor ya da kitabı yırtıp çöp sepetine atıyorlar.

Bir öğrencim, bir gün gözleri yaşlı, yanıma geliyor ve "Hocam, tanımadığım biri öğle üzeri sizin kitabınızı elimden alıp yırtarak çöp sepetine arttı; kitabınızı nereden alabilirim?" diye sorunca "Sana kitap bulurum." diyor ve ona bir kitap veriyorum.

Bu insanlığa sığmayan olayı, **Günsel Polat** adlı öğrencim, sınav kâğıdının sonuna yazdığı şu satırlardan öğreniyorum:

"*Muhterem Hocam! İmtihan salonunda yer değiştirdiğim için bana kızdınız. Özür dilerim. Ancak içinde bulunduğum ortam dolayısıyla buna mecburdum. Çünkü yanıma oturan öğrenci sınavda kendisine yardım etmemi söyledi. İmtihana girmeden önce sizin verdiğiniz kitabı da elimden aldılar. Burada yaptığımız iki yüzlülükten başka bir şey değil. Ama buna mecbur ediliyoruz. Size açılmak, tüm dertlerimi söylemek istiyorum. Sadece sizin gibi değerli bir hocamızın neden bu vahşi memlekette vazife gördüğüne şaşıyorum. Sizi üzdüysem bağışlayın.*"

"Kâzım Karabekir'in Eğitimciliği Üstüne Konuşma Yapmam İsteniyor

1976-1977 Öğretim Yılı başındaki öğretmenler toplantısında Müdür, Enstitümüze adı verilmiş olan "**Kâzım Karabekir**'in Eğitimciliği" üzerine bir konuşma hazırlamamı ve salonumuzda öğretmen ve öğrencilere sunmamı öneriyor. Ben, o konuda bilgimin olmadığı gibi birtakım nedenleri sıralıyorsam da müdür isteğinden vazgeçmiyor ve bu önerisini kurul kararına dönüştürüyor.

Bunun üzerine Enstitü kitaplığında bu konuda kaynak aramaya başlıyorum. Kâzım Karabekir'in anılarını içeren "*İstiklâl Harbimiz*" adlı yapıtını buluyorum. Bu kitapta Kâzım Karabekir'in, babaları şehit düşen çocuklar için hangi eğitim olanaklarını sağladığının ayrıntılı öyküsünü de bulunca seviniyor ve çalışmaya başlıyorum.

İyi bir hazırlıktan sonra sıra onun sunumuna geliyor. Kâzım Karabekir'in ölüm tarihi olan 16 Ocak akşamında, Enstitünün öğretmen, yönetici ve öğrencileri Enstitü salonunu dolduruyor. Beni benimseyen ve yadırgayan öğrenciler, pür dikkat dinliyorlar anlattıklarımı. Herkesi etkilediğimi duyumsuyorum, sunumum sırasında. Sunumu bitirir bitirmez, salonda güçlü bir alkış kopunca, bu alkışı, "Sus!.." diyen hafif bir ses, yarıda kesiyor. Belli ki ülkücü gençler, karşı oldukları öğretmen, etkili bir konuşma da yapsa, o konuşmanın alkışlanmasına katlanamıyorlar. Başarılı bir sunum yaptığıma sevindiğim kadar da alkışların boğulmasına üzülüyorum.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nda Enstitümüzü Temsil Ediyorum

Öğretmenler Kurulu toplantımızın gündem maddelerinden birini de **UNESCO Türkiye Milli Komisyonu**'na temsilci seçme oluşturuyor. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, yıllık toplantılarına her yıl sırayla bir eğitim enstitüsünden temsilci çağırıyormuş. Bu yıl sıra bizde imiş. Söz konusu toplantıda enstitümüzü temsil etme görevi için adım öneriliyor ve kurul, temsilciliğe beni seçiyor.

Toplantı tarihinden önce İstanbul'da Tarabya'daki toplantı yerine ulaşıyorum. Toplantıya katılanlar arasında *Cumhuriyet* gazetesi sahibi **Nadir Nadi**, Cılavuz'dan öğretmenim olan **Rıza Kardaş**, değerli öğretmen yazarımız **M. Rauf İnan**, *Cumhuriyet*'teki yazılarını severek okuduğum **Prof. Dr. Cahit Orhan Tütengil**, *Varlık*'tan tanıdığım **Muhtar Körükçü** gibi birçok değerli kişinin yer aldığını görme ve kendileriyle tanışma şansını elde ediyorum.

Aynı zamanda usta bir kulisçi olduğuna tanık olduğum Rauf Bey, hemen yakından tanıdıklarıyla görüşerek Başkanlık Kurulu için önereceği ekibi oluşturuyor. Tanıdığı bir profesörü başkan, en gençleri olarak beni de raportör olarak öneriyor. Komisyon başkanı **Prof. Dr. Bedrettin Tuncel**, toplantıyı açıyor ve başkanlık kurulu için önerileri beklediğini söylüyor. Rauf Bey, listesini sunuyor. Bir de ikinci bir liste sunuluyor. Sonradan, bu ikinci listenin, sağcı kesimin listesi olduğunu anlıyorum.

Bedrettin Bey, iki listeyi de oya koyuyor ve bizim liste katılanların büyük çoğunluğunun oyunu alıyor. Tuncel'in çağrısı üzerine sahnede yerimizi aldıktan sonra, Kurul Başkanımız, gündemdeki maddeleri oylayarak çalışmaları başlatıyor. Ben de raporumu yazmaya başlıyorum. Toplantı sonunda eski Başkan Bedrettin Tuncel ve arkadaşlarını yeniden Yönetime Kurulu görevine getirerek toplantıyı bitiriyoruz.

Toplantı günü sabahı yanına giderek kendimi tanıttığım öğretmenim Rıza Kardaş, bu seçimden sonraki aralarda bana soğuk davranmaya başlıyor. Çünkü seçimde öğretmenimin oy verdiği liste kazanamamış, ben de karşı listeden raportör seçilmiştim.

Bir ikindi çayında sevgili öğretmenlerim Tütengil ve Körükçü ile bir de şu fotoğrafı çektiriyoruz, yanımızdaki bayanla birlikte.

Ülkücülerin Düşünceleriyle Davranışları Çelişiyor

(12 Ocak 1977) *Büyük çoğunluğun tümüyle egemen kılmak istediği "ülkücü, milliyetçi" görüş, geçmişimize, geleneklerimize sıkı sıkıya bağlılıklarını, onların koruyucusu olduklarını savunuyorlar. Kültürel birikimimizin korunup yaşatılması güzel şey. Ne ki bu kesimin sürükleyicisi konumundakilerin tutum ve davranışları, bu kültürel mirasımızın günümüze ulaşan değerleriyle hiç de bağdaşmıyor. Büyüğe, öğretmene saygısızlık, hoşgörüsüzlük, acımasızlık, kendileri gibi düşünmeyenlere yaşama hakkı tanımama, onların eğitimlerini engelleme, sürekli huzursuzluk yaratma, bizim geçerli kültür değerlerimiz arasında yer almıyor.*

Yaşanan olaylar, işin büsbütün çığırından çıktığını gösteriyor. Örneğin salonda sınavın başlayacağı anda iki üç öğrenci salona girip görevli öğretmenlerin gözleri önünde sınav salonundan bir öğrenciyi alıp sınav salonundan çıkarabiliyor.

Bir başka sınavda belli kişiler, sınav kapısında bekliyor, sınav sonunda, sınava girmesi engellenememiş olan öğrencileri çıkışta enseleyerek okuldan uzaklaştırabiliyorlar.

Herhangi bir siyasal eğilimi olmadığını söyleyen, kendilerinin yanında yer almayan öğrencilerin, ders saatleri dışında, öğle saatinde, paltolarını omuzlarına koyarak onlara alt kattaki pencereden atlayıp gitmelerini ve bir daha da enstitüye uğramamalarını söylüyorlar.

Derste psikanaliz konusunu işlerken libidodan söz edince, bu tür isteklerini bastırmış olanlar homurdanmaya başlıyorlar. ***II. Abdülhamit****'in delilere karşı antipati oluşturduğunu söyleyince kimi öğrencilerin yüzleri demir rengine dönüşüyor. Çağdaş kişilik kuramlarını işlerken, bu evrensel kuramlara "eskimiş görüş" diyenler çıkıyor. Bunlar,* "En iyi kişilik, İslamlığı en iyi uygulayanlarda gelişir. İslamlık her şeye yeter." *diyebiliyorlar.*

Yeni Türkçe Sözcüklerim Tepki Çekiyor

(14 Ocak 1977) *Kimi öğrenciler,* "Ruh Sağlığı ve Rehberlik" *kitabımın dilinden fena halde rahatsız olmakla kalmıyor, satırlar arasında saklı (!) ideolojik telkinler arıyorlar.*

Bir dersin sonunda bir öğrenci kitabımdaki bir paragrafı göstererek "Burada neyi anlatmak istediğinizi anlayamadım." *diyor. Ben, o öğrencime orada anlatılanı örnekleriyle açıklamaya çalışırken çevremizi saran öğrencilerden saf bir öğrencim,* "Hocam! Arkadaş, orada üstü kapalı biçimde materyalist görüşün savunulduğunu düşünüyor." *deyince ben, gülerek* "Şunu açıkça sorsaydın da beni yormasaydın!" *diyerek ayrılıyorum oradan.*

Bir kavramı açıklarken bu kavramın Fransızcada "fonksiyon", Türkçede de "işlev" diye adlandırıldığını söyleyince bir öğrenci, "Dilimize yerleşmişse Fransızcasını da kullanırız." *diye yeni Türkçe sözcüklere karşı olduğunu belirtiyor.*

*Kendilerine telkin edilen yalan yanlış bilgileri körü körüne benimsemiş olan, onların doğruluğu yanlışlığı üzerinde düşünmekten bile korkan bu gençler, öz Türkçe sözcüklere düşman kılınmışlar. Onlara "*Dil ve dil devrimi konusunda ne okudunuz?" *diye soruyorum, tek bir kaynak adını bile veremiyorlar. Bildiklerinin tümü kulaktan dolma, asılsız bilgiler.*

Bir akşam, gece sınıflarından birindeki ***A.,*** "Hocam! Siz hep uyduruk kelimeler kullanıyorsunuz. Bu konuyu tartışalım dediğimizde de tartışmadan kaçıyorsunuz." diyor. *Ben, bir yere kaçmadığımı; ancak dersimizin Ruh Sağlığı olduğunu, o nedenle bu dersle ilgili konumuzu işlememiz gerektiğini söylüyorum. Ardından, "*Şu anda burada bulunan herkes, dil konusunda konuşmamı isterse, ancak o zaman dili de tartışırım sizinle. Bir kişi bile istemezse ne konuşur ne de konuşturururum." *deyince sınıfta bir kıpırdama oluyor.*

A., "Sınıfa sorun o zaman." *diyor. Sınıfa sorduğumda herkes parmaklarıyla dil üzerinde konuşulmasını istediğini belirtince "*Tamam!" *diyorum.*

*"*İlk söz senin A.!" *diyerek ilk sözü A.'ya veriyorum.* Öz Türkçe ile ne söylemek, neyi sormak istiyorsan hepsini söyle.*" diyorum. Ondan sonra konuşmak, soru sormak isteyenlere söz vereceğimi, sonunda da benim konuşacağımı bildiriyorum.*

A., beş dakikayı bile dolduramıyor; barutu çabuk bitiyor. A. ve başka öğrenciler konuşurken tahtaya iki sütun halinde sözcükler yazıyorum. Birinci sütuna Türkçe sözcükleri, ikinci sütuna da onların Arapça karşılıklarını karışık olarak sıralıyorum. Ardından ilk sütundaki sözcüklerin tümünün anlamını bilenlerin parmak kaldırmalarını istiyorum. A. da içinde, sınıfın tümü parmak kaldırıyor. Sonra ikinci sütundaki sözcüklerin tümünün anlamını bilenlerin parmak kaldırmalarını istiyorum. Üç beş parmak kalkıyor yalnızca.

*Onlara "*Siz İmam Hatipte mi okudunuz?" *diye soruyorum.* "Evet!" *yanıtını alınca,* "Sizin bunların tümünü bilmeniz çok doğal. Çünkü orada Arapça ağırlıklı bir eğitim veriliyor.*" diyorum. Bütün sınıfın ilk sütundaki sözcüklerin anlamını bilmelerinin de çok doğal olduğunu; çünkü bunların anadilimizin sözcükleri olduğunu söylüyorum. A.'ya "*Şimdi anladın mı benim niçin Türkçe sözcüklerle konuşup yazdığımı?" *diye sorduğumda A.'nın yanıtı susmak oluyor.*

Daha sonra olayın burada bitmediğini öğreneceğim. A., ertesi gün bölüm başkanına giderek olanları anlatıyor. Benim kendilerini yeni Türkçe sözcükler konusunda susturduğumu, o nedenle beni uygun bir yerde dövmek istediklerini söylüyor. Bölüm başkanı, bunun çirkin bir şey olacağını; düşüncelerinin doğruluğuna inanıyorlarsa Hoca'nın düşüncesinin yanlış olduğunu ortaya koyan kanıtlarla ona karşılık vermeleri

gerektiği biçiminde mantıklı bir açıklama yapıyor. O sayede, öğrenci dayağından kurtuluyorum.

Eğitim Psikolojisinde de Ruh Sağlığı ve Rehberlikte de kişiliği oluşturan birçok etkenin var oluşu nedeniyle nasıl herkesin beden yapısı birbirinin kopyası değilse, aynı nedenlerle herkesin duygu, düşünce ve davranışlarının da birbirinden farklı olmasının doğallığını vurgulamama karşın, özellikle fanatikler, söz konusu saplantılardan bir türlü kurtulamıyorlar.

"Gizli Komünist"

Başka bir okulda çalışan bir öğretmen arkadaşım, yakını olan bir öğrencime enstitüyle, öğretmenlerle ilgili sorular soruyor. Öğrencim de kimi öğretmenlerden, "*Bizdendir", kimileri için "bizden değil!" biçiminde yanıtlar veriyor. Arkadaşım, "Rasim Bey nasıl?" diye sorunca, "Hocam, diyor, Rasim Bey, daha tehlikeli! O gizli komünist! Açıkça hiçbir ideolojik görüşten söz etmiyor. Ancak her sözünün altında komünistlik okunuyor." biçiminde bir yargı ortaya koyuyor. Arkadaşım, akrabası olan öğrencimin bu görüşünü acı bir gülümsemeyle aktarıyor, bana.*

Evet! Ben öğretmenliğime günlük politikayı hiç sokmuyorum. Olabildiğince ders konumun içinde kalarak bilimsel ve eleştirel düşünmeye; öğrencilerimi de bu doğrultuda düşündürmeye çalışıyorum, her aşamadaki öğrencilerimi. İşimin, sınıfta öğrencilere kişisel görüşlerimi, eğilimlerimi telkin etmek, onları kendi görüşlerimin yanına çekmeye uğraşmak, kendi görüşlerimin tutsağı yapmak olmadığı bilinciyle ders işliyorum.

Ancak bilimsel gerçekleri sınıfımda ısrarla savunuyor ve öğrencilerime de bunları benimsemelerini öneriyorum. Dinledikleri, okudukları konuları, körü körüne benimsememeleri gerektiğini söylüyorum. Hemen her konuyu irdeledikten, doğru olduğundan emin olduktan sonra benimsemelerini telkin ediyorum. Her olay ve olguyu olabildiğince nesnel yollarla değerlendirmeleri gerektiğini belirtiyorum.

Cesurluğumun Kanıtı

Bir başka zaman, ülkücülerce "solcu" diye nitelenen öğrencilerimizden birine bir tanıdığım, ülkücü olmayan öğretmenlerin, o arada benim nasıl bir öğretmen olduğumu soruyor. Öğrencimiz, benim ödün vermeyen cesur bir öğretmen oluşumdan söz edince, tanıdığım, hangi cesur davranışları gösterdiğimi soruyor. Öğrencimiz, "***Rasim Bey**, her gün büfeden Cumhuriyet gazetesini alır ve gazeteyi adı görünmeyecek biçimde katlama gereği duymadan evine döner."* karşılığını veriyor. Bunu öğrendikten sonra da cesur bir öğretmen olduğumu öğreniyorum.

Bıçak Kemiğe Dayanınca…

(21 Ocak 1977) *Geçen gün, Sosyal Bilgiler sınıfında "Ruh Sağlığı ve Rehberlik" dersindeyim. En arkada, insanlaşması tamamlanmamış, ar, haya denen kavramlarla bir zayıf vicdanlı, zayıf ahlaklı iki öğrenci oturuyor. Sürekli birbirlerine bakarak sessizce*

gülüşüyor, arada bir de bana bakıyorlar. Aynı sırada kimse olmadığı için, yaptıklarını yalnızca ben görüyorum. Ses çıkarmadıkları için de kimse dönüp bakmıyor onlara. Ancak benim çok canımı sıkıyor, gördüklerim. Birinci saatin sonuna dek dayanma gücümü koruyorum.

*Teneffüste, bu öğrenciler ikinci saatte de aynı davranışlarını sürdürürlerse onlara "*Ya edebinizle oturun ya da çıkın!*" demeye karar veriyorum. İşin daha da tırmanabileceği olasılığını da düşünerek o durumda ne yapmam gerektiği konusunda da bir tutum belirliyorum. Bu öğrencilerden biri ya da ikisi birden "*Susmuyoruz ve çıkmıyoruz!*" derlerse, "*O zaman ben çıkıyorum!*" diyerek sınıftan ayrılıp doğruca Enstitü müdürüne gitmeye, olanları kendisine anlatarak o çocuklar o sınıfta olduğu sürece bu sınıfın dersine girmeyeceğimi, "*Hakkımda ne yapmanız gerekiyorsa onu yapmanızı istiyorum.*" demeye karar veriyorum.*

*İkinci saatte dersi işlemeye başladığımda o iki öğrenci yine aynı davranışlarına başlayınca "*Siz, arkadaki iki kişi! Ya edebinizle oturun ya da çıkın sınıftan!*" diyorum. Biri parmak kaldırıyor ve "*Çıkabilir miyiz? *diye soruyor. "*Çıkın dedim ya!*" deyince çıkıyorlar ve rahatlıyorum.*

*O günkü dersin sonunda bir öğrenci, kitabımdaki bir paragrafı anlayamadığını söylüyor. Hangi paragrafı anlayamadığını soruyorum, gösteriyor. Paragrafı, amaçladığı anlamıyla kendisine açıklamaya çalışırken, beni dinlemekte olan öbür öğrencilerden biri, "*Hocam, *arkadaş o paragrafta komünizmin övüldüğünü düşünüyor." deyince ben, "*Bunu açıkça sorsaydın bana, bu paragrafı daha kolay açıklardım!*" diyorum gülümseyerek ve ayrılıyorum.*

*Olayların gittikçe şirazesinden çıkmaya başladığı o yıl, bir de üst katta gececi FKB sınıfında, buna benzer bir olay yaşıyorum. Yine en arkada oturan iki öğrenci, sınıfta öğretmen yokmuşçasına birbirleriyle itişip kakışıyorlar. Bu öğrenciler, ikinci derste de aynı davranışları sergilemeye başlayınca dayanma gücüm tükeniyor ve "*Sizin bu yaptıklarınız ne ahlaklılığa ne milliyetçiliğe ne de insanlığa sığar! Ne edep biliyorsunuz ne de adap!*" diye çıkışıyorum.*

*Bunları söyler söylemez, çok zeki, çalışkan, sınıf başkanı ayağa kalkarak "*Ne duruyorsunuz arkadaşlar! Ülkümüze saldırılıyor!*" diyor.*

*İşin taşmak üzere olduğunu görünce başkana dönüp "*Bir dakika!*" diyorum ve derste öğretmenin gözüne baka baka durmadan itişip kakışmanın, çirkin davranışlar yapmanın ülkücülükte, milliyetçilikte yeri var mı?" diye başladığım konuşmamı o iki öğrencinin yaptıklarını sayıp dökerek sürdürüyorum. Bunları anlatınca başkan, susup yerine oturuyor*

Ertesi yıl, mart ayı başında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Eğitim Bölümü Meslek Dersleri Öğretmenliği ve Müdür Yardımcılığı görevine nakil haberimin geldiği günlerde çarşıda bu sınıf başkanı ile karşılaşacağım. Merhabalaştıktan sonra "Ankara'ya tayininiz

çıkmış. Hayırlı olsun Hocam!" diyecek ve elimi öpmek isteyecek. Ben de elimi öptürmeyip onu öperek kendisine "Hoşça kal!" diyeceğim.

*Bir başka gün, bir başka sınıfta yine Ruh Sağlığı ve Rehberlik dersim var. Belli ki öğleden önce bu sınıfta öğrenciler seminer yapmış ve tahtaya seminer dolayısıyla büyük harflerle "MİLLİYETÇİ TÜRKİYE'İ KURACAĞIZ" tümcesini yazmışlar. Sınıf başkanı yoklama yaparken, görevli öğrenci de tahtayı silerken, ben, bu öğrencilerin kuracakları "**milliyetçi Türkiye**'yi düşünüyorum.*

Kanlı Saldırı

Öğle aralığında, lojmanın çok yakınında, kuzeyden güneye doğru uzanan yolda kalabalık, Cumhuriyet Caddesi'ne doğru ilerliyor. Kaldığım lojmanın balkonundayım. Az sonra öğle yemeği yiyeceğim. Yolun tam karşıma düşen kısmında ortalık birden karışıyor. Dikkatle baktığımda, bir grup gencin, uzun boylu bir başka gence sopalarla vurmaya başladıklarını görüyorum. Genç, aldığı darbelerle kanlar içinde yere yıkılıyor. Uzunca bir süre de yerde sopalar iniyor gencin başına. Ancak çevredekilerden tek bir kişi bile dövülmekte olan kişiyi kurtarmaya yönelmiyor. Ben de bulunduğum yerde, öldüresiye dövülen genci kurtarma konusunda bir girişiminde bulunamamanın derin acısını yaşıyorum. Neden sonra, saldırganlar, kalabalığa karışıp gidiyorlar.

Genç, kanlar içinde, güçlükle ayağa kalkıyor. Belli ki hastaneye gitmek istiyor, yaralarını sardırmak için. Ancak geçen taksilere el kaldırıyorsa da genci kanlar içinde gören her taksi, gaza basıp gidiyor. Benim içim içimi yiyorsa da çaresiz, izliyorum olanları. Sonunda, insanlaşmış bir sürücü, taksisini durduruyor ve yaralı genci taksisine alıyor.

Öğle yemeği için geldiğim evde bir lokma bir şey yemeden, bir süre, bu insanlık dışı olaya müdahale edememenin midemde yol açtığı kasılmaların, beynimde duyduğum uyuşukluğun geçmesini bekledikten sonra kalkıyor, öğleden sonraki derslerim için lojmanın yanı başındaki Enstitüye geçiyorum. O gün nasıl bir ders yaptığımı hiç anımsamıyorum.

Pek Çok Kural Ayaklar Altında

(24 Mart 1977) *Bir sınıfın Ruh Sağlığı ve Rehberlik dersi boş geçiyor. Müdür Bey, beni çağırarak boş geçen Ruh Sağlığı derslerini anımsatarak o o derslerin de işlenmiş olması için öbür dersleri hızlandırıp tamamlayarak bu derslere girmemi öneriyor. "*Bunu yapmazsak bu dersi yazın açmak zorunda kalacağız. O nedenle o açığı şimdi bu yolla kapatalım, istiyorum.*" diyor. Öyle yapıyor ve bir süre sonra o derslere başlıyorum.*

Bir sınıfın ilk tanışma saatinde militan öğrenciler ruh sağlığı ile ilgili sorular sormaya başlıyorlar. El ense çekici sorular olduğunu anlıyorum, sorulan soruların. Bu art düşüncelerini anlamazlıktan gelerek yanıtlıyorum sorularını. En çok soru soran ve

kendine oldukça güvendiği anlaşılan ***M.*** *adlı öğrencinin bir sorusuna verdiğim yanıttan sonra bu öğrenci,* "Olur mu?" *diye beğenmediğini belirtiyor yanıtımı. Ben de "*Bal gibi olur!" *diyorum ve ders bitiyor*

Ertesi hafta (bugün) bu sınıfa gittiğimde sınıfta yalnızca sınıf başkanı ile bir başka öğrencinin bulunduğunu görüyorum. Başkana arkadaşlarının nerede olduğunu soruyorum. Hiçbir öğretmenin ilk saatte yoklama yapmadığı için gelmemiş olabileceklerini söylüyor, sınıf başkanı. Ben, yoklama yapacağımı, ikisi dışındakileri de yok yazacağımı söyleyince o zaman kendilerini de yok yazmamı isteyerek onlar da sınıftan çıkıyorlar.

*Dersimin boykot edildiğini anlıyor ve Müdürün odasına giderek durumu kendisine bildiriyorum. MHP sempatizanı olarak bilinen Müdür, öğrenciler üzerinde tam etkili. Bana "*Siz burada oturun, ben öğrencileri bulup sınıflarına göndereceğim. Benimle siz de gelirseniz, istenmeyen bir durum doğabilir. O nedenle sizin burada oturmanızı istiyorum. Ben onlara gerekenleri söyleyecek ve sınıfa gitmelerini sağlayacağım." *diyor ve gidiyor.*

*Az sonra geliyor ve "*Sınıfınız hazır **Rasim Bey!"** *diyor. Ben de teşekkür ederek sınıfa gidiyorum. Sınıfta herkesin başı önünde. Kimse yüzüme bakmıyor. Belli ki Müdür Bey'den azar işitmişler. Sınıfın bana göre soldaki ön sırada oturan ve ilk dersten sonra yanıma gelerek kendisinin kardeşim* ***Arif****'in yakın arkadaşı olduğunu söylemiş olan öğrencinin de başı önünde. Anlıyorum ki öğrencilerin hepsi okulda, lokalde oldukları halde dersime gelmemişler.*

*Hiçbir şey olmamış gibi dersimi anlatıyorum, iki saat boyunca ve çıkıyorum. Ertesi hafta sınıfa girdiğimde yine aynı davranışlarıyla karşılaşıyorum. Yine bir şey olmamış gibi konumu anlatıp çıkıyorum. Üçüncü hafta, sınıfı istediği gibi çekip çevirdiği anlaşılan M., parmak kaldırıyor ve "*İki haftadır, *diyor,* hepimiz, başımız önünde dersinizi izlediğimiz halde, neden böyle davrandığımızı sormadınız*." Aramızda gizli savaş olduğunu bildiğim için "*Bir şey mi var?" *diye soruyorum. İlk derste, "*Olur mu?" *dediğinde karşılık olarak "*Bal gibi olur!" *diyerek kendisini aşağıladığımı, bu nedenle dersimi boykot ettiklerini, ardından kendilerini Müdüre şikâyet ettiğimi söylüyor.*

"Bal gibi olur." sözünün neresinde bir aşağılama var? "Zehir gibi olur" dememiş, bal gibi olur*!" demişim." diyorum. "*Bana yeniden açıklama yapma gereği duymadınız ve beni aşağıladınız*." diyor. Ben de "*Yaptığım doğru açıklamaya karşı çıktığın için o yanıtımın doğruluğunu vurguladım bu sözümle*." diyorum.*

Her sınıfta bir ya da iki militanın sınıfı yönettiğini artık iyice öğrenmiş bulunuyorum. Onlar, sınıfı istedikleri yöne yöneltebiliyorlar. Ancak onların kimisinin ar damarları henüz çatlamamış olduğu; ben de bütün gücümle soğukkanlılığımı koruyarak bıçak sırtında yürümeye çalıştığım için, işi iyi-kötü götürüyorum. Ancak çok sonra M.'nin komşu ilde bir genci öldüren bir ülkücü olduğunu duyuyorum. ***İyi ki*** *diyorum,* bunu o

sınıfta ders yaparken duymadım. Çünkü o zaman o sınıfta ders yapmakta çok zorlanırdım."

Üzülmemek olanaksız. Enstitüde uyulması gereken kurallar, öğretmene saygı, ayaklar altında. Kendilerinden görünen öğretmenlere her kuralı çiğnetebiliyor, onlardan her ödünü koparabiliyorlar. Bu tutumla bu kurum nereye doğru yol alıyor millliyetçi Hükümet Döneminde Olup Bitenler, doğrusu kestiremiyorum.

Milliyetçi Hükümet Döneminde Olup Bitenler

Bu olup bitenleri, şu başlıklar dile getiriyor:

Bir önderde bulunması gereken niteliklerden yoksun, kişilikleri sorunlu kimi gençler, yığınlara önderliğe kalkışıyorlar. Bunlar, dernekleri için zorla, tehditle, makbuzsuz para topluyor, belli, süreli yayınları zorla satıyor; başka yayınların satışına ve okunmasına ise engel oluyorlar.

Kendi sloganlarını söylemeyen, kendi yayınlarını almayan, kendilerinin üye olduğu dernekler dışındaki derneklere üye olan, yardım eden öğretmenlere karşı edep dışı, terbiye dışı davranışlar gösteriyorlar. Bu öğretmenlerin dersleri, akıl ve mantıkla bağdaşmayan bir sürü sorularla, direnmelerle sabote edilmeye çalışılıyor.

Öğrencileri, düzenledikleri seminerlere katılmaya zorluyorlar. Demokratik olmayan tutum ve davranışları kitlelere aşılamaya çalışıyorlar. Kitleler, ısrarla belli sloganlara koşullandırılıyor

Sağlıksız önderler, ele geçirdikleri gökten düşen elma gibi olanakları kullanarak kitleleri saldırgan, kimi de kanlı eylemlere dek sürüklüyorlar.

Pek çok geleneklerimiz ve çağdaş değerler ayaklar altına alınıyor.

Öğrencilerin sınavlarda kopya çekmeyi, konuşmayı olağanlaştırma girişimini bile aşarak işi öğretenlerden kopya almaya dek götürmenin yolunu açtıkları duyuluyor.

Kimi öğrenciler, kendilerinden saydıkları kimi öğretmenlerin koluna girerek sokaklarda dolaşabiliyorlar.

Milliyetçi öğretmenler, ders konularının işlenmesi için harcamaları gereken zamanın bir kısmını milliyetçi söylemlere ayırıyorlar. Kimi öğretmenlerin sınıf geçmek için milliyetçi olmanın yeterli olduğunu söylemeleri, ders programını tümüyle işlemeye çalışan öğretmenlere karşı öğrencilerde olumsuz duyguların oluşmasına yol açıyor.

Bu öğretmenlerin kimisi, her fırsatta "Turan"ı gerçekleştirme söylevleri veriyor ya da bu düzenin batıl olduğunu; asıl irticanın bugünkü yönetim biçimi olduğunu, kulun yaptığı yasadan kula hayır gelmeyeceğini anlatıyorlar.

Yine bu öğretmenlerden kimisi, "kendilerinden olmayan" öğretmenlerin tehlikeli kişiler olduklarını bildiriyorlar. Çünkü onlar için önemli olan, bilgili, alanında yeterli olmak değil; milliyetçi olmaktır. Milliyetçilik, her şeye çaredir. Onlarda, bilgiye, deneyime, büyüğe, öğretmene, insana değil; milliyetçiye saygı göstermek temel ilkedir.

Aylarca derslere devam etmeyen militan öğrenciler, çoğu kez ne devamsızlık ne de bilgisizlik nedeniyle sınıfta kalıyor. Bunların kimisinin forsu, kendilerinden olan birçok öğretmenden bile üstün tutulduğu görülüyor

Enstitünün duvarları, masaların üstleri, yazı tahtasının yüzü, üst pervazları da içinde, MHP sloganlarıyla, bozkurtla kaplanıyor. 1976-1977 öğretim yılında sınıflara bozkurtlu takvimler asılıyor.

Bütün bunlara karşı çıkmak, ölesiye dövülmeyi, dahası öldürülmeyi göze almayı gerektiriyor.

Ülkücülerden biri sünnet düğünü yapıyor. Aynı lojmanda oturan ve solcu olarak nitelenen; ama kişisel ilişkilerde hiçbir yanlış yapmamış olan kişileri çağırmıyor. Yine bunlardan kimileri, aynı çatı altında oturduğumuz halde, diz kapağı kemiğimi kırmam nedeniyle 55 gün evde yattığım sırada bir kez bile kapımızı açmıyor.

Belli ki bunlar, çağdaş gelişimin gereklerine ayak uyduramamış olmaları yüzünden, farklı gördükleri, uyum sağlayamadıkları yaşam biçimini, yeni değerleri karalamak için yine çağa ve onun değerlerine yabancı bırakılmış olan gençlerle de iş birliği yaparak, çıkmazlarında debelenmeyi seçmiş bulunuyor.

Hemen her öğle paydosunda, saat 16 30-17 30 arasında ve gece derslerinin büyük teneffüsünde, belli birkaç kişinin baskısıyla **"Başbuğ Türkeş!"** diye bağırılıyor.

Birçok sınıfta kendilerinin yanında yer almayan biz öğretmenleri, düşman gibi görmeleri kendilerine telkin edilmiş olan öğrenciler, hemen her derste konuyu ya milliyetçiliğe ya da dinsel bir konuya çekmek, bu konularla ilgili tartışmalarla dersi kaynatmak istiyorlar.

Öğrencilerin birçoğu derse ilgi göstermiyor. İşlenen konu sayısını olabildiğince azda tutmak için türlü çarelere başvuruyorlar.

Yeni Enstitü müdürü; Erzurum'un yerlisi, sağcı, dindar, ayakları üstünde sağlam duran, kimseye metlik vermeyen, yürekli bir öğretmen olan Almanca öğretmeni Sezai Orhon'a, solcu diye nitelenen benimle sık sık birlikte görünmesini öğrencilerin yadırgadığını belirterek kendisini uyarıyor. Bu müdür, öğretmenler toplatışında Türk Milli Eğitiminin Amaçlarını okuyor, sevginin

öneminden söz ediyor. "*Gönlümüz Mevlana'nınki kadar geniş, sevgi ile dolu olmalı*." diyor.

Dersinde yeni Türkçe sözcükleri kullanmaktan özellikle sakınan Matematik öğretmeni, bir kavramı anlatacak Arapça sözcük bulamayınca "*Hadi bunu da komünistlerin kelimesiyle söyleyelim."* diyerek "**bağımsız**" sözcüğünü kullanmak zorunda kalıyor.

Sınıflarda solcu tanınan öğretmenlere karşı kinlendirilmiş, düşmanlaştırılmış birkaç öğrenci, hemen her derste, karşı çıkabilecek bir konu arıyorlar.

Bir FKB öğrencisi olan Ö., Van deprem bölgesinden, çoluk çocuk sahibi bir genç. Bir derste söz depreme ve depremin yol açtığı ölümlere gelince Ö., "*Deprem*, diyor, *Allah'ın insanlara verdiği bir cezadır*." Japonya'yı anımsatıyorum. Orada depremin yol açtığı ölüm ve yıkımların yok denecek kadar azaltıldığından söz ediyorum. Deprem kuşağında oturmayanların hiçbir zaman depremin yol açtığı felaketleri yaşamadıklarını anlatıyorum. Bu anlattıklarımın hiçbiri beynine girmiyor Ö.'nün. Ö., bu kafa ile Fizik Kimya Biyoloji öğretmeni olacak.

Ufukta Bir Işık Görünüyor mu?

(**11 Mayıs 1977**) *Aydınlık günler gelecek mi? Aydınlık günlerin geleceğini umuyoruz. Dilerim, boşa çıkmaz umudumuz. Boşa çıkarsa o zaman da* "Ülkemiz insanları, layık oldukları yönetimi seçtiler." *diyerek susmak zorunda kalacağız demektir.*

Bugün, 40 kişilik sınıfta sınav yapıyorum. Bunların on ikisini hemen her olumsuz davranışı yapabilenler oluşturuyor. Bunların Eenstitüye nasıl girdikleri, derin derin düşündürüyor beni. Çünkü bunlar, ne okuduklarını zor anlıyorlar, ne temel bilgileri edinmişler ne de insan onuruna ilişkin değerlerle tanıştırılmışlar. Ayıp, çirkin, utanma, onur, ahlak, karakter gibi kavramlarla en küçük bağları kurulmamış, bu azınlığın. Arkalarından sürükledikleri çoğunluk da kimi zaman onlara uymak zorunda bırakılarak insanı insan kılan değerler, onlara da çiğnetiliyor.

Bir öğrenci, bana meydan okurcasına, yandaş çoğunluğa dayanarak Ruh Sağlığı ve Rehberlik kitabını açıyor, soru ile ilgili sayfaya bakarak yazmaya başlıyor.

"Kapat o kitabı!" *der demez,* "Kitabınız anlaşılmıyor. Mecburum. Kopya çekeceğim. **Agop Dilaçar**'ın kelimeleriyle doldurmuşsunuz kitabı. İsterseniz alın kâğıdımı!" *diyor ve kitabı kapatmıyor. Belli ki olayı büyütmeyi göze almış, bu öğrenci.*

Bu öğrenciye beklediği didişme fırsatını vermiyorum. Yalnızca, "Senin sınavını iptal ettim. Şimdi istediğin kadar yazabilirsin!" *diyorum.*

Türkiye ve onun içinde Erzurum, Enstitümüz, nice acı, zor günler yaşadı, yakın geçmişte. Onların çoğunu defterime geçiremedim., belki zaman bulamamaktan, belki de

yazarken o olayları bir kez daha yaşamaktan kaçınmak istediğim için yazmadım, o olayların tümünü.

*Dün, **Doç. Dr. Orhan Yavuz**, yüreğine bıçak saplanarak hunharca öldürüldü. Bu aydınımızın cenazecine katılamadım bugün. Buna çok üzüldüm. Ecevit iktidarında müdürlük bekleyen **Ekrem,** bize haber vermeden gitmiş cenazeye. Canım insanoğlu!..*

(**16 Haziran 1977**) *Ecevit, hükümeti kurma çabasını sürdürüyor. Haftaya bugün dananın kuyruğu kopmuş olur sanıyorum. Çıkarda kenetlenen yılanların başları bakalım ezilebilecek mi? Öğrenme en iyi, yaşayarak gerçekleşiyor.*

Sermayenin çıkarcılığını, sömürücülüğünü, kan emiciliğini, ahlaksızlığını şu acılı günlerde daha iyi anlıyoruz,

1976-1977 Öğretim Yılı yazında **Mektupla Öğretim'**in yüz yüze (uygulamalı) eğitimi yapılıyor. Öğretmen öğrenciler, dar bütçelerinden 500'er liralarını merkeze göndermişler. Ancak kitapları gelmemiş. *"Sizin kitaptan yararlanabilir miyiz?"* diye soruyorlar. Ben de "*İstediğiniz her kaynaktan yararlanabilirsiniz."* karşılığını veriyorum. Sonra görüyorum ki öğrencilerin kimisi kitabımı edinmiş.

Sınav haftası geliyor, bir öğrenci, sınavdan sonra yanıma yaklaşıyor ve "*Hocam! Sizin kitabı neden topluyorlar?"* diye soruyor. *"Kim topluyor?"* diyorum. Öğrenci, "*Hocam! Biz, gerçekte her şeyi biliyoruz. Ama ne yazık ki konuşamıyoruz.* Gence, "*Bu, ilkelliktir, bilgi düşmanlığıdır*." diyorum. *"Kitabınızı niçin veriyorsunuz?"* diye soruyorum, genç susuyor.

Kitabım, hâlâ Enstitünün salonundaki kitap vitrininde sergileniyor. Ama ben de kitabımı Mektupla Öğretim öğrencilerinin almaları için bir girişimde bulunmuyorum. Çünkü kitabımın okunmasını istemeyenlerin başında Mektupla Öğretim Müdür Yardımcısı geliyor. Kimi öğrencilerin, kitabımı sınavdan sonra yeniden aldıklarını görüyorum. Fiyatı sudan ucuz çünkü.

Mektupla Öğretimden, çalışmakta olan ilkokul öğretmenleri yararlanıyor. Bunlar, ders konularını kendilerine gönderilen kitaplardan öğreniyor, bir de yazın yapılan uygulamaya katılıp yapılan sınavları vererek eğitim enstitüsünü bitirmiş oluyorlar.

Enstitüdeki öğrencilere derslerimde nasıl davranıyorsam, bu arkadaşlara da aynı biçimde davranıyorum. Onların ise öğretmen olmaları nedeniyle ayrıcalıklı davranış beklediklerini anlıyorum. Dahası bu durumu sınıfta birisi söze de dökünce, burada öğrenci olarak bulunduklarını, bu nedenle bunun anlaşılmayacak bir yanının olmadığını söylüyorum. Dersten sonra yanındaki birkaç arkadaşıyla birlikte yanıma gelen bir "öğretmen öğrenci", "*Hocam,* diyor, *yaşınızı sorabilir miyim?*" Ben de yaşımı söyleyince, kendisinin benden bir yaş büyük olduğunu belirtiyor. Ona, bunun neyi değiştirdiğini sorduğumda yanıt veremiyor.

Bir başka gün sınıfa girdiğimde öğretmen kürsüsünde sınıf başkanının yoklama yaptığını, ben kürsüye yaklaştığım halde oradan inmediğini görüyorum. Kürsüden inmesini ve yerine oturmasını söylüyorum ve yoklamayı kendim yapıyorum. Bunun üzerine kendisini refüze ettiğimi, buna hakkımın olmadığı anlamında bir şeyler söyleyerek beni sınıf karşısında küçük düşürmeye çalışıyor.

Dersten sonra bu sınıf başkanı yanıma gelerek benden özür diliyor. Sınıf huzurunda yaptığı yanlışı, sınıf dışında dilediği özürle kapatma kurnazlığına başvuruyor. Ona bu kurnazlığının ceremesini ödetmek üzere, sonraki dersimin uygun bir yerinde, "*Örneğin,* diyorum, *arkadaşınız, bana karşı burada yaptığı bir konuşmasında sınırı aştığını anlayıp, dışarıda benden özer diledi, ben de kendisini bağışladım*." diyorum. Böylece sınıf karşısında babalanıp dışarıda özür dileme kurnazlığının ceremesini ödemesini sağlıyorum, bu öğrencimin.

"Notum Düzelmezse Sizin için İyi Olmaz"

1978 yazının sonlarına doğru **Burhan Bey**'le çarşıdan dönerken boyu boyumun iki katı kadar bir genç yanımıza yaklaşıyor. Burhan Bey'e *"Hocam izin verirseniz **Rasim Bey**'le görüşmek istiyorum."* diyor. Burhan Bey, bizi baş başa bırakarak yürüyor ve biraz ileride beni bekliyor.

Delikanlı, "*Hocam,* diyor, *ben yazılıda çok iyi yazmıştım, ama notum üç geldi."* Onu dinlerken bir yandan da bu öğrencinin hangi sınıfta olduğunu düşünüyor, ancak bir türlü çıkaramıyorum. Sınıfını soruyorum, kendisinin Mektupla Öğretim öğrencisi olduğunu söyleyince niçin sınıfını çıkaramadığımı anlıyorum. Çünkü onlarla kısa süre birlikte olduk, dolayısıyla tümünü birey olarak tanıma olanağı bulamadım.

Delikanlıya adını soyadını yazıp bana vermesini söylüyorum. "*Yazdıklarına ilişkin maddi bir yanlışlık olup olmadığına bakayım."* diyorum. Kimlik bilgisini yazdığı kâğıdı bana uzatırken, yazılıda altı sayfayı doldurduğunu söyler söylemez, soruyla ilgisiz bir sürü şeyin yazıldığı o sınav kâğıdını anımsıyorum. Ancak kendisine o konuda bir şey söylemiyorum.

Tam ayrılacakken delikanlı," *Hocam! Notum düzelmezse sizin için iyi olmaz!"* der demez, benim öfkem tepeme sıçramaya hazır konuma geçiyor. Onu denetim altına alarak delikanlıya "*Bak aslanım! Ben, bir kez öleceğimi çok iyi biliyorum. Bu ölüm erken ya da geç olabilir. Şimdi durum değişti. Az önce sana verdiğim sözümü geri alıyorum. Bu tehdidin yüzünden o hakkını yitirmiş bulunuyorsun. Ancak Hoca olarak sana yine bir yol göstermiş olayım. Enstitü Müdürlüğüne bir dilekçe yaz ve benim dersimin sınavında iyi yazdığın halde zayıf not aldığını ve yazılı kâğıdının yeniden okunmasını iste. Müdür, yeni bir komisyonun kâğıdını okumasını sağlar."* diyor ve oradan ayrılarak Burhan Bey'in yanına varıyorum. Burhan Bey, delikanlının ne istediğini soruyor. Olanı kendisine anlatarak yolumuzu kat ediyoruz.

Bütünleme sınavlarına dek delikanlıdan bir ses çıkmıyor. Belli ki ayak patırtısıyla geçer not almayı denemiş, bu öğrenci. Bütünleme sınavlarımız başlıyor. Sınav komisyonu olarak sorularımızı hazırlayıp üst kattaki sınav salonuna giderken arkamdan birisinin seslendiğini duyuyorum. Dönüp baktığımda, delikanlıyı tanıyorum.

"*Bir şey mi var?"* diye soruyorum.

"*Hocam,* diyor, *Yazın size söylediğim çirkin söz için sizden özür dilemek istiyorum. Ancak bu özrümü, şimdi gireceğim sınav nedeniyle dilemediğimi belirtmeliyim."*

"*Elbette özrün, sınavla ilgisi olamaz. Yazarsan geçersin, yazamazsan kalırsın. Ancak yaptığın yanlışın bilincine varman, önemli. Hele bir öğretmenin bu tür davranışları aklından geçirmesi bile, çok düşündürücüdür. Yanlışını fark etmene sevindim.*" diyorum.

1977-1978 Öğretim Yılı başında Olaylar Çığırından Çıkıyor

1977-1978 Öğretim Yılı başında ülkücüler gemi iyice azıya alıyorlar. Kendilerinden saymadıkları öğretmenlere karşı saygısızlıklarını doruğa tırmandırıyorlar. Kendi görüşleri dışında kimseye yaşama hakkı tanımayan bir tutum sergiliyorlar. Derslerimiz ders olmaktan çıkıyor. Hiçbir sınıfta huzur içinde bir ders işleyemez oluyoruz. Her sözümden olumsuz bir anlam çıkarmaya çalışarak tartışma yaratmak istiyorlar. *"Bu yıl, böyle sürdürülemez! Bakalım bunun sonu nereye varır!" diye düşünüp dururken öğretim yılının başlamasından bir buçuk ay sonra, kurulan yeni Hükümetin Millî Eğitim Bakanlığınca eğitim enstitülerinde eğitim öğretimin durdurulduğu duyuruluyor. Çünkü benzer olaylar, tüm enstitülerde yoğunluk kazanıyor. Kimi enstitülerde de sağ-sol çatışması biçiminde olumsuz olaylar yaşanıyor.*

(8 Ocak 1978) *Yıllar geçtikçe değişiyor insan. Bir zamanlar önemsediği konular, yerini başkalarına bırakıyor. Yakın- uzak etkileşimler, insan zihninde yeni anlamların ve onları dile getiren yeni kavramların oluşumunu sağlıyor; bunlar da kişinin yeni duygu, düşünce ve davranışlar edinmesini. İnsanda değişim, bu süreçte gerçekleşiyor.*

Her yeni gün, yeni sorunlar getiriyor. Bu sorunlarla baş edemeyen bireylerde ve toplumlarda, birtakım sapmalar ortaya çıkıyor. Bu sapmalara özellikle sağlıklı kişilik geliştirememiş kişiler alet ediliyor.

Bu Enstitü, beş yıldan beri hemen her gün tedirginlik yaşatıyor bana. Aşırı duyarlığım; eş deyişle duygusal dayanıksızlığım, bu olaylar karşısında dayanıksızlık göstermeme yol açıyor. Örneğin sınıfta bir iki öğrencinin falsolu bir söz ya da davranışını görmezden gelemiyorum. Bunlardan çok rahatsız olduğum için onlara müdahale ediyorum. O ise işimi daha da zorlaştırıyor.

Öğrenci ve öğretmen çoğunluğu, Türk-İslam sentezinin, 9 Işık saplantısının ardından koşuyor. Öyle bir ışık ki bunların ışığı, ardına takılanları kör, sağır, kul, köle

yapıyor. Beyinleri, kin, nefret, düşmanlık duygularıyla dolduruyor. Farklı düşüncelere yaşam hakkı tanımıyor.

. Saygısızlık, kabalık, ilkellik, bunların doğal davranışları durumunda. Çıkarlarına uygun her davranış, bunlar için geçerli. Örneğin girmedikleri derste var görünmek isteyebiliyorlar. Kopya çekmeyi, bilmeden sınıf geçmeyi doğal hak gibi görenler oluyor. Cumhuriyet tarihinin yanlış yazıldığını; II. Abdülhamit'in, Vahdettin'in en büyük yurt sever olduklarını savunuyorlar, öğrencisi, öğretmeniyle. Öğrenci lokalinden her gün kurt uluma sesleri duyuluyor. "Başbuğ Türkeş!" bağırtıları, kulakları sağır ediyor. Kafkasları, Azerbaycan'ı kurtarıyorlar sık sık.

Neyse ki ruh sağlığı konularına odaklanmam, bu konuda biraz daha dayanıklılık kazanmama yardımcı oluyor.

Gemiyi iyiden iyiye azıya alanlar, benimle / bizimle uğraşmakla da kalmıyor, çocuklarını bile kendilerine benzetiyorlar. Lojmanın giriş kapısı önünde onların çocukları, yedi yaşındaki kızımı itekleyerek "Siz burada oturmayın! Gidin hamalların, çöpçülerin mahallesinde oturun!" diyorlar, kızıma.

Onun birkaç gün öncesinde biz sosyal demokratlar (onların anlatımıyla komünistler), tüm ev halkı olarak Ecevit'in konuşmasını dinlemeye gidiyoruz. Dönüşte ülkücü arkadaşların, lojmandaki balkonlarından bizim gelişimimizi izlediklerini görüyoruz, tuhaf bakışlarla. Bugünlere canımızı korumaya özen göstererek ulaşabiliyoruz. Bundan sonra nasıl bir gelişim olacak, Ecevit hükümeti hangi olumlu adımları atacak? Merakla bekliyoruz.

Gazi Eğitim Enstitüsü'ne Atanmak İstiyorum

Kızımın Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesinin Psikoloji Bölümü'nde okumakta olduğu gerekçesiyle Gazi Eğitim Enstitüsü'ne naklimi istiyorum. Çok geçmeden isteğim gerçekleşiyor ve yeni görev yerime gitme hazırlığına başlıyorum.

Bir sonraki yazım: GAZİ EĞİTİM'DE GEÇEN YEDİ YIL İÇİNDE OLUP BİTENLER

Eğitişim Dergisi

Eğitişim Dergisi (www.egitisim.gen.tr), eğitim alanında önemli bir boşluğu dolduran, 2003 yılından bu yana düzenli olarak yayımlanan popüler bir e-dergidir. Üç ayda bir okurlarla buluşan dergi, eğitim bilimleri, öğretim yöntemleri, sınıf yönetimi, öğretmen yetiştirme, yeni teknolojiler ve Türk dünyasının toplumsal sorunları gibi geniş bir yelpazede içerik sunmaktadır.

Derginin en dikkat çekici yönlerinden biri, bağımsız bir yayın politikası benimsemesi ve herhangi bir kurum, kuruluş ya da ideolojik yönelimin etkisi altında olmamasıdır. Bu bağımsızlık, yayımlanan yazıların çeşitliliğine ve özgünlüğüne yansımaktadır. Ayrıca, kâr amacı gütmeyen yapısı, derginin ticari kaygılardan uzak, yalnızca eğitim ve kültürün gelişimi ve paylaşımı için hizmet vermesini sağlamaktadır. Bu yaklaşım, özellikle akademisyenler, öğretmenler, öğrenciler ve eğitimle ilgilenen tüm kesimler için güvenilir bir kaynak haline gelmesine katkıda bulunmaktadır.

Eğitişim Dergisi, akademik nitelikli makalelerle popüler düzeyde kaleme alınmış yazıları aynı çatı altında toplayarak geniş bir okur kitlesine hitap etmektedir. Yazar kadrosunda akademisyenlerden öğretmenlere, uzmanlardan eğitim gönüllülerine kadar farklı kesimlerden isimlerin yer alması, dergiye zengin bir perspektif kazandırmaktadır.

Eğitişim Dergisi, yaklaşık yirmi yılı aşkın süredir sürdürülebilir yayın çizgisi, bağımsız duruşu ve kar amacı gütmeyen anlayışıyla eğitim alanında değerli bir platform oluşturmuştur. Eğitim ve kültür dünyasına katkıları, hem akademik hem de uygulamalı boyutlarıyla dikkate değerdir.

Parasızdır

EĞİTİŞİM DERGİSİ
https://www.egitisim.gen.tr / e-posta: egitisimci[at]gmail.com
Editör: Dr. İkram Çınar